

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΠΙΟΖΗΛΟΣ

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ ΣΤΟΝ ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΤΥΠΟ

ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

2004

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Βιβλιογραφία.....	4
Εισαγωγικό σημείωμα.....	8
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Το αντικείμενο της έρευνας.....	19
Το προφίλ των εφημερίδων	31
ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ.....	31
ΤΑ ΝΕΑ.....	36
ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ.....	39
ΤΟ ΒΗΜΑ της Κυριακής.....	40
Η ΑΠΟΦΑΣΗ.....	42
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
1. Ποσοτικά στοιχεία.....	43
2. Κατανομή δημοσιευμάτων ανά εφημερίδα.....	43
3. Εφημερίδες και όροι αναφοράς.....	45
Κατηγοριοποίηση λημμάτων.....	52
Ποσοτική ανάλυση θεματικών κατηγοριών.....	58

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Θεματικές κατηγορίες.....	67
1. Σχολείο.....	67
2. Κατοικία.....	70
3. Επάγγελμα.....	77
4. Ταυτότητα.....	81
5. Κοινωνική συμπεριφορά.....	85
Συμπεράσματα.....	88

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΑΞΕΒΑΝΟΓΛΟΥ, Α., *Έλληνες Τσιγγάνοι : Περιθωριακοί και οικογενειάρχες*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001.

ΓΚΟΤΟΒΟΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε., *Εκπαίδευση και ετερότητα : Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2002.

ΓΚΟΤΟΒΟΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε., *Ρατσισμός : Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής*, ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Γ.Γ.Λ.Ε., 1998.

ΔΑΦΕΡΜΑΚΗΣ, Μ., Η «κρυφή γοητεία» της Τσιγγανολογίας. Το θεωρητικό και πρακτικό αδιέξοδο του εθνοτισμού, 2000 (αδημοσίευτη εργασία).

Δ.Ε..Π.Ο.Σ, Μελέτη σχεδίου προγράμματος για την αντιμετώπιση των άμεσων οικιστικών προβλημάτων των Ελλήνων Τσιγγάνων, Αθήνα 1999.

ΔΙΒΑΝΗ, ΛΕΝΑ, «Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα», Εθνική επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου. www.nchr.gr.

Δικαιωματικά, Ηλεκτρονική Επιθεώρηση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, τεύχος 6 (Σεπτέμβριος 2000)

ΕΞΑΡΧΟΣ, Γ., *Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 1996.

ΖΕΓΚΙΝΗΣ, ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ, *Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1994.

ΚΟΜΗΣ, Κ., *Τσιγγάνοι : Ιστορία, δημογραφία, πολιτισμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.

ΛΙΕΖΟΥΑ, Ζ.-Π., *Ρομά, Τσιγγάνοι, ταξιδευτές. Οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης*, μτφ. Α. Σιπηνάτου, Αθήνα , Καστανιώτης, 1999.

ΛΥΔΑΚΗ, Α., *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη*, Αθήνα , Καστανιώτης, 1998.

ΝΤΟΥΣΑΣ, Δ., *Rom και φυλετικές διακρίσεις*, Αθήνα, Gutenberg, 1997.

ΠΑΣΠΑΤΗΣ, Α.Γ. , *Μελέτη περί των Ατσιγγάνων και της γλώσσης αυτών*, Κωνσταντινούπολη 1857.

ΠΟΛΙΤΟΥ, ΕΥΑ ,*Το κατοικείν των εξοστρακισμένων*, 2000 (αδημοσίευτη εργασία)

ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ Μ. – Γ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ , *Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Γ.Γ.Λ.Ε., 1996.

COTTLE SIMON, Introduction, «Media research and ethnic minorities, mapping the field» στο Cottle Simon (ed.) *Ethnic Minorities and the Media, Changing Cultural Boundaries*, Philadelphia, 2000.

Doctors of the World – Minority Rights Group – Greece. Report on Greece to the OSCE Review Conference 1999.

FONSECA ISABEL, *Begrabt mich aufrecht : Auf den Spuren der Zigeuner*, Muenchen, Knauer, 1998.

FRAZER ANGUS , *The Gypsies*, Oxford 1995.

GIERE JACQUELINE, (επιμ.), *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners : Zur Genese eines Vorurteils*, Frankfurt, Campus, 1996.

GOTOVOS A., «The Politics of Diversity : Understanding Ethnic and Cultural Identity in a Global Context», *Δωδώνη*, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1991, σ.19-33.

HAMBURGER, FRANZ, « Antiziganismus in den Medien von heute»,
www. lpb.bwue.de/publikat/sinti9.htm

KOHLER-ZULCH INES “Die verweigerte Herberge: Die Heilige Familie in Ägypten und andere Geschichten von Zigeunern”, *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners: Zur Genese eines Vorurteils*, Frankfurt 1996.

LUKASEN, LEO“Eternal Vagrants? State Formation, Migration and Traveling Groups in Western Europe, 1350-1914,” *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach*, ed. by L. Lucassen, W. Willens, A. Cottaar, London 1998.

ROUGHIERI, CHRISTINA, “Aliens of Gypsy descent: Romani images in the Greek Press, www.greekhelsiniki.gr/bhr/english/organizations /errc-cerd.pdf.

SOULIS , G.C., «The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the late Middle Ages,” *Dumbarton Oaks Papers*, 15 (1961) 142-165.

STAVROU STEPHANOS , “Citizenship and the Protection of Minorities,” in Featherstone and Ifantis, eds., *Greece in a Changing Europe*, Manchester, Manchester University Press, 1996.

WILLEMS WIM, *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution*, London 1997.

WILLEMS WIM, «Außenbilder von Sinti und Roma in der frühen Zigeunerforschung», *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners: Zur Genese eines Vorurteils*.

WIPPERMANN WOLFGANG, *Wie die Zigeuner : Antisemitismus und Antiziganismus im Vergleich*, Berlin, Elefanten Press, 1997.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου, και την επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε χώρες του πρώην ανατολικού συνασπισμού, οι Τσιγγάνοι ή Ρομά συγκροτούν τη μεγαλύτερη διακρατική μειονότητα στην Ευρώπη, της οποίας τα θεμελιώδη δικαιώματα εξακολουθούν να παραβιάζονται συστηματικά παντού σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και παρά τις πολιτικές διακηρύξεις των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που καταδικάζουν τις ρατσιστικές προκαταλήψεις. Σήμερα στην Ευρώπη ζουν περίπου 8 έως 10 εκατομμύρια Τσιγγάνοι, ενώ κατά μία εκτίμηση του ελληνικού παρατηρητηρίου Ελσίνκι ο πληθυσμός τους υπολογίζεται στη χώρα μας σε 300.000-350.000. Πρέπει να σημειωθεί ότι αναλυτικά στοιχεία από την πλευρά της Ελληνικής πολιτείας δεν είναι διαθέσιμα.¹ Παρ' όλα αυτά, και ενώ δεν έχει πραγματοποιηθεί συστηματική και επίσημη απογραφή του αριθμού των τσιγγάνων οι κυβερνητικοί οργανισμοί υποβιβάζουν τον αριθμό τους κάτω από 200.000. Κατά γενική ομολογία και ανεξαρτήτως αριθμού, οι μισοί

¹Βλ το άρθρο του Ιού στην ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 9/2/1997 με τίτλο «Γλωσσικές μειονότητες στην Ευρώπη: Μια Βαβέλ για το Μάαστριχτ», όπου γίνεται λόγος για την έκθεση της Κομισιόν που στηρίχτηκε σε επιτόπια μελέτη και που δόθηκε στην δημοσιότητα το 1996. Οι εκτιμήσεις για τις μειονοτικές γλώσσες στην χώρα μας συμπεριλαμβάνουν τους τουρκόφωνους, βουλγαρόφωνους, βλαχόφωνους κ.α., ενώ για τους τσιγγάνους σημειώνεται στην κατακλείδα: «Οι Τσιγγάνοι (Ρομ) δεν έχουν καταμετρηθεί. Ως συνήθως...»

περίπου εξ αυτών έχουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία.

Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους που είναι σκηνίτες εξακολουθεί να ζει σε πενήντα δύο υποβαθμισμένους καταυλισμούς, στερούμενο τις στοιχειώδεις συνθήκες υγιεινής, δηλαδή, τρεχούμενο νερό, ηλεκτρικό και δίκτυο αποχέτευσης. Μολονότι η εγκατάστασή τους στον ελληνικό χώρο χρονολογείται από αιώνες, οι Τσιγγάνοι απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια μόλις στη δεκαετία του 1970, πράγμα που σημαίνει ότι έως τότε ήταν ξεκομμένοι από την πολιτική ζωή και τα κέντρα αποφάσεων, θεωρούμενοι ως ξένοι τσιγγάνικης καταγωγή ή «ανιθαγενείς αγνώστου υπηκοότητας». Η πρακτική αυτή εντασσόταν στη γενικότερη κυβερνητική πολιτική έναντι των μειονοτικών πληθυσμών. Η προβλεπόμενη από διεθνείς συνθήκες αναγνώριση των Μουσουλμάνων της Θράκης ως μειονοτικής ομάδας είχε ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση σε αυτήν των Τσιγγάνων με μουσουλμανικό θρήσκευμα. Σε κάθε περίπτωση, όμως οι μη Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι επί δεκαετίες αγνοούνταν συστηματικά.²

Ως ένδειξη αυτού του ιδιότυπου αποκλεισμού, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι έως πολύ πρόσφατα το 10-15% του τσιγγάνικου πληθυσμού δεν έχει αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια (ΤΑ ΝΕΑ, 15/5/2000). Αν και θα ήταν εξισωτικό να θεωρήσουμε ότι η διακρατική μειονότητα των τσιγγάνων εμφανίζει τα ίδια χαρακτηριστικά σε κάθε χώρα όπου εντοπίζονται, είναι

² Stephanos Stavros, "Citizenship and the Protection of Minorities," in Featherstone and Ifantis, (eds.), *Greece in a Changing Europe*, Manchester, Manchester University Press, 1996, 117. Ευστράτιος Ζεγκίνης, *Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1994, 20.

γεγονός ότι ορισμένα διακριτικά γνωρίσματα καταγράφονται σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Οι τσιγγάνοι βρίσκονται στο περιθώριο της κοινωνίας, αντιμετωπίζουν υψηλά ποσοστά ανεργίας και σοβαρές δυσκολίες και αποκλεισμούς στην προσπάθειά τους να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο. Μόνο τα τελευταία χρόνια στα όρια του ελληνικού κράτους ξεκίνησε μια σχετικά συστηματική προσπάθεια από την πλευρά της επίσημης πολιτείας (1995), και με τη βοήθεια κοινοτικών κονδυλίων, να αντιμετωπιστούν τα πολλαπλά προβλήματα τους.. Ως κύρια επιδίωξη της συνολικής αυτής προσπάθειας αναδεικνύεται η εξάλειψη των εκφάνσεων κοινωνικού ρατσισμού που ενυπάρχουν στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό, η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στους καταυλισμούς και η μεταστέγαση των τσιγγάνων σε νέους αυτοδιαχειριζόμενους οικισμούς έχουν αναδειχτεί σε βασικούς πυλώνες της ρητορικής της επίσημης πολιτείας.³

Όπως επισημαίνεται και από την αντίστοιχη βιβλιογραφία, η έννοια του 'Τσιγγάνου' έχει πολλαπλές συνδηλώσεις και αντιστοιχεί σε αποκλίνοντα κλισέ και στερεότυπα που κυμαίνονται από ρομαντικές φαντασιώσεις (τσιγγάνικα βιολιά, ισπανικό φλαμένκο, η επαφή με τη φύση και η ατέρμονη περιπλάνηση) έως διαδεδομένες ρατσιστικές προκαταλήψεις. Οι τελευταίες συνδέονται με τον νομαδικό τρόπο ζωής που πολλοί από αυτούς εξακολουθούν να ακολουθούν, με τα επαγγέλματά τους, είτε παραδοσιακά είτε νεότερα, και άλλα συναφή που περνούν στον τύπο και στα μέσα ενημέρωσης συχνά με ισχυρή δόση προκατάληψης. Στον πυρήνα αυτού του πλέγματος αντιλήψεων βρίσκεται η πεποίθηση ότι οι Τσιγγάνοι εκ φύσεως

³ Λένα Διβάνη, «Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα», Εθνική επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 1-6. www.nchr.gr.

εμφανίζουν τάσεις προς παραβατικές δραστηριότητες. Κατά συνέπεια, αποτελούν «ξένο σώμα» μέσα στην κοινωνία, επιδιδόμενοι συστηματικά σε εγκληματικές πράξεις (συνήθως πλημμελούς φύσης, όπως η εξαπάτηση). Από τις παραδοσιακές δοξασίες, όπως λ.χ. οι «γύφτοι» έφτιαξαν τα καρφιά της σταύρωσης του Χριστού, έως τις πολύ πρόσφατες που τους συσχετίζει με το έγκλημα, η εικόνα του «άλλου» που συγκροτείται για τους Τσιγγάνους κυριαρχείται από αρνητικά στερεότυπα. Σε παράλληλη τροχιά κινείται και η φαινομενική εξύμνησή τους με «γραφικές» αναφορές σε σχέση με τα έθιμα και τις συνήθειές τους.

Θα πρέπει να σημειωθεί ακόμη ότι οι περισσότεροι από τους έλληνες Ρομά καταγράφονται ως Χριστιανοί Ορθόδοξοι, εκτός από εκείνους που ζουν στη Δυτική Θράκη και είναι, όπως αναφέρθηκε, Μουσουλμάνοι. Η περιοδολόγηση της εμφάνισής τους στον ελλαδικό χώρο αναδεικνύει την μακραίωνη παρουσία τους, στοιχείο που κατά τον κυρίαρχο λόγο θα έπρεπε θεωρητικά να τους εντάσσει στον κύριο κορμό της επίπλαστης έννοιας του Ελληνικού Έθνους. Η παρουσία των Τσιγγάνων χρονολογείται ήδη από τους χρόνους του Βυζαντίου και συγκεκριμένα από τον ενδέκατο κίόλας αιώνα, ενώ οι αναφορές σ' αυτούς πληθαίνουν κατά τους τελευταίους χρόνους πριν από την Άλωση (1453).⁴

Για την προέλευσή τους είτε πρόκειται για Ρομά είτε Σίντι έχουν προταθεί διάφορες θεωρίες, στο πλαίσιο των τσιγγανολογικών αναζητήσεων, που έκαναν την εμφάνισή τους τελευταίους αιώνες. Σύμφωνα με την

⁴ G.C. Soulis, «The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the late Middle Ages,» *Dumbarton Oaks Papers*, 15 (1961) 142-165.

επικρατέστερη θεώρηση, η κοιτίδα έλευσής τους εντοπίζεται στην περιοχή Punjab, που ταυτίζεται με τα σημερινά βορειοδυτικά σύνορα της Ινδίας με το Πακιστάν. Από εκεί μεταφέρθηκαν ορισμένες ομάδες Τσιγγάνων ως αιχμάλωτοι από Άραβες κατακτητές κατά τον ένατο και δέκατο αιώνα, και στη συνέχεια πλαισίωσαν τα στρατεύματά τους ως στρατιώτες και υπηρέτες. Άλλες ομάδες μετανάστευσαν κατά κύματα μετά τον έβδομο αιώνα, ενώ έχει υποστηριχτεί και η άποψη ότι η έξοδός τους από την Ινδία προς τον δυτικό κόσμο χρονολογείται ήδη από τους χρόνους της ύστερης αρχαιότητας. Υπάρχουν, ωστόσο, ενδείξεις ότι οι πρόγονοι των Τσιγγάνων είχαν περάσει ήδη από την αρχαιότητα στην Περσία, όπου έμειναν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα έως τους χρόνους του αραβικού επεκτατισμού. Στη γλώσσα τους μάλιστα διατηρούνται κάποια στοιχεία της περσικής γλώσσας. Από εκεί φαίνεται να μετανάστευσαν στην περιοχή της Αρμενίας, απ' όπου κάτω από την πίεση των Σελτζούκων πέρασαν στα σύνορα του Βυζαντίου.

Κατά πόσον, βέβαια, αυτοί οι πληθυσμοί ταυτίζονται με τους Αθίγγανους (untouchables) των βυζαντινών πηγών δεν είναι απολύτως σίγουρο. Οι τελευταίοι πάντως μνημονεύονται σε ελληνικές πηγές από τα μέσα του ογδόου αιώνα ως χριστιανοί αιρετικοί (Μελχισεδεκίτες), που ζούσαν στη Φρυγία και μεταφέρθηκαν μαζί με τους Παυλικιανούς στα Βαλκάνια. Η ονομασία «αθίγγανος» προφανώς αποδίδονταν σε αιρετικούς, όπως στους προαναφερθέντες Μελχισεδεκίτες, και πιθανότατα και σε άλλες

περιπτώσεις, όπως και στη φυλή των Τσιγγάνων. Άλλωστε, η ονομασία τους ετυμολογείται από το «αθίγγανος», *Atsingan-Acigan-Cingan- Zigeuner*.⁵

Ανεξαρτήτως των αποκλιπόντων θεωριών, τον ενδέκατο αιώνα ή και νωρίτερα είναι καταγεγραμμένη η μαζική μετανάστευσή τους προς την Ανατολία και τα Βαλκάνια. Μία από τις αρχαιότερες μαρτυρίες για την εγκατάστασή τους στη βυζαντινή επικράτεια περιέχεται στον γεωργιανό Βίο του Αγίου Γεωργίου του Αθωνίτη, όπου μνημονεύονται ως Ατσίγγανοι, καθώς και σε μία επιστολή του υπάτου των φιλοσόφων Μιχαήλ Ψελλού, στην οποία γίνεται λόγος για κάποιον γόητα φιδιών, τέχνη που μονοπωλούσαν την εποχή εκείνη οι Τσιγγάνοι.⁶ Καθώς οι ειδήσεις και οι αναφορές γι' αυτούς πληθαίνουν με την πάροδο του χρόνου, πληροφορούμεθα ότι εγκαθίστανται σε διάφορες περιοχές της αυτοκρατορίας, στους τελευταίους δε αιώνες πριν από την Άλωση βρίσκονται εγκατεστημένοι σε μεγάλες και συμπαγείς ομάδες ιδίως στην Πελοπόννησο, στην Κρήτη και στα νησιά του Ιονίου πελάγους. Τέλος, οι πρόγονοι των Ρομά έμειναν για πολλούς αιώνες στη βυζαντινή ανατολή, και όταν άρχισαν να μεταναστεύουν στις χώρες της Ευρώπης είχαν ήδη ασπαστεί κατά κάποιον τρόπο τη χριστιανική θρησκεία. Άλλωστε, συνήθιζαν να ακολουθούν τις θρησκευτικές δοξασίες του τόπου της διαμονής τους, ασπαζόμενοι την Ορθοδοξία ή τον Καθολικισμό δίχως, ωστόσο, να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τα θρησκευτικά πράγματα.

⁵ Frazer, *The Gypsies*, Oxford, 1995, 39-47. Wolfgang Wippermann, *Wie die Zigeuner: Antisemitismus und Antiziganismus im Vergleich*, Berlin 1977, 50-51.

⁶ Α. Καρπόζηλος, «Δύο ανέκδοτες επιστολές του Μιχαήλ Ψελλού», *Δωδώνη* 9 (1980) 299-310.

Όπως και να έχει το ζήτημα, η εμφάνιση των Τσιγγάνων στην κεντρική Ευρώπη από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα συσχετίζεται με διάφορες ιστορίες και παραδόσεις. Μία από αυτές, που μας παραδίδεται σε ένα έργο περί των Τσιγγάνων, του γερμανού καθηγητή της Θεολογίας Jacob Thomasius (1622-1684), τους αναφέρει ως χριστιανούς προσκυνητές, οι οποίοι εγκατέλειψαν τη «μικρή Αίγυπτο» έχοντας βάλει ως τάμα την επταετή περιπλάνησή τους ανά τον κόσμο. Και τούτο διότι οι πρόγονοί τους δεν προσέφεραν καταφύγιο στον Χριστό και την αγία οικογένεια όταν καταδιωκόταν από τον Ηρώδη. Η καταγωγή τους από την Αίγυπτο, κατά μία άποψη, αποτελεί το κλειδί για την μειωτική ονομασία τους «γύφτοι».⁷ Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι το 1991 στην πρώην Γιουγκοσλαβία ιδρύθηκε μία νέα μειονότητα, των «Αιγυπτίων», οι ιδρυτές της οποίας υποστήριζαν ότι ανήκουν στους αρχαιότερους κατοίκους της Βαλκανικής, όπου οι πρόγονοί τους εγκαταστάθηκαν για πρώτη φορά τον 4^ο αιώνα π.Χ.. Τα μέλη της μειονότητας αυτής, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσίασαν οι οργανωτές της, ανέρχονταν γύρω στις 100.000. Οι ίδιοι δήλωναν ότι δεν είναι «Αθίγγανου», και σε ένα από τα δημοσιεύματά τους διατείνονταν ότι η φυλή τους εγκαταστάθηκε για πρώτη φορά στο ελληνικό έδαφος και, στη συνέχεια, στην περιοχή της Αχρίδας, όπου και υιοθέτησαν τη γλώσσα των εκεί κατοίκων.⁸

⁷ Ines Kohler-Zulch, “Die verweigerte Herberge: Die Heilige Familie in Ägypten und andere Geschichten von Zigeunern”, *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners: Zur Genese eines Vorurteils*, Frankfurt 1996, 46-57. Wippermann, *Wie die Zigeuner: Antisemitismus und Antiziganismus*, 61-62.

⁸ Βλ. Wim Willems, *In Search of the True Gyps: From Enlightenment to Final Solution*, London – Portland, Ore. 1997, 1-3.

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, ένα τμήμα του τσιγγάνικου πληθυσμού προσηλυτίστηκε στον μωαμεθανισμό. Δεν είναι όμως εύκολο να υπολογιστεί αν το ποσοστό αυτό ήταν μεγαλύτερο από τον μέσο όρο του συνολικού εξισλαμισμού που σημειώθηκε στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Αν και η πλειοψηφία εξακολούθησε να ασπάζεται τον χριστιανισμό λόγω της εθνότητάς τους, εντούτοις δεν συμπεριελήφθησαν διοικητικά με τους «απίστους» χριστιανούς Ορθοδόξους. Στη Θράκη πάντως αποτελούσαν μία συμπαγή ομάδα, η οποία πολύ αργότερα, μετά τη συνθήκη της Λοζάννης το 1923, αναγνωρίστηκε ως εθνική μειονότητα. Θα πρέπει να σημειωθεί ακόμη ότι στο περιθώριο της επίσημης ιστοριογραφίας εμφανίζονται πηγές, που επιβεβαιώνουν τη συμμετοχή τσιγγάνων στον αγώνα της ανεξαρτησίας και στο αντιστασιακό κίνημα εναντίον της γερμανικής και ιταλικής κατοχής. Η διαχρονική παρουσία τους στην ελληνική κοινωνία μαρτυρείται, φυσικά, με αρκετά τοπωνύμια, τους γυφτομαχαλάδες, αλλά και με τη σχέση τους με το δημοτικό τραγούδι.

Αυτοί είναι οι πρόγονοι των Τσιγγάνων που ζουν σήμερα στην Ελλάδα, τη Ρουμανία, τη Σερβία και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Η γλώσσα που ομιλούν διαφέρει από χώρα σε χώρα και από περιοχή σε περιοχή. Ο Franz Miklosich παλαιότερα κατέγραψε 13 διαλέκτους των Ρομά στην Ευρώπη, αλλά νεότερες έρευνες έδειξαν ότι η γλώσσα αυτή αποτελεί τη βάση ενός δικτύου με περισσότερες από 60 υποδιαλέκτους. Στους μελετητές της γλώσσας των Τσιγγάνων συγκαταλέγεται και ο κωνσταντινουπολίτης την καταγωγή Αλέξανδρος Πασπάτη, καθώς και ο νεότερος λεξικογράφος Βαγγέλης Μαρσέλος, συγγραφέας ενός λεξικού με 12.000 λέξεις από τα

ρομανί στα ελληνικά και 18.000 από τα ελληνικά στα ρομανί.⁹ Παρά τις διαφορές που παρατηρούνται στις διαλέκτους και τα ιδιώματα που ομιλούν, ο γλωσσικός τους πυρήνας ανάγεται στην αρχαία ινδική γλώσσα Σάνσκριτ.¹⁰

Τέλος, ο πρώτος που επιχείρησε να προσδιορίσει την εθνική ταυτότητα των Τσιγγάνων μελετώντας τη γλώσσα, την καταγωγή, τα επαγγέλματα και τις τέχνες τους και επισημαίνοντας συνάμα τα κοινά εθνολογικά χαρακτηριστικά που συνδέουν τις διάφορες ομάδες των Σίντι και Ρομά, ήταν ο Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1753-1804). Σ' αυτόν οφείλεται η εικόνα που σχηματίσαμε για τους Τσιγγάνους, τη γλώσσα τους, τα ήθη και έθιμά τους, μαζί με το ιστορικό τους παρελθόν. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, οι απόψεις του Grellmann αντιμετωπίστηκαν με έντονο σκεπτικισμό διότι στην προσπάθειά του να δημιουργήσει μία ενιαία εικόνα και τύπο Τσιγγάνου, που ήταν στην ουσία ανύπαρκτη, συγκέντρωσε ποικίλες και αντιφατικές πηγές για ένα ετερόκλητο πλήθος, υποστηρίζοντας ότι παρουσίαζαν κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά. Κατά κάποιον τρόπο διαμόρφωσε την εικόνα του Τσιγγάνου κατ' αναλογία με εκείνη του Εβραίου της Διασποράς, δίνοντάς τους έτσι ένα κοινό εθνογραφικό προφίλ.¹¹ Η κριτική αυτή αν και στις λεπτομέρειές της δεν είναι αβάσιμη, στο σύνολό της δεν κλονίζει τη βάση των θεωριών του Grellmann.

⁹ Frazer, *The Gypsies*, , 12, 302. Για τον γλωσσολόγο Βαγγέλη Μαρσέλο και το λεξικό του, βλ. άρθρο στα ΝΕΑ 23/2/2002, και στην ίδια εφ. 27/4/2004.

¹⁰ Frazer, *The Gypsies*, 20-25.

¹¹ Για μία κριτική αποτίμηση των θεωριών του Grellmann, βλ. Wim Willems, „Außenbilder von Sinti und Roma in der frühen Zigeunerforschung“, *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners: Zur Genese eines Vorurteils*, Frankfurt – New York 1996, 87-98. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *In Search of the True Gypsy*, 122-92.

Τα τελευταία, ωστόσο, χρόνια πολλές από τις κυρίαρχες απόψεις γύρω από την ιστορία, τη γλώσσα και τις παραδόσεις των Τσιγγάνων έχουν βρεθεί υπό αμφισβήτηση. Εν πρώτοις, αμφισβητείται η άποψη πως οι Τσιγγάνοι συγκροτούν μία ενιαία ομάδα, ένα λαό, με κοινή γλώσσα που διασκορπίστηκε σε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη, όπως ακριβώς και οι Εβραίοι της διασποράς. Αντίθετα, υποστηρίζεται ότι η ονομασία «Τσιγγάνος» αποτελεί δημιούργημα της κυρίαρχης τάξης προκειμένου να χαρακτηρίσει ορισμένες ομάδες νομάδων, ο τρόπος ζωής των οποίων δεν θεωρούνταν αποδεκτός. Ο τύπος του «Τσιγγάνου», και κατά συνέπεια ο στιγματισμός του, ουσιαστικά δημιουργείται κατά τον δέκατο πέμπτο αιώνα, όταν άρχισαν να εφαρμόζονται νομικοί και κοινωνικοί περιορισμοί σε πλάνητες πληθυσμούς στην κεντρική Ευρώπη, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν ως ζητιάνοι, επαγγελματίες κλέφτες, ληστές και απατεώνες. Τα αίτια για τον κοινωνικό τους αποκλεισμό ήταν κατά κύριο λόγο οικονομικά, καθ' όσον συνδέονταν με την μετάβαση της οικονομίας από την φεουδαρχία στην καπιταλιστική οικονομία της αγοράς. Επομένως, ο κοινωνικός στιγματισμός ήταν το στοιχείο εκείνο που διαμόρφωσε το στερεότυπο του «Τσιγγάνου», όπως το γνωρίζουμε σήμερα, με όλα τα συνακόλουθα - ότι πρόκειται για μια ενιαία, ξεχωριστή εθνική ομάδα, η συμπεριφορά της οποίας μπορεί να ερμηνευτεί από τα πολιτιστικά της χαρακτηριστικά.¹²

¹² Leo Lukasen, "Eternal Vagrants? State Formation, Migration and Traveling Groups in Western Europe, 1350-1914," *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach*, ed. by L. Lucasen, W. Willens, A. Cottaar, London 1998, 55-66. Wim Willems, *In Search of the True Gypsy*, 1-22.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας αποτελεί η απεικόνιση των Τσιγγάνων στον ελληνικό ημερήσιο τύπο κατά το ημερολογιακό έτος 2003. Η προσοχή μας επικεντρώθηκε στην αποτύπωση όλων των ειδών των δημοσιευμάτων που αφορούσαν τη συγκεκριμένη μειονότητα σε σχέση με την θέση τους στην ελληνική κοινωνία, τις δραστηριότητες και τις ιδιαιτερότητές τους, αλλά και θέματα που αφορούν τα ήθη και τις παραδόσεις τους. Σ' αυτή τη συνάφεια συμπεριελήφθησαν αναφορές και στους Τσιγγάνους της Ευρώπης, αλλά και σε καλλιτεχνικά και πολιτιστικά γεγονότα που αναφέρονται ειδικά σ' αυτούς.

Δεδομένης της απουσίας ενός ερευνητικού κέντρου συγκέντρωσης και κατηγοριοποίησης των δημοσιευμάτων, και μη διαθέτοντας πρόσβαση σε υπηρεσίες αποδελτίωσης (όπως π.χ. Ο Αργός του Τύπου), προχωρήσαμε στην έρευνα μέσα από τις ηλεκτρονικές εκδόσεις των εφημερίδων και εν συνεχεία με επιτόπια έρευνα σε αρχειακές σειρές των εκδόσεων. Ύστερα από μια προκαταρκτική διερεύνηση στο σύνολο του εθνικού και ημερήσιου τύπου, καταλήξαμε στην επιλογή, κατά κύριο λόγο, των ημερήσιων ή/ και κυριακάτικων εκδόσεων των ακολούθων πέντε αθηναϊκών εφημερίδων :

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, ΤΑ ΝΕΑ, Η ΑΠΟΦΑΣΗ, ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ, και ο ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ. Η επιλογή αυτή υπαγορεύτηκε , εν μέρει, από την δυνατότητα που προσέφεραν για πλήρη πρόσβαση στο σύνολο των φύλλων τους μέσα από τις ηλεκτρονικές τους διευθύνσεις. Ωστόσο, εξετάστηκαν, στο βαθμό που ήταν διαθέσιμες, και συμπεριελήφθησαν στην πραγμάτευση του θέματος και άλλες εφημερίδες, όπως π.χ. το ΕΘΝΟΣ , η ΑΥΓΗ, το ΠΡΙΝ καθώς επίσης και ορισμένες τοπικές, μικρότερης προφανώς εμβέλειας. Επίσης εξετάστηκαν και συναφή δημοσιεύματα, που δεν ενέπιπταν στα αυστηρά χρονικά περιθώρια μέσα στα οποία κινήθηκε η έρευνα, και ορισμένα από αυτά αποδείχτηκαν απαραίτητα προκειμένου να καταρτίσουμε τις ενότητες και κατηγορίες για το συγκεκριμένο έτος που θα μας απασχολήσει. Θα πρέπει, βεβαίως, να σημειωθεί ότι οι αναφορές μας, όσον αφορά τα προγενέστερα δημοσιεύματα και τις προαναφερθείσες εφημερίδες έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα.

Εκτός, όμως, από τις τεχνικές και πρακτικές δυσκολίες που απέρρεαν από την ενασχόλησή μας με ένα τεράστιο, διάσπαρτο και συχνά δυσπρόσιτο, στην έντυπη μορφή του, υλικό, υπήρχαν δύο ακόμη ουσιαστικοί παράγοντες για την επιλογή της ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ και των ΝΕΩΝ ως κύριων πηγών πληροφόρησης για το υπό εξέταση θέμα. Οι παράγοντες αυτοί ήταν αφ' ενός ο σχετικά μεγάλος αριθμός δημοσιευμάτων που αφορούσαν στο θέμα μας (σε σχέση με άλλες εφημερίδες), και αφ' ετέρου η υψηλή κυκλοφορία και η αναγνωσιμότητά τους. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι μια συμμετρική δειγματοληψία από όλες τις κεντρικές ή τοπικές εφημερίδες της χώρας είναι αδύνατη, για το λόγο ότι το θέμα «Τσιγγάνοι» προβάλλεται

ιδιαίτερα σε ορισμένες εφημερίδες, όπως π.χ. στις εφ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ και ΤΑ ΝΕΑ, ενώ σε άλλες το θέμα εμφανίζεται σποραδικά ή και δεν απαντά σχεδόν καθόλου.

Βασικός στόχος της έρευνας αναδείχτηκε η προσπάθεια καταγραφής των λανθασμένων αναπαραστάσεων και εικόνων για τους Τσιγγάνους. Πιο συγκεκριμένα το πώς ο ημερήσιος εθνικός τύπος με την αρθρογραφία του γύρω από προβλήματα που αφορούν τη συμπεριφορά Τσιγγάνων απέναντι στο κράτος και αντίστροφα - συμπεριφορές κρατικών υπηρεσιών απέναντι σε ομάδες Τσιγγάνων ή μεμονωμένους Τσιγγάνους - διαμορφώνει ή αναπαραγάγει στερεότυπες εικόνες του τσιγγάνικου πληθυσμού. Η παρούσα εργασία συμβάλλει στην αναπροσαρμογή των μέσων για την υλοποίηση του κεντρικού στόχου της καταπολέμησης των αρνητικών στερεοτύπων των δημοσιογράφων – και κατ' επέκταση των εκπαιδευτικών οι οποίοι ενημερώνονται μέσω του ημερήσιου τύπου γύρω από τους Τσιγγάνους – κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του προγράμματος «Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο».

Σύμφωνα με την ενημέρωση που είχα από τον επιστημονικό υπεύθυνο του έργου, η παρούσα εργασία έπρεπε να λάβει υπόψη το πλαίσιο υλοποίησης των στόχων του Προγράμματος και κυρίως τα σημεία εκείνα τα οποία αποτελούν διαχρονικά κύριες εστίες αναστολών, δυσχερειών και προβλημάτων, όπως αυτά παρουσιάζονται στον ημερήσιο τύπο, τοπικό και εθνικό. Τα σημεία αυτά συνοπτικά είναι τα ακόλουθα:

1. Οι δυσμενείς επιπτώσεις που έχουν για την υποδοχή των Τσιγγανοπαίδων στο σχολείο και την πορεία τους μέσα στο σχολείο οι συνθήκες διαβίωσης της οικογένειας (καταυλισμοί, φτώχεια), πράγμα που σημαίνει ότι οι συνεργάτες του Προγράμματος αναγκάζονται να ασχοληθούν ιδιαίτερα με την ψυχολογική προετοιμασία των οικογενειών να στείλουν τα παιδιά στο σχολείο, παρά τις συνθήκες φτώχειας, και με το να παρεμβαίνουν στους συλλόγους γονέων και κηδεμόνων, στις εκπαιδευτικές και τοπικές αρχές, ώστε να μην υπάρξουν αντιστάσεις στη φοίτηση των μαθητών αυτών, παρά τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης των οικογενειών τους. Η εκκρεμότητα αυτή και η εικόνα που έχει ο μέσος εκπαιδευτικός για τις συνθήκες διαβίωσης των Τσιγγάνων, ακόμη και αν δεν έχει επισκεφθεί ποτέ στη ζωή του τσιγγάνικο καταυλισμό, τείνει να ακυρώσει την προσπάθεια του Προγράμματος να στρέψει τα παιδιά προς το σχολείο και να διαμορφώσει ατμόσφαιρα θετικής υποδοχής τους εκεί.
2. Μια από τις παραμέτρους που λαμβάνεται υπόψη κατά την υλοποίηση του Προγράμματος είναι οι αντιστάσεις των τοπικών κοινωνιών απέναντι στο ενδεχόμενο φοίτησης των παιδιών με ρόμικη προέλευση στο ίδιο σχολείο με τα υπόλοιπα παιδιά. Οι αντιστάσεις αυτές εκδηλώνονται σε μεγάλη κλίμακα για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, δεδομένου ότι επίσης για πρώτη φορά στην ιστορία των τοπικών κοινωνιών υπήρξε μαζική προσέλευση των παιδιών αυτών στα σχολεία. Οι αντιστάσεις αυτές

αντιμετωπίζονται, βεβαίως, με τη δημιουργία και λειτουργία ενός δικτύου συνεργατών σε όλη τη χώρα. Ωστόσο τα άτομα που συγκροτούν το δίκτυο αυτό έχουν ανάγκη συστηματικής ενημέρωσης γύρω από τις αναπαραστάσεις που διαχέονται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, και κυρίως από τον ημερήσιο τύπο, στην κοινωνία, τις τοπικές αρχές και τους εκπαιδευτικούς, καθώς αυτοί είναι οι εταίροι στην καθημερινή τους προσπάθεια να προσελκύσουν τους Τσιγγάνους μαθητές στο σχολείο.

3. Η αδυναμία της διοικητικής μηχανής του εκπαιδευτικού οργανισμού να εξασφαλίσει την πρόσβαση των Τσιγγανοπαίδων στο σχολείο χωρίς εξωτερική παρέμβαση επιβάλλει στο Πρόγραμμα να αναλάβει ένα ρόλο διαπραγματευτή με τις κεντρικές και τις κατά τόπον εκπαιδευτικές αρχές, καθώς και με τις αρχές νομαρχιακής και τοπικής αυτοδιοίκησης, ώστε να αισθανθούν οι Τσιγγάνοι γονείς την ευθύνη να προετοιμάσουν τα παιδιά τους για το σχολείο και να παρακολουθούν συστηματικά τη φοίτησή τους. Στη διαπραγμάτευση με τις αρχές αυτές οι συνεργάτες του Προγράμματος συναντούν και έρχονται αντιμέτωποι με αντιλήψεις για τους Τσιγγάνους, οι οποίες κατά κανόνα δεν είναι προϊόν της εμπειρίας των συγκεκριμένων υπαλλήλων με Τσιγγάνους, αλλά δημοσιογραφικές κατασκευές, με όποιες αρνητικές επιπτώσεις έχει κάτι τέτοιο για την ετοιμότητα του διοικητικού μηχανισμού να βρει λύσεις σε προβλήματα που δημιουργούνται και έχουν σχέση με τη σχολική φοίτηση των Τσιγγάνων.

4. Σε επίπεδο επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και των στελεχών διοίκησης της εκπαίδευσης, πέρα από τις συγκεκριμένες ειδικές επιμορφωτικές ανάγκες (διγλωσσία, διδακτική της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας, αξιοποίηση του πολιτισμικού κεφαλαίου των Τσιγγανοπαίδων), στην πορεία υλοποίησης διαπιστώθηκε ότι υπάρχει ανάγκη μιας γενικότερης ενημέρωσης γύρω από την κατάσταση και την ταυτότητα των Τσιγγάνων στην Ελλάδα, καθώς επίσης γύρω από θέματα μειονοτήτων, πολιτισμικής ταυτότητας, εθνικής ταυτότητας, και θρησκευτικού προσανατολισμού των Ελλήνων Τσιγγάνων. Η έκταση του Προγράμματος (πανελλαδική εμβέλεια) και οι περιορισμένοι πόροι (σε ανθρώπινο δυναμικό και πιστώσεις) δεν επέτρεψαν σε προηγούμενες φάσεις υλοποίησης να καλύψει τη ζήτηση για τέτοιου είδους επιμορφωτικές παρεμβάσεις. Το κενό αυτό έρχεται εν μέρει να καλύψει η παρούσα προσπάθεια, με τον εντοπισμό, την ανάλυση και την αποδόμηση των στερεοτύπων που διαχέονται στην κοινή γνώμη και τους εκπαιδευτικούς μέσω του ημερήσιου τύπου και αφορούν πτυχές της ζωής των Τσιγγάνων.
5. Πολύ συχνά αναφέρεται στον ημερήσιο τύπο ότι τα παιδιά των Τσιγγάνων πρέπει να εκπαιδεύονται σε σχολεία που ταιριάζουν στη φύση των Τσιγγάνων¹³. Αν λάβει κανείς υπόψη ότι υπάρχουν ακόμη και σήμερα σε αρκετές περιπτώσεις ισχυρές αντιστάσεις εκ μέρους τοπικών κοινωνιών αλλά και σχολείων για την εγγραφή και φοίτηση

¹³ Βλ. π.χ. Μ. Δαφερμάκη, Η «κρυφή γοητεία» της Τσιγγανολογίας. Το θεωρητικό και πρακτικό αδιέξοδο του εθνοτισμού, 2000 (αδημοσίευτη εργασία), Ε. Πολίτου, Το κατοικείν των εξοστρακισμένων, 2000, (αδημοσίευτη εργασία).

Τσιγγανοπαίδων, η άποψη αυτή, παρότι φαίνεται «αντιαφομοιωτική», στην ουσία ενισχύει πρακτικές εκπαιδευτικού αποκλεισμού των Τσιγγανοπαίδων. Μια από τις προϋποθέσεις καλής υλοποίησης που επιχειρεί να εξασφαλίσει (σύμφωνα πάντα με την ενημέρωσή μου από τον επιστημονικό υπεύθυνο του Προγράμματος) είναι η πλήρης εφαρμογή της εκπαιδευτικής νομοθεσίας σε ό,τι αφορά οργανωτικά θέματα, όπως η δημιουργία τάξεων, ομάδων, σχολείων και παραρτημάτων, και η εγγραφή ελλήνων μαθητών ανεξαρτήτως επί μέρους διαφοροποιήσεων, στα πλαίσια μιας αντιρατσιστικής και περιεκτικής παιδαγωγικής. Ταυτόχρονα επιδιώκει τη σταδιακή απομάκρυνση από εκπαιδευτικές πρακτικές διαχωρισμού (π.χ. ξεχωριστές τάξεις, τμήματα ή σχολεία για Τσιγγανόπαιδες), και την υπαγωγή όλων των οργανωτικών λύσεων στη λογική του ενός και ενιαίου για όλους τους μαθητές σχολείου. Έχει σημασία, λοιπόν, να διερευνηθεί ποιος νομιμοποιεί τέτοιες πρακτικές, και κυρίως πώς διαδίδονται στην κοινή γνώμη απόψεις, οι οποίες δικαιώνουν όσους τις υιοθετούν και τις εφαρμόζουν, σε αντίθεση με όσα προβλέπει η ελληνική εκπαιδευτική νομοθεσία.¹⁴

6. Όλα τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν μέχρι τώρα επιτρέπουν να ισχυριστούμε ότι οι Έλληνες Τσιγγάνοι δεν επιθυμούν το σχολείο να

¹⁴ Από το πλήθος των δημοσιευμάτων στον τύπο, βλ. π.χ το άρθρο του Μάνου Χαραλαμπίκη με τον χαρακτηριστικό τίτλο: «Δεν... χωρούσαν στο σχολείο! 18 παιδιά Τσιγγάνων σε λυόμενο περιφραγμένο με συρματόπλεγμα», ΤΑ ΝΕΑ (11/12/2002)

δώσει έμφαση στην τσιγγάνικη ταυτότητα¹⁵. Κατ' αρχήν οι Τσιγγάνοι δεν ορίζουν την ταυτότητα αυτή ως μειονοτική, σε αντιπαράθεση και αντιδιαστολή με την ελληνική ταυτότητα, αλλά ως υποκατηγορία της γενικής ελληνικής ταυτότητας¹⁶ - με εξαίρεση την περιοχή της Θράκης όπου ανάμεσα σε μουσουλμάνους Τσιγγάνους υπάρχει αντιπαραθετικός ορισμός της τσιγγάνικης ταυτότητας. Τούτο σημαίνει ότι επίκεντρο του ενδιαφέροντος δεν μπορεί να είναι, όπως συνήθως προτείνεται στον ημερήσιο τύπο, η ιδιαιτερότητα του Τσιγγάνου ή η «φύση» του Τσιγγάνου και η διαιώνισή της μέσω του σχολείου, αλλά η επίδοση του μαθητή και η σχολική του σταδιοδρομία, καθώς οι γονείς δεν θα δεχόταν ως επιτυχία του προγράμματος απλά τη διατήρηση της τσιγγάνικης κουλτούρας μέσω του σχολείου. Στο σημείο αυτό υπάρχει μεγάλη ανάγκη αποδόμησης των στερεοτύπων που κυκλοφορούν μέσω του τύπου στους πολίτες και ειδικότερα στους εκπαιδευτικούς.

7. Μια από τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζει το Πρόγραμμα της ένταξης των τσιγγανοπαίδων σχετίζεται με τις δυσκολίες εκπροσώπησης και δημόσιας παρέμβασης των Τσιγγάνων στις τοπικές κοινωνίες, πράγμα που έχει δημιουργήσει ένα έθος προστατευτισμού και μια μεσολαβητική προσδοκία ανάμεσα στον πληθυσμό αυτόν. Η πεποίθηση ότι για να ξεπεραστεί ένα πρόβλημα (π.χ. άρνηση

¹⁵Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, *Εκπαίδευση και ετερότητα: Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.

¹⁶Μ. Δαφερμάκης, *ό. π.*

εγγραφών των μαθητών) χρειάζεται η μεσολάβηση ενός μεσάζοντα εκτός της ομάδας, όπως προκύπτει από την μέχρι τώρα εμπειρία εφαρμογής της εκπαιδευτικής καινοτομίας, ακυρώνει την προοπτική να δράσει η ομάδα ως ομάδα πίεσης μέχρι να αντιμετωπιστεί το ζήτημα. Γι αυτό είναι αναγκαίο στο μέλλον να εκπαιδευθούν οι ίδιοι οι γονείς να αναλάβουν ρόλο απόκρουσης των διακρίσεων που οι τοπικές κοινωνίες αλλά και θεσμικοί παράγοντες θα ήταν διατεθειμένοι να κάνουν εις βάρος των. Όμως για να γίνει αυτό, είναι απαραίτητο οι ίδιοι οι γονείς, Τσιγγάνοι και μη-Τσιγγάνοι, να απεγκλωβιστούν από τα στερεότυπα για τους Τσιγγάνους, έτσι όπως αυτά δημιουργούνται και διαχέονται στον τύπο. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει λεπτομερή καταγραφή και ανάλυση των εν λόγω αναπαραστάσεων των Τσιγγάνων, καθώς επίσης διεξοδική συζήτηση με τους ενδιαφερόμενους γύρω από το ζήτημα. Με την έννοια αυτή, οι συνεργάτες του Προγράμματος σε τοπικό επίπεδο και τα μέλη του δικτύου χρειάζονται έναν πρακτικό οδηγό για την αντιμετώπιση αυτού ακριβώς του προβλήματος. Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να παίξει έναν τέτοιο ρόλο και να συμβάλει στη διευκόλυνση της προσέγγισης των μελών του δικτύου με τους γονείς.

Τα παραπάνω επτά στοιχεία παρατίθενται εδώ, προκειμένου να γίνει σαφές το πλαίσιο εντός του οποίου πραγματοποιήθηκε η παρούσα έρευνα. Θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι το σύνολο των παραπάνω μπορεί να απαντηθεί μέσα από την μελέτη των διαθέσιμων εφημερίδων. Ο αποσπασματικός χαρακτήρας των δημοσιεύσεων, η απουσία εφημερίδων με καθορισμένο

ιδεολογικό και πολιτικό στίγμα, η διαπλοκή ποικίλων θεμάτων και θεματικών δυσχεραίνουν ευθύς εξ αρχής κάθε απόπειρα για την εξαγωγή καθολικών συμπερασμάτων. Ωστόσο, παρά τον εγγενή περιορισμό, μέσα από την έρευνα των εφημερίδων προκύπτουν μερικά προκαταρκτικά συμπεράσματα χρήσιμα σε κάθε απόπειρα ερμηνείας της θέσης του Τσιγγάνου στην ελληνική κοινωνία. Πέραν τούτου, οι αποσπασματικές αναφορές αντικατοπτρίζουν, με τη σειρά τους, τον περιστασιακό χαρακτήρα της ενασχόλησης των θεσμικών φωνών της χώρας με τα προβλήματα και τις συνθήκες των κοινωνικών ομάδων, οι οποίες κατηγοριοποιούνται στο περιθώριο.

Τα στερεότυπα και οι αναπαραστάσεις των Τσιγγάνων στα μέσα μαζικής επικοινωνίας – και ο ημερήσιος τύπος, τοπικός και εθνικός, συνιστά ένα τέτοιο μέσον – είναι το τελικό προϊόν μιας διαδικασίας συγκρότησης μειονοτικής ταυτότητας¹⁷, βασικό συστατικό στοιχείο της οποίας είναι ο λόγος περί Τσιγγάνων¹⁸. Ο λόγος περί Τσιγγάνων αρχικά φαίνεται ότι είναι υπόθεση των ειδικών ή οιονεί ειδικών¹⁹. Έτσι η πηγή της «γνώσης» γύρω από τους Τσιγγάνους, και ιδιαίτερα τους Έλληνες Τσιγγάνους, είναι η ακαδημαϊκή και η μη-ακαδημαϊκή «τσιγγανολογία». Οι τσιγγανολόγοι, όμως, έχουν σχετικά μικρή εμβέλεια, οφειλόμενη κυρίως στο γεγονός ότι οι ίδιοι δεν έρχονται σε επαφή με τον μέσο πολίτη, όσο και επειδή ο μέσος πολίτης δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για το αντικείμενο της μελέτης τους

¹⁷ Βλ. Γκότοβος, *ό.π.*, 101 κ.ε.

¹⁸ Α. Βαξεβάνογλου, *Έλληνες Τσιγγάνοι. Περιθωριακοί και οικογενειάρχες*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

¹⁹ Δεδομένου ότι η κατηγορία του πληθυσμού αυτή μόνον τελευταία έχει αρχίσει να προσελκύει και συστηματικούς ερευνητές του χώρου, πολλές από τις παραδοσιακές μελέτες για τους Τσιγγάνους, ιδιαίτερα οι ιστορικά και λαογραφικά προσανατολισμένες έρευνες, είναι μάλλον ερασιτεχνικού τύπου.

(Τσιγγάνοι). Υπάρχει, ωστόσο, ένας τρόπος με τον οποίο οι τσιγγανολόγοι επικοινωνούν με το κοινό: με τη βοήθεια των μαζικών μέσων, και μάλιστα χωρίς αυτό να είναι ενσυνείδητη ενέργεια των τσιγγανολόγων ή των δημοσιογράφων να προβάλουν τις μελέτες των τσιγγανολόγων. Τέτοιου είδους δημοσιεύματα, ανεξάρτητα από την θέση που παίρνουν απέναντι στο θέμα, εύλογα προκαλούν το ενδιαφέρον του «μέσου» αναγνώστη. Ενδεικτικό είναι το ανυπόγραφο άρθρο της ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ (3/4/1999) με τίτλο «Τσιγγανολογία χωρίς Τσιγγάνους», το οποίο αναφέρεται σε δύο Διημερίδες για την «εκπαίδευση των τσιγγανόπουλων». Το άρθρο επικρίνει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν οι τσιγγάνοι ομιλητές (οι οποίοι ούτως ή άλλως προσκλήθηκαν μόνο στην μία διημερίδα) και ουσιαστικά καταγγέλλει την στάση των διοργανωτών απέναντι στο ίδιο το αντικείμενο-υποκείμενο των συναντήσεων, αναφέροντας τις αρνητικές απόψεις άλλων «τσιγγανολόγων».

Μια από τις στρατηγικές ενίσχυσης του βαθμού απήχησης των κειμένων αυτών είναι οι ρητές ή υπόρρητες παραπομπές στο έργο των «ειδικών». Με τον τρόπο αυτό κλείνει ο κύκλος ανάμεσα στους τσιγγανολόγους ως αρχικούς παραγωγούς του λόγου περί Τσιγγάνων και στο κοινό ως τελικό αποδέκτη των στερεοτύπων και των εικόνων των τσιγγανολόγων για τους Τσιγγάνους με τη μεσολάβηση των δημοσιογράφων. Η διαμεσολάβηση αυτή δεν είναι άμοιρη της ταξικής διάρθρωσης μιας καπιταλιστικής κοινωνίας στην οποία οι Τσιγγάνοι είναι τμήμα του Lumpenproletariat, έχουν συγκεκριμένη οικονομική λειτουργία, η οποία σχετίζεται με ιδιαίτερα φτηνή εργατική δύναμη, γεωγραφική κινητικότητα και ανεπιθύμητη εργασία. Τα στερεότυπα και η προκατάληψη που διαχέεται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας στην κοινή γνώμη είναι το βασικό εργαλείο

καθήλωσης του τμήματος αυτού του υπο-προλεταριάτου και αναστολής των διαδικασιών ιδεολογικής ριζοσπαστικοποίησης και πολιτικής απελευθέρωσής του.

Οι διαδικασίες προσέγγισης των Τσιγγάνων από τους αστικούς πολιτικούς φορείς, κυρίως πριν από τις δημοτικές και τις εθνικές εκλογές, δεν θα μπορούσαν να είναι αποτελεσματικές, εάν οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι δεν γινόταν δέσμοι των ισχυρών προκαταλήψεων που υπάρχουν στην κοινωνία και ενισχύονται από τον ημερήσιο τύπο και τα υπόλοιπα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Η διερεύνηση του ρόλου των μέσων μαζικής επικοινωνίας στη συγκρότηση της εικόνας των Τσιγγάνων και η κριτική στις πρακτικές λόγου τόσο των τσιγγανολόγων, όσο και των δημοσιογράφων συντελούν στην απελευθέρωση των εκπαιδευτικών από το αρνητικό φορτίο του τσιγγανολογικού συρμού και ταυτόχρονα συνιστούν πρακτικές πολιτικής χειραφέτησης και αναπροσανατολισμού των ίδιων των Τσιγγάνων.

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ αφιερώνει συνολικά 106 άρθρα διαφορετικής έκτασης και υφής στους Τσιγγάνους, γεγονός που δείχνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της σύνταξης γι' αυτήν ειδικά την ομάδα. Πρέπει να σημειωθεί εξ' αρχής ότι ο αριθμός 106 λημμάτων συνιστά τον μεγαλύτερο σε σχέση με όλες τις υπόλοιπες εφημερίδες που εξετάστηκαν. Η ποσοτικά «προνομιακή», τρόπον τινά, μεταχείριση με την οποία αντιμετωπίζεται η ομάδα των Τσιγγάνων σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τον συνολικό πολιτικό προσανατολισμό και την ταυτότητα της εφημερίδας. Το ενδιαφέρον για ομάδες που αντιμετωπίζουν μορφές κοινωνικού αποκλεισμού συνάδει με την φιλελεύθερη στάση που, εν γένει, υιοθετεί σε πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα η σύνταξή της. Κατά συνέπεια, τα προβλήματα των Τσιγγάνων, που

άμεσα και πρωτίστως σχετίζονται με τον κοινωνικό τους αποκλεισμό, την καταπάτηση των δικαιωμάτων τους, τις ανεπαρκείς συνθήκες της διαβίωσής τους και άλλα παρόμοιου περιεχομένου, εμπίπτουν στα ενδιαφέροντα της εφημερίδας.

Από τις θεματικές επιλογές και την κατηγοριοποίηση των δημοσιευμάτων προκύπτει η σταθερή επιδίωξη της σύνταξης να προβάλλει κατά κύριο λόγο τα προβλήματα της στέγασης και της υγείας. Το ζήτημα της εκπαίδευσης αυτό καθ' εαυτό δεν θίγεται παρά μόνον σε συνάρτηση με άλλα κεφαλαιώδη προβλήματα και ως ένδειξη του πλημμελούς ενδιαφέροντος της πολιτείας για τους Τσιγγάνικους πληθυσμούς. (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 7/4/2003, 12/9/2003, 24/9/2003, 21/10/2003, 24/10/2003). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι τάσεις και οι κυρίαρχες συμπεριφορές της ελληνικής κοινωνίας προς αυτούς δεν θίγονται στο βαθμό που θα ανέμενε κανείς λαμβάνοντας υπόψη τον γενικότερο προσανατολισμό της εφημερίδας.

Έτσι, ενώ γίνονται αναφορές σε ρατσιστικές συμπεριφορές, συνήθως γενικόλογα και αόριστα, απουσιάζει η συγκεκριμένη ανάλυση των συμπεριφορών αυτών, ενώ συχνότατα οι ρατσιστικές τάσεις, ενέργειες και συμπεριφορές αποδίδονται σε μεμονωμένους φορείς της τοπικής εξουσίας (κοινοτάρχες που αντιδρούν στην εγκατάσταση Τσιγγάνων) και σπανίως στο σύνολο του πληθυσμού. Ακόμα περισσότερο στις στήλες της εφημερίδας εμφανίζονται ευφρολογήματα που συμβάλλουν στη διαιώνιση και αναπαραγωγή συγκεκριμένων στερεοτυπικών απεικονίσεων των Τσιγγάνων. Πως αλλιώς μπορεί κανείς να αντιμετωπίσει την παράθεση εκφράσεων όπως

«γύφτισσα και μάγισσα»,²⁰ «γύφτος είναι, ό,τι του κατεβαίνει στο κεφάλι λέει ...»²¹ ή «βρήκε ο γύφτος τη γενιά του και αναγάλλιασε η καρδιά του»;²²

Αν και ο γενικός πολιτικός προσανατολισμός της εφημερίδας κινείται στην στήριξη του «εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος» της απερχόμενης κυβέρνησης, η εφημερίδα στο θέμα των Τσιγγάνων επιχειρεί να ασκήσει κριτική στην επίσημη κυβερνητική πολιτική. Βασικά θέματα αναδεικνύονται οι ελλείψεις σε υποδομές των καταυλισμών τους και ο στιγματισμός της αστυνομικής βίας εις βάρος τους. Βλ. φερ' ειπείν, το δημοσίευμα «10ωρη ανάκριση για κακοποίηση Τσιγγάνων» από αστυνομικούς του τμήματος Ασφαλείας Κεφαλονιάς (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 7/5/2003). Και πάλι, όμως, διαπιστώνουμε ότι η κριτική αρθρώνεται εναντίον του «ρατσιστή» αστυνομικού, χωρίς να θίγεται στην ουσία της η ακολοθούμενη πολιτική αντιμετώπισης και αστυνόμευσης των κοινωνικών ομάδων που αποκλίνουν με όποιονδήποτε τρόπο από το πρότυπο συμπεριφοράς.

Επ' αυτού του ζητήματος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι εξ αιτίας της αστυνομικής βίας τα τελευταία χρόνια έχασαν τη ζωή τους τρεις Τσιγγάνοι. Όπως είναι φυσικό, τέτοια γεγονότα τροφοδοτούν ένα πρόσκαιρο ενδιαφέρον για τα προβλήματα των τσιγγάνικων πληθυσμών. Ενδεικτική είναι η κάλυψη του περιστατικού, όταν ένας 22χρονος Τσιγγάνος δολοφονήθηκε στο Ζεφύρι

²⁰ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 13/8/2003

²¹ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 7/9/2003. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα συμφραζόμενα, βλ. το πλήρες κείμενο της αναφοράς : «Τι υπονοεί ο γύφτος Μήτσος (Βλέπε Λάκης Λαζόπουλος) όταν στο διαφημιστικό τρέιλερ για το νέο δελτίο ειδήσεων του ΑΛΦΑ με άγκορμαν το Νίκο Χατζηνικολάου που ξεκινάει αύριο λέει «ο Νίκος είναι δικό μας παιδί» : α) είναι γύφτος, β) είναι της πιάτσας, γ) είναι συγκάτοικος από παλιά (στο Μέγκα, δ) γύφτος είναι, ό,τι του κατεβαίνει λέει...»

²² ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 30/1/2003 και 10/11/2003

κατά την πραγματοποίηση αστυνομικών ελέγχων στην περιοχή.²³ Παράλληλα, οι αστυνομικές αρχές προβαίνουν σε βίαιες εξώσεις με το πρόσχημα της πάταξης της εγκληματικότητας. «Δίχως στέγη, δίχως εκπαίδευση, δίχως ταυτότητες, αλλά πάντοτε στόχος», είναι ο χαρακτηριστικός τίτλος που συνοδεύει το αντίστοιχο ρεπορτάζ της εφημερίδας τον Απρίλιο του 2003. (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 7/4/2003).

Δημοσιεύματα τέτοιου περιεχομένου αποτελούν φαινομενικά κριτική της επίσημης πολιτικής έναντι των τσιγγάνων, καθώς, όπως είναι γνωστό, οι επιχειρήσεις αυτές πραγματοποιούνται ύστερα από «άνωθεν εντολές». Διερωτάται όμως κανείς αν πρόκειται για ανέξοδη και εύκολη κριτική δεδομένου ότι για το ζήτημα αυτό κανείς δεν ερίζει και επομένως μία φίλα προσκείμενη προς την κυβέρνηση εφημερίδα άνετα μπορεί να υιοθετεί μία «φιλοτσιγγάνικη» γραμμή. Άλλωστε, η βιαιότητα των αστυνομικών επιχειρήσεων, όπως αναμεταδίδεται συχνά και από τα τηλεοπτικά μέσα, δημιουργεί σε ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού «φιλοτσιγγανικά» αισθήματα. Κατά συνέπεια, και οι εφημερίδες σπεύδουν να ανταποκριθούν στο κοινό αίσθημα, προβάλλοντας τις περιπτώσεις κρατικής καταστολής ως ακρότητες που πρέπει να περιοριστούν.

Πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η στάση της εφημερίδας απέναντι στο ζήτημα των καταυλισμών. Σε κάθε περίπτωση, η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ έρχεται σε μετωπική σύγκρουση με τις συντηρητικές και ρατσιστικές θέσεις τοπικών αρχόντων που αντιδρούν στην εγκατάσταση των Τσιγγάνων στην περιοχή τους. Την ίδια στιγμή όμως στηρίζει την «εθνική

²³ ΤΑ ΝΕΑ 26/10/2001.

προσπάθεια» των Ολυμπιακών αγώνων, η οποία ως γνωστόν προβλέπει την υποχρεωτική μετεγκατάσταση και απομάκρυνση των τσιγγάνικων καταυλισμών από τις περιοχές των Ολυμπιακών εγκαταστάσεων. Έτσι, δημιουργείται ένα δίπολο, όπου ο εκάστοτε κοινοτάρχης κατηγοριοποιείται – και συνήθως ορθώς- ως ρατσιστής, αλλά την ίδια στιγμή νομιμοποιείται η κυβερνητική πολιτική της απομάκρυνσης των Τσιγγάνων από το οπτικό πεδίο της Ολυμπιάδας.

Πρέπει, από την άλλη πλευρά, να αναγνωριστεί ότι η εφημερίδα είναι ανοιχτή στις οργανώσεις των Ρομά και τους περί αυτών, δημοσιοποιώντας τις καταγγελίες τους και τα προγράμματά που αφορούν την μειονότητα. Σε αντίθεση με τις περισσότερες θεσμικές φωνές που ομιλούν περί Τσιγγάνων χωρίς τους ίδιους, η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ φιλοξενεί ανακοινώσεις των οργανώσεών τους και προβάλλει τις δραστηριότητές τους.

Καλύπτει καλλιτεχνικές εκδηλώσεις ενώ δίνει ειδήσεις γύρω από τη ζωή και τη δράση των Τσιγγάνων που κατοικούν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Το τελευταίο στοιχείο ενισχύεται στην προοπτική της διευρυμένης Ευρώπης των 25. Επίσης δημοσιοποιεί έρευνες που γίνονται στην Ελλάδα και αλλού γύρω από τα ζητήματά τους με ιδιαίτερο ενδιαφέρον γι τις συνθήκες ζωής και κατοικίας.

Επιδίωξη της παρούσας εργασίας όμως δεν αποτελεί πρωτίστως τί είδους καταγραφές εμφανίζονται, (τα στοιχεία αυτά, άλλωστε, δίνονται λεπτομερώς στο Παράρτημα), αλλά κυρίως πώς η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ μαζί με τις άλλες εφημερίδες κατασκευάζουν συγκεκριμένη εικόνα για τους Τσιγγάνους μέσα από τα τακτικά τους δημοσιεύματα.

Το βασικό ερώτημα είναι το ακόλουθο: Οι Έλληνες Τσιγγάνοι προσδιορίζονται ως τμήμα του ελληνικού λαού διαχρονικά και συγχρονικά ή ως ένα ξένο σώμα που ακόμη δεν ξέρουμε αν θέλουμε να το ενσωματώσουμε στην κοινωνία μας ξεκινώντας από τη δημόσια εκπαίδευση;

Η θέση της εφημερίδας πάνω σ' αυτό το κομβικό ζήτημα δεν είναι - και πως θα μπορούσε άλλωστε;- μονοσήμαντη και ενιαία. Ο ρόλος της περιορίζεται βασικά στην παρουσίαση της επικαιρότητας, και, σε μια εποχή που οι κάθε λογής μειονότητες έχουν αποκτήσει τη δική τους φωνή, το να προβάλλει τα προβλήματά των Τσιγγάνων εναρμονίζεται με τις θέσεις της ως εφημερίδα δημοκρατικών αρχών.

ΤΑ ΝΕΑ

Στα ΝΕΑ καταγράφηκαν συνολικά 30 αναφορές σε Τσιγγάνους κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο ότι από το σύνολο αυτών των λημμάτων μόνο σε ένα, από όσα οι Τσιγγάνοι απαντούν στον τίτλο άρθρου, παρουσιάζει ουσιαστικό ενδιαφέρον. Πρόκειται για μία κυβερνητική εξαγγελία, με τίτλο «Πάνω από 310 εκατ. ευρώ για παλιννοστούντες και Τσιγγάνους». Καθόλου συμπτωματικά, το παραπάνω λήμμα εμφανίζεται μεσούσης της παρατεταμένης προεκλογικής περιόδου και εντάσσεται στις προσπάθειες της απερχόμενης κυβέρνησης να αντιστρέψει το αρνητικό προς αυτήν κλίμα.

Είναι ενδεικτικό για το προφίλ της εφημερίδας ότι δύο άλλα δημοσιεύματα, που εμφανίζουν τους Τσιγγάνους στον τίτλο, αφορούν τον μεν ένα, την εκπροσώπησή τους στις Ευρωπαϊκή Ένωση,²⁴ το δε άλλο τον γάμο μιας δωδεκάχρονης Τσιγγάνας πριγκίπισσας στη Ρουμανία, θέμα που απασχολεί την εφημερίδα και σε άλλη ευκαιρία.²⁵ Δύο άλλοι παρεμφερείς τίτλοι παρουσιάζουν μουσικά θέματα, σχετιζόμενα με τις πολιτιστικές παραδόσεις των Τσιγγάνων (ΤΑ ΝΕΑ 9/8/2003. 23/8/2003). Από τα υπόλοιπα δημοσιεύματα εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι οι αναφορές που γίνονται στους Τσιγγάνους είναι εντελώς αποσπασματικές και, οπωσδήποτε, άνευ ιδιαίτερης σημασίας, με την εξαίρεση ελαχίστων περιπτώσεων.

Συνολικά, οι τσιγγάνοι εμφανίζονται σε κείμενα που καταδεικνύουν σύγχρονες μορφές παιδικής εκμετάλλευσης, «Από τα φανάρια στις ...πλατείες» (ΤΑ ΝΕΑ, 13/10/2003)] ή ακραίες περιπτώσεις νεανικής παραβατικότητας, «Βαποράκι ετών 11!»(ΤΑ ΝΕΑ, 15/5/2003)]. Το γεγονός αυτής της μονοσήμαντης παρουσίας είναι αρκετά ενδεικτικό για τον συνολικό προσανατολισμό της εφημερίδας.

Οι Τσιγγάνοι αναφέρονται ως ομάδα που χρήζει κυβερνητικής βοήθειας και στο πλαίσιο αυτό προβάλλονται εξαγγελίες για στεγαστικά δάνεια και τη δημιουργία πολιτικής στέγης για οικονομικά ασθενείς κοινωνικές ομάδες. Ο τρόπος προβολής αυτών των ειδήσεων περισσότερο αποσκοπεί στην εξύμνηση του κυβερνητικού έργου και λιγότερο στην παρουσίαση των συνθηκών ζωής των τσιγγάνων. Πέραν αυτού, οι τσιγγάνοι εμφανίζονται συνυφασμένοι με παραβατικές δραστηριότητες ή ως άμοιρα

²⁴ « Ανγκελα Κότσζε : Η φωνή των Ρομά στις Βρυξέλλες», ΤΑ ΝΕΑ 2/7/2003.

²⁵ «Στον ανακριτή η οικογένεια της 12χρονης Τσιγγάνας», ΤΑ ΝΕΑ 2/10/2003.

θύματα καιρικών καταστροφών. Χαρακτηριστική είναι η κάλυψη του θέματος της σφοδρής κακοκαιρίας, της 17^{ης} Μαρτίου 2003, με τίτλο «Επιδρομή τυφώνα», όπου η έμφαση δίνεται στην άμεση κρατική κινητοποίηση προκειμένου να σιτιστούν από τον στρατό και να στεγαστούν «σε παλιές αποθήκες» 800 περίπου Τσιγγάνοι της Καλαμάτας και όχι στους λόγους εξαιτίας των οποίων έμειναν άστεγοι. Μάλιστα το άρθρο καταλήγει με το ακόλουθο «ουδέτερο» πληροφοριακό σχόλιο : «Όμως, από το μεσημέρι, οι περισσότεροι, προτίμησαν να επιστρέψουν στους καταυλισμούς, προσπαθώντας να διορθώσουν τα παραπήγματά τους.»²⁶

Σε γενικές γραμμές, ο κοινωνικός αποκλεισμός των Τσιγγάνων προβάλλεται γενικόλογα και αόριστα, ενώ οι αναφορές στο τόσο σημαντικό αυτό ζήτημα συχνά περιορίζονται στη σφαίρα του αυτονόητου. Από την άλλη, είναι εμφανής η προσπάθεια αποστασιοποίησης από μια γλώσσα που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αναπαράγουσα ρατσιστικά στερεότυπα. Η προσπάθεια αυτή φτάνει ορισμένες φορές στα όρια της αμηχανίας. Ενδεικτική είναι η περίπτωση για το «το βαποράκι ετών έντεκα», που είχε επιστρατευτεί από δίκτυο εμπόρων ναρκωτικών και τοξικομανών. Ο συντάκτης του άρθρου πληροφορεί τον αναγνώστη ότι ο νεαρός προερχόταν από «τον οικισμό των **αθίγγανων** στα Διαβατά Θεσσαλονίκης» (15/5/2003). Πέρα από την εύλογη απορία για την αρχαϊστική διατύπωση της ταυτότητάς του, η οποία φαντάζει ως εξωραϊστική, το σημαντικό είναι ότι αποφεύγεται η ταύτιση του νεαρού με την τσιγγάνικη ομάδα την ίδια στιγμή που αυτή η σχέση υπονοείται και συνδηλώνεται.

²⁶ ΤΑ ΝΕΑ, 18/3/2003.

ΤΟ ΒΗΜΑ

Της Κυριακής

Στο ΒΗΜΑ της Κυριακής καταγράφηκαν 9 συνολικά αναφορές, οι περισσότερες των οποίων είναι αποσπασματικές και μάλλον επουσιώδεις. Το γεγονός αυτό αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία, καθώς η συγκεκριμένη εφημερίδα έχει τη μεγαλύτερη κυκλοφορία ανάμεσα στα κυριακάτικα φύλλα. Σε ένα βαθμό, η πολιτική αντιμετώπισης του ΒΗΜΑΤΟΣ βρίσκεται στην ίδια κατεύθυνση με αυτή των ΝΕΩΝ, γεγονός ευεξήγητο δεδομένου του ομοειδούς πολιτικού προσανατολισμού και της κοινής ιδιοκτησίας των δύο εφημερίδων.

Σε δύο άρθρα τίγονται ζητήματα που αφορούν άμεσα τους Τσιγγάνους. Το ένα αφορά την πολιτική στέγης στο πλαίσιο σειράς μέτρων για τις εντάξεις αυθαιρέτων εκ μέρους του ΥΠΕΧΩΔΕ, όπου «οι ατίγγανοι» συμπεριλαμβάνονται ανάμεσα στις «οικονομικά ασθενείς ομάδες», για τις οποίες «δημιουργείται πολιτική στέγης» (ΤΑ ΝΕΑ, 13/7/2003). Αν αυτό το άρθρο αφορούσε κυβερνητικές εξαγγελίες, το δεύτερο κατέγραφε τις δεσμεύσεις του Κ. Καραμανλή, σε σχέση με την πολιτική που προτίθεται να ακολουθήσει έναντι των ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων (ΤΑ ΝΕΑ, 20/4/2003). Την ταύτιση των Τσιγγάνων με μουσουλμανικούς πληθυσμούς

εξυπηρετεί κείμενο για σχετική απόφαση του Αρείου Πάγου που προβλέπει την μετονομασία της μουσουλμανικής μειονότητας σε τουρκική (5/10/2003).

Στα υπόλοιπα ολιγοστά δημοσιεύματα οι αναφορές είναι εντελώς αποσπασματικές και γίνονται είτε στο πλαίσιο βιβλιοπαρουσιάσεων είτε στην τακτική στήλη του Διόδωρου (ΤΟ ΒΗΜΑ 2/2/2003. 9/3/2003. 29/6/2003. 21/9/2003. 5/10/2003). Θα ήταν υπερβολικό να διαγνώσουμε μέσα από αυτές τις αναφορές κάποια συγκεκριμένη στρατηγική για τους Τσιγγάνους. Οι τελευταίοι αποτελούν τμήμα της επικαιρότητας και συγκυριακά εμφανίζονται στις στήλες της εφημερίδας.

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ

Στον ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ καταγράφηκαν συνολικά 20 αναφορές στους Τσιγγάνους. Όπως θα ανέμενε κανείς από μια εφημερίδα με σαφή αριστερό προσανατολισμό, τα περισσότερα σχετίζονται με τις ανεκπλήρωτες κυβερνητικές εξαγγελίες για τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των Τσιγγάνων. Ο συνολικός αριθμός των σχετικών δημοσιευμάτων ανέρχεται σε πέντε, αποτελώντας έτσι το συντριπτικό ποσοστό των σχετικών λημμάτων.²⁷

Στο επίκεντρο του καταγγελτικού λόγου του ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ βρίσκονται οι «εξαγγελίες χωρίς αντίκρισμα» που σχετίζονται με τον τομέα της στέγης, της υγείας και της κοινωνικής ένταξης. Οι Τσιγγάνοι εμφανίζονται ως «και άστεγοι και θύματα κοροϊδίας» (4/6/2003. 24/10/2003. 18/12/2003) ενώ η αντίθεση του Κ.Κ.Ε προς του Ολυμπιακούς Αγώνες δίνει

²⁷ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ 27/2. 4/6. 5/6. 30/7. 24/10/2003.

την αφορμή να περιγραφούν οι απαράδεκτες συνθήκες κάτω από τις οποίες ζουν σε αντίθεση με τα παχυλά κονδύλια για τα έργα των Αγώνων. «Καλατράβα με φόντο Πατσαβουρέϊκα» (13/7/2003) είναι ο χαρακτηριστικός τίτλος που συμπυκνώνει τη συγκρότηση ενός δίπολου κρατικής αδιαφορίας και κυβερνητικής σπατάλης. Τέλος, η έξαρση του ρατσισμού και της ξеноφοβίας διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα εμφανίζεται ως φαινόμενο που στοχεύει και εναντίον των Τσιγγάνων (ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ 16/11/2003).

Εκτός από τον καταγγελτικό λόγο η αρθρογραφία της εφημερίδας περιλαμβάνει και θέματα από τη μουσική σκηνή και τον κινηματογράφο σε αναφορά πάντα με τους Τσιγγάνους (21/2/2003. 31/3/2003. 30/9/2003. 18/12/2003).

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε τον τρόπο με τον οποίο οι Τσιγγάνοι 'χρησιμοποιούνται' ως όχημα άσκησης αντιπολιτευτικού και αντικαπιταλιστικού λόγου. Από την άλλη, ο μικρός συνολικός αριθμός των δημοσιευμάτων αντικατοπτρίζει τις πολιτικές ιεραρχήσεις του κομματικού φορέα έκδοσης της εφημερίδας. Η κομμουνιστική αριστερά σε μεγάλο βαθμό αρνείται τον κατακερματισμό των λαϊκών προβλημάτων βάσει επιμέρους ταυτοτήτων, αλλά προτάσσει τον ενιαίο χαρακτήρα τους στη βάση της αντίθεσης κεφάλαιο-εργασία.

Η ΑΠΟΦΑΣΗ

Στην εφημερίδα ΑΠΟΦΑΣΗ οι αναφορές στους Τσιγγάνους γίνονται ευκαιριακά και πάντα σε συνάρτηση με κάποιο θέμα της επικαιρότητας. Από τα έντεκα συνολικά λήμματα, τα σημαντικότερα σχετίζονται με την προεκλογική περίοδο και τις εξαγγελίες μέτρων που αφορούν τους Τσιγγάνους, μουσουλμάνους και τους παλιννοστούντες. Η παροχή κοινωνικών μέτρων παρουσιάζεται στον τίτλο ως προεκλογική παροχή [«δάνεια, ακίνητα και Ι.Χ. σε προεκλογικές... τιμές» (Η ΑΠΟΦΑΣΗ 4/6/2003. 24/10/2003. 2.12/2003)], ενώ προβάλλονται οι θέσεις της Νέας Δημοκρατίας. Στη λογική αυτή, η επίσκεψη του Κ.Καραμανλή στους τσιγγάνικους καταυλισμούς στον Εύοσμο Θεσσαλονίκης παρουσιάζεται ευμενώς ως στοιχείο της κοινωνικής πολιτικής της Ν.Δ. (25/10/2003).

Την ίδια στιγμή, στην ΑΠΟΦΑΣΗ καταγράφονται ρατσιστικά στερεότυπα υπό τη μορφή ευφυολογημάτων όπως : «... φεστιβάλ ζητιάνων, ανάπηροι, τυφλοί, Τσιγγάνοι με πολλά παιδιά, χαροκαμένες μανούλες... », (Η ΑΠΟΦΑΣΗ, 10/11/2003) ή «έξω γύφτοι από την παράγκα» (Η ΑΠΟΦΑΣΗ, 20/9/2003) και άλλα παρόμοια. Και στην περίπτωση της ΑΠΟΦΑΣΗΣ, παρατηρούμε την απουσία κάποιας κεντρικής γραμμής επί του θέματος και παράλληλα οι Τσιγγάνοι εμφανίζονται ως πολιτικό ακροατήριο ιδιαίτερα επιρρεπές στις προεκλογικές παροχές.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η ποσοτική καταγραφή των δημοσιευμάτων αποσκοπεί στην κατάδειξη συγκεκριμένων τάσεων ως προς την εμφάνιση των Τσιγγάνων στον τύπο. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, παρατίθενται εδώ αναλυτικοί πίνακες και βάσει των δεδομένων που προκύπτουν από αυτούς καθίσταται δυνατή η εξαγωγή συγκεκριμένων συμπερασμάτων. Εξαρχής, πρέπει να παρατηρηθεί ο μικρός αριθμός των λημμάτων, γεγονός που από μόνο του συνιστά στοιχείο για την επιλεκτική παρουσία των Τσιγγάνων στον τύπο.

2. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΑΝΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ

Από την εξέταση των λημμάτων προκύπτει ότι ο συνολικός αριθμός τους είναι 187.

-Στην εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» καταγράφονται 106 δημοσιεύματα ή 56.6% του συνόλου.

-Στην εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ καταγράφονται 30 δημοσιεύματα ή 16% του συνόλου

-Στην εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ της Κυριακής καταγράφονται 9 δημοσιεύματα ή 4.8% του συνόλου

-Στην εφημερίδα ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ καταγράφονται 20 δημοσιεύματα ή 10.6%.

-Στην εφημερίδα Η ΑΠΟΦΑΣΗ καταγράφονται 11 δημοσιεύματα ή 6.4%.

3. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΟΡΟΙ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Οι αναντιστοιχίες στους αριθμούς οφείλονται στην παρουσία λημμάτων που χρησιμοποιούν περισσότερους του ενός όρου αναφοράς. Έτσι, π.χ ένα λήμμα που αναφέρεται σε Ρομ και Τσιγγάνους στον πίνακα καταγράφεται και για τους δύο όρους.

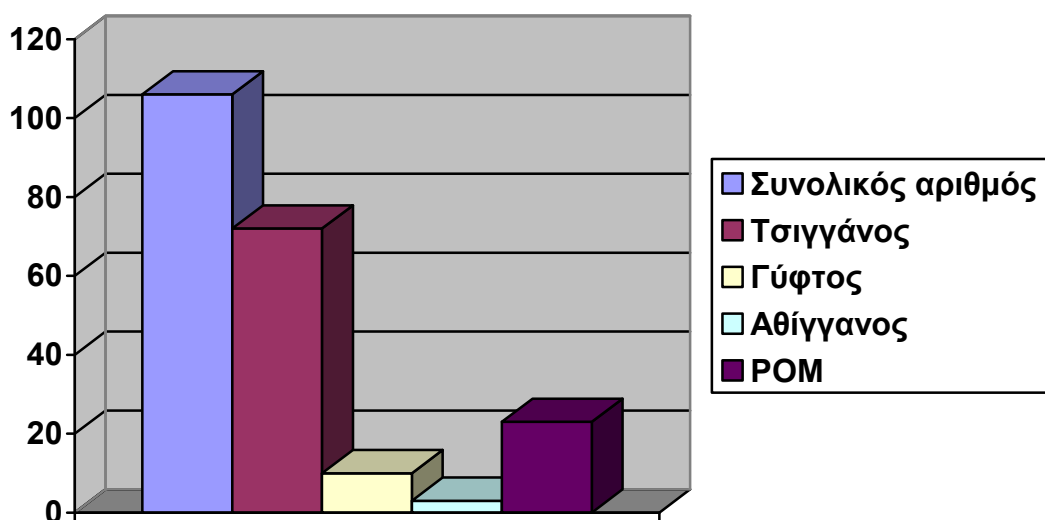
3.1 Η εξέταση των συνολικά 106 λημμάτων της ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ σε σχέση με τους όρους που εμφανίζονται είναι η ακόλουθη:

-συνολικά 72 ή 67.9% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Τσιγγάνος»

-συνολικά 3 ή 2.8% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Αθίγγανος»

-συνολικά 10 ή 9.4% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Γύφτος»

-συνολικά 23 ή 21.6% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Ρομά».

3.1.1 ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΡΩΤΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

α) αξίζει να σημειωθεί ο υψηλός αριθμός λημμάτων (11 λήμματα ή 10.37%) του συνόλου, όπου οι αναφερόμενοι καταγράφονται και ως Τσιγγάνοι και ως Ρομ. Κατανοούμε κατά συνέπεια ότι η αυτοτελής εμφάνιση της έννοιας Ρομ είναι μικρότερη από αυτή που εμφανίζεται στην ποσοτική καταγραφή (μόλις 12 λήμματα ή 11.3%).

β) η σχετικά υψηλή εμφάνιση του όρου «γύφτος» φαινομενικά αντιτίθεται στον αντιρατσιστικό προσανατολισμό της εφημερίδας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η χρήση του όρου πραγματοποιείται σε συμφραζόμενα στερεοτυπικών εκφράσεων [βλ. και παραπάνω] και σε χιουμοριστικές στήλες της επικαιρότητας.

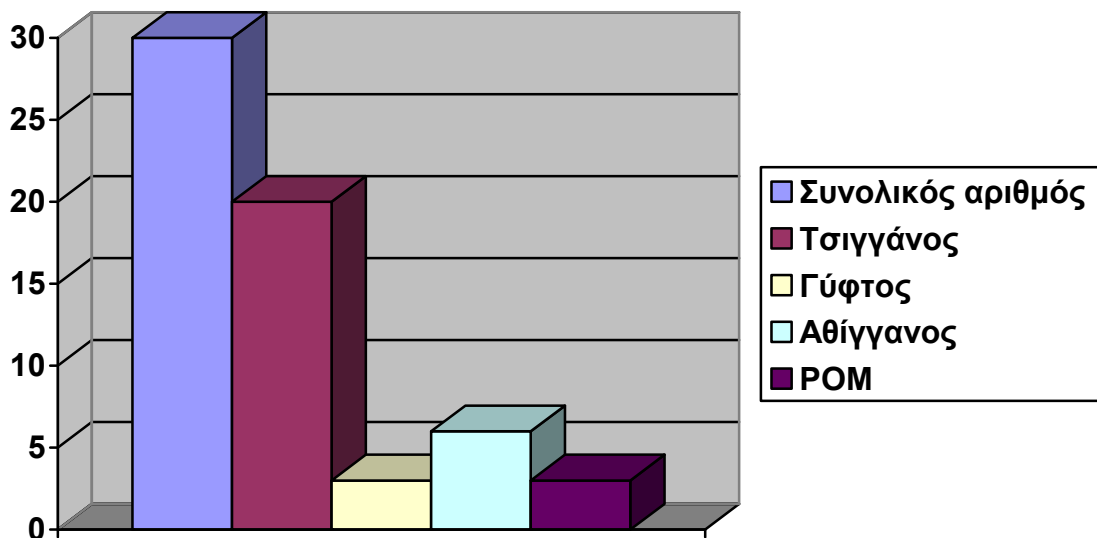
3.2. Η εξέταση των συνολικά 30 λημμάτων της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ σε σχέση με τους όρους που εμφανίζονται είναι η ακόλουθη:

-συνολικά 20 ή 66.6% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Τσιγγάνος»

-συνολικά 6 ή 20% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Αθίγγανος»

-συνολικά 3 ή 10% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Γύφτος»

-συνολικά 3 ή 10% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Ρομά».

3.2.1 ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΡΩΤΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

α) Ενδιαφέρον παρουσιάζει το υψηλό ποσοστό εμφάνισης του απαρχαιωμένου όρου ‘αθίγγανος’ το οποίο λειτουργεί είτε εξωραϊστικά είτε ως υποκατάστατο μιας αμερόληπτης αντιμετώπισης των Τσιγγάνων.

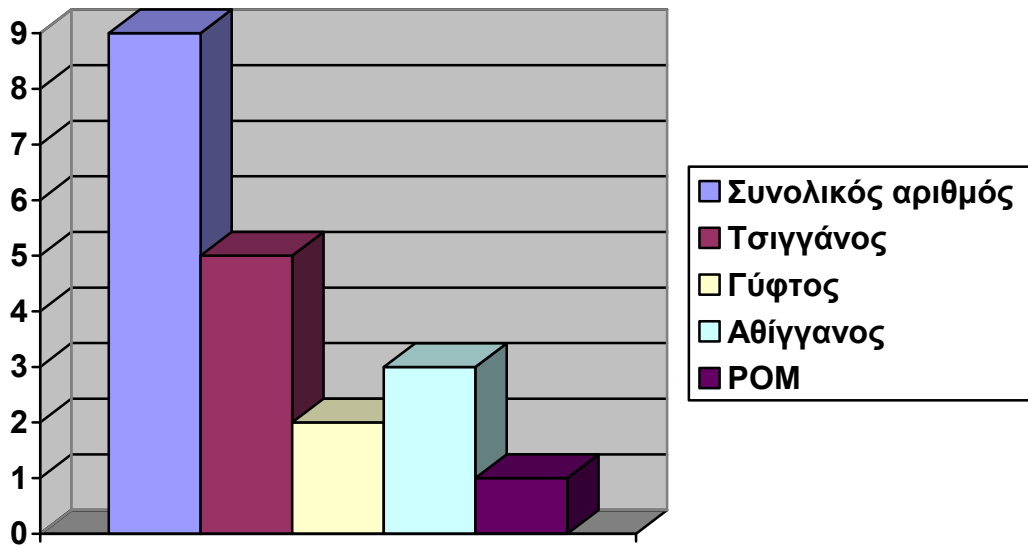
3.3 Η εξέταση των 9 λημμάτων του ΒΗΜΑΤΟΣ σε σχέση με τους όρους που εμφανίζονται είναι η ακόλουθη:

-συνολικά 5 ή 55.5% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Τσιγγάνος»

-συνολικά 3 ή 33.3% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Αθίγγανος»

-συνολικά 2 ή 22.2% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Γύφτος»

-συνολικά 1 ή 11.1% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «POM».

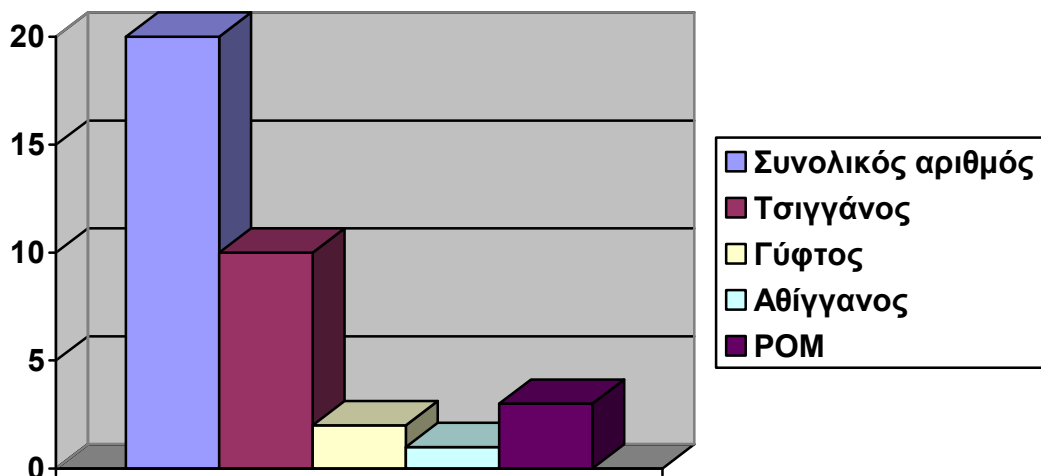
3.4 Η εξέταση των συνολικά 20 λημμάτων του ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ σε σχέση με τους όρους που εμφανίζονται είναι η ακόλουθη:

-συνολικά 10 ή 50% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Τσιγγάνος»

-συνολικά 2 ή 10% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Αθίγγανος»

-συνολικά 1 ή 5% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Γύφτος»

-συνολικά 3 ή 15% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «POM».

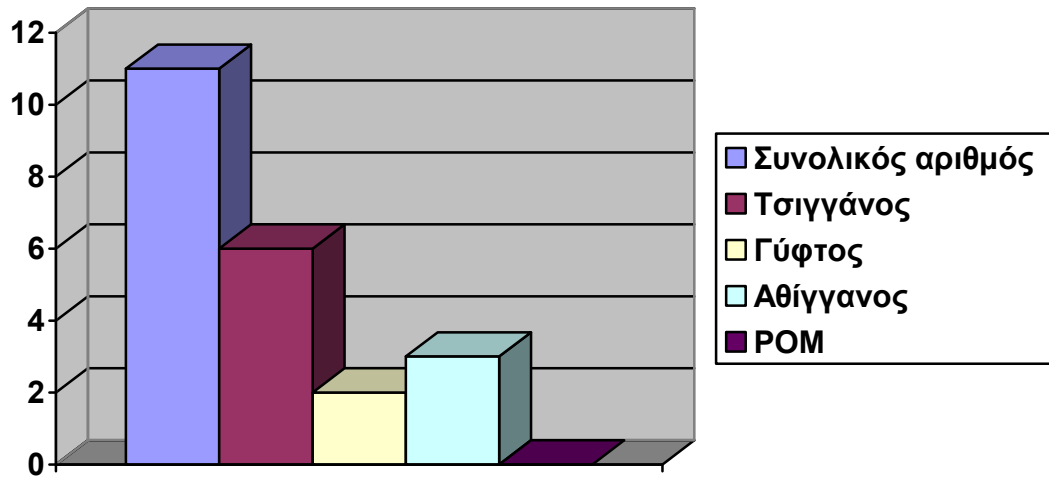
3.5 Η εξέταση των συνολικά 11 λημμάτων της ΑΠΟΦΑΣΗΣ σε σχέση με τους όρους που εμφανίζονται είναι η ακόλουθη:

-συνολικά 6 ή 54.5% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Τσιγγάνος»

-συνολικά 3 ή 27.2% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Αθίγγανος»

-συνολικά 2 ή 18.1% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Γύφτος»

-συνολικά 0 ή 0% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «POM».

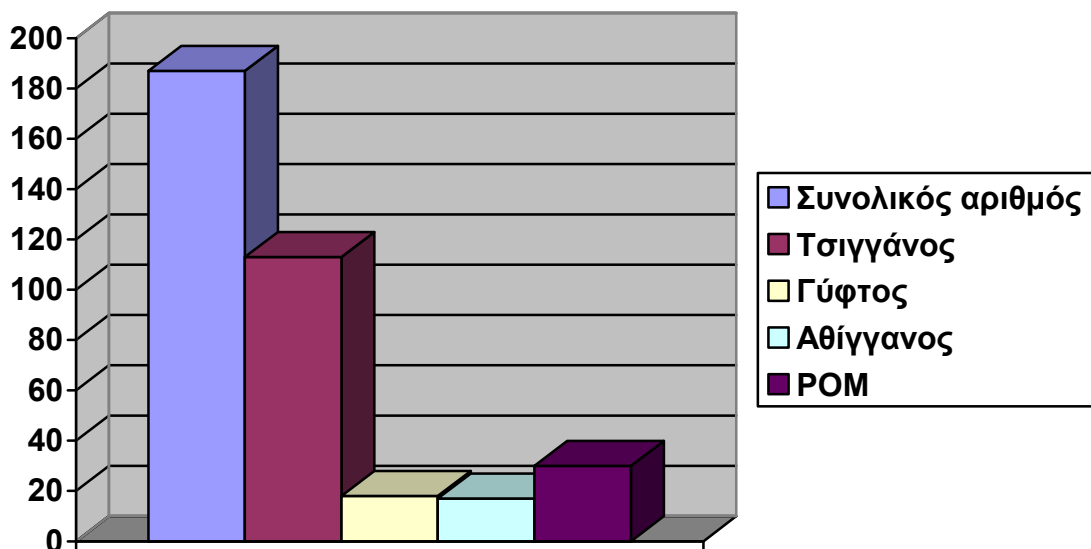
Ύστερα από έρευνα στο σύνολο των εξεταζομένων εφημερίδων ευρέθησαν συνολικά 187 δημοσιεύματα. Εξ αυτών:

-συνολικά 113 ή 60.4% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Τσιγγάνος»

-συνολικά 17 ή 9.1% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Αθίγγανος»

-συνολικά 18 ή 9.6% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Γύφτος»

-συνολικά 30 ή 16.1% των δημοσιευμάτων αναφέρουν τους περιγραφόμενους με τον όρο «Ρομ».

4. ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΣΤΟΝ ΤΙΤΛΟ

Ως προς το κατά πόσο τα σχετικά λήμματα εμφανίζουν τους σχετικούς όρους στους τίτλους τους προκύπτουν τα ακόλουθα:

-από τα συνολικά 187 λήμματα 36 ή 19.2% αναφέρουν τους Τσιγγάνους με κάποιον από τους όρους αναφοράς στον τίτλο.

4.1. Από την εξέταση των 36 λημμάτων που έχουν όρο αναφοράς στον τίτλο προκύπτει ότι:

-Σε 29 ή 80.5% εμφανίζεται ο όρος αναφοράς «Τσιγγάνος»

-Σε 0 ή 0% εμφανίζεται ο όρος αναφοράς «Αθίγγανος»

-Σε 1 ή 2.7% εμφανίζεται ο όρος αναφοράς «Γύφτος»

-Σε 6 ή 16.6 % εμφανίζεται ο όρος αναφοράς «Ρομά»

ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

Από την μελέτη και επεξεργασία των δημοσιευμάτων προέκυψαν πέντε βασικές κατηγορίες, στις οποίες ταξινομείται το υλικό για τους Τσιγγάνους. Πρέπει εξ αρχής να σημειωθεί ότι η προτεινόμενη κατηγοριοποίηση δεν καλύπτει το σύνολο των λημμάτων. Ένας μεγάλος αριθμός αυτών δεν μπορεί να ταξινομηθεί σε κατηγορία, καθώς η εικόνα του Τσιγγάνου εμφανίζεται περιστασιακά και δεν συναρτάται με το περιεχόμενο του κειμένου.

Στο βαθμό που κατέστη δυνατή η κατηγοριοποίηση των λημμάτων προέκυψαν οι παρακάτω θεματικές:

1. Σχέση των Τσιγγάνων με το σχολείο
2. Κατοικία
3. Επάγγελμα
4. Ταυτότητα
5. Κοινωνική συμπεριφορά

Στην πρώτη κατηγορία τα κείμενα διαρθρώνονται σε τρεις ενότητες:

- Αναφορές στις πρωτοβουλίες της πολιτείας για τη σχολική εκπαίδευση των παιδιών των Τσιγγάνων
- Κριτική στη συμπεριφορά του σχολείου απέναντι στους Τσιγγάνους
- Κριτική στους Τσιγγάνους για τη συμπεριφορά τους απέναντι στο σχολείο.

Στην πρώτη ενότητα κυριαρχεί κατά κανόνα η μέριμνα της πολιτείας για την ένταξη των Τσιγγανοπαίδων σε συνάρτηση και με πρωτοβουλίες, όπως η στεγαστική μέριμνα, η προσφορά υπηρεσιών υγείας και πρόνοιας και γενικά η παρουσία του κοινωνικού κράτους.

Στη δεύτερη ενότητα το σχολείο βρίσκεται το επίκεντρο της κριτικής για τη συμπεριφορά του απέναντι στα παιδιά των Τσιγγάνων, κυρίως για πρακτικές αποκλεισμού, διαχωρισμού, περιθωριοποίησης και διάκρισης.

Στην τρίτη ενότητα όχι πλέον το σχολείο αλλά οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι αποτελούν το αντικείμενο κριτικής, και συγκεκριμένα για την υποβάθμιση της σημασίας του σχολείου αναφορικά με το μέλλον των παιδιών τους, για ενθάρρυνση της σχολικής διαρροής και την πρόωμη ένταξη των παιδιών στην αγορά εργασίας, και για τις συχνές μετακινήσεις στις οποίες τα παιδιά σχολικής ηλικίας συνοδεύουν τους μετακινούμενους γονείς των, χωρίς όμως να λαμβάνεται μέριμνα για τη φοίτηση στο σχολείο της περιοχής όπου μετακινούνται.

Στη δεύτερη κατηγορία τα κείμενα διαρθρώνονται σε τέσσερις ενότητες:

- Περιγραφή, κατά κανόνα φορτισμένη, των συνθηκών διαβίωσης των σκηνιτών Τσιγγάνων και των Τσιγγάνων που ζουν σε τενεκεδουπόλεις, με ειδική αναφορά στην έλλειψη βασικών στοιχείων ποιότητας ζωής (νερό, θέρμανση, ηλεκτρικό ρεύμα, δρόμοι).

- Αναφορά στους κινδύνους υγείας (επιδημίες) και κυρίως τα ατυχήματα που συνδέονται με τις συνθήκες διαβίωσης των σκηνιτών Τσιγγάνων.
- Αναφορές σε πρωτοβουλίες τοπικών φορέων και δικτύων υποστήριξης των Τσιγγάνων, σχετικά με τη μεταστέγαση και γενικά τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Τσιγγάνων.
- Συγκρίσεις ανάμεσα στους Έλληνες Τσιγγάνους και σε Τσιγγάνους άλλων χωρών σε ό,τι αφορά τις συνθήκες διαβίωσης. Στις συγκρίσεις αυτές τονίζεται κατά κανόνα η πρόοδος που έχει συντελεσθεί – πάντοτε σύμφωνα με την ενημέρωση του δημοσιογράφου – στις άλλες χώρες σε σχέση με την Ελλάδα.

Στην τρίτη κατηγορία τα κείμενα ταξινομούνται σε τέσσερις ενότητες:

- Σχέση των Τσιγγάνων με την αγορά εργασίας
- Νομαδισμός
- Περιθωριακότητα
- Μουσική

Στην πρώτη ενότητα διαπιστώνεται η αρνητική σχέση των Τσιγγάνων με την καθιερωμένη αγορά εργασίας και τονίζεται το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό ανεργίας ανάμεσα στους νέους Τσιγγάνους.

Στη δεύτερη ενότητα τονίζεται η τάση των Τσιγγάνων να μετακινούνται διαρκώς και να μην έχουν «πατρίδα», με την έννοια της μόνιμης εγκατάστασης σε κάποια γεωγραφική περιοχή.

Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζεται ο περιθωριακός χαρακτήρας των επαγγελματιών που μετέρχονται οι Τσιγγάνοι, καθώς επίσης και η ιστορική συνέχεια στην εξάσκηση αυτών των επαγγελμάτων (εμπόριο ζώων, καλαθοπλεκτική, συλλογή μετάλλων, υπαίθριο εμπόριο, συλλογή καρπών και καλλιέργεια αγρών των οποίων δεν είναι οι ίδιοι ιδιοκτήτες). Έτσι εδώ οι πρακτικές εξασφάλισης του βίου από φτωχούς μετασχηματίζονται συνήθως σε εθνοτικές πρακτικές προσαρμοσμένες στις επιταγές του τσιγγάνικου χαρακτήρα.

Στην τέταρτη κατηγορία δημοσιευμάτων υπάγονται κείμενα, στα οποία ο συγγραφέας περιγράφει την ταυτότητα των Τσιγγάνων. Τα δημοσιεύματα αυτής της κατηγορίας είναι διαρθρωμένα σε έξι ενότητες:

- Καταγωγή
- Πολιτισμός
- Γλώσσα
- Θρησκεία
- Κοινωνική θέση
- Πρακτικές

Στην πρώτη ενότητα γίνεται λόγος – κατά κανόνα χωρίς ιδιαίτερη τεκμηρίωση – για την καταγωγή των Τσιγγάνων, όπου η Αίγυπτος και η Ινδία αναφέρονται ως πιθανές αρχικές εστίες, από τις οποίες έγινε η έξοδος και η διάχυση των Τσιγγάνων στις υπόλοιπες περιοχές του κόσμου πριν από πολλούς αιώνες.

Στη δεύτερη ενότητα περιγράφεται ο πολιτισμός των Τσιγγάνων (αξίες, πεποιθήσεις, έργα, τεχνολογία κλπ.). Είναι τα κείμενα με τα περισσότερα στερεότυπα για την υποτιθέμενη «φύση» του Τσιγγάνου. Ορισμένοι δημοσιογράφοι αποδίδουν τα χαρακτηριστικά του Τσιγγάνου σε γενετικούς παράγοντες, άλλοι όμως αναφέρουν ότι τα χαρακτηριστικά αυτά κληρονομούνται μέσω της μεταβίβασης πολιτισμικών χαρακτηριστικών από τη μία γενιά στην άλλη (προφορική παράδοση).

Στην τρίτη ενότητα περιλαμβάνονται αναφορές στην τσιγγάνικη γλώσσα (Ρομανί) και στα χαρακτηριστικά της. Οι αναφορές αυτές είναι κατά κανόνα εκείνες που θεμελιώνουν τη διαφορετικότητα των Τσιγγάνων και για μερικούς δημοσιογράφους/συγγραφείς την τσιγγάνικη εθνότητα ως ξεχωριστή εθνότητα.

Στην τέταρτη ενότητα έχουν ταξινομηθεί κείμενα που αναφέρονται στη θρησκεία, και συγκεκριμένα στη χαλαρή – υποτίθεται – σχέση των Τσιγγάνων απέναντι στην ορθόδοξη πίστη αφ' ενός, αλλά και στη συγγένεια των θρησκευτικών πρακτικών των Τσιγγάνων με ειδωλολατρικά έθιμα και συνήθειες αφ' ετέρου.

Στην πέμπτη ενότητα παρουσιάζεται η περιθωριακή θέση των Τσιγγάνων σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, θέση όμως η οποία συνδέεται λιγότερο με πρακτικές διάκρισης και περιθωριοποίησης εκ μέρους των κοινωνιών, και περισσότερο με ιδιοσυγκρατικά χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων (ελευθερία, αναρχική διάθεση, γεινίαση με τη φύση, έλλειψη προγραμματισμού, οκνηρία, διάθεση παραβατικότητας).

Στην έκτη, τέλος, ενότητα παρουσιάζονται οι καθημερινές πρακτικές των Τσιγγάνων απέναντι στους άλλους Τσιγγάνους, απέναντι στο κράτος και

απέναντι στους «Γκατζέ» (μη-Τσιγγάνους). Από την παρουσίαση των πρακτικών αυτών δίνεται η εντύπωση ότι οι Τσιγγάνοι αποτελούν μια ξεχωριστή εθνότητα με δικούς της εσωτερικούς κανόνες, οι οποίοι διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους απέναντι σε έξω-ομάδες.

Στην πέμπτη κατηγορία δημοσιευμάτων ανήκουν όλες εκείνες οι αναφορές, οι οποίες αφορούν την κοινωνική συμπεριφορά των Τσιγγάνων. Δύο είναι οι κύριες ενότητες στην κατηγορία αυτή των δημοσιευμάτων:

- Παραβατικότητα των Τσιγγάνων
- Κρατική βία απέναντι στους Τσιγγάνους.

Στην πρώτη περίπτωση, οι Τσιγγάνοι παρουσιάζονται ως δυνητικά ή πραγματικά παραβατικά υποκείμενα, είτε εξ ανάγκης (για να καλυφθούν βασικές ανάγκες διαβίωσης και συντήρησης της οικογένειας), είτε λόγω πολιτισμικής ροπής (το στερεότυπο ότι οι Τσιγγάνοι είναι παραβατικοί είναι πολύ παλαιό στην ευρωπαϊκή ιστορία της τσιγγανολογίας).

Στη δεύτερη περίπτωση οι Τσιγγάνοι εμφανίζονται ως θύματα της κρατικής καταστολής και της προκατάληψης την οποία έχουν απέναντί τους όργανα της τάξεως ή όργανα της δικαιοσύνης. Οι αναφορές σε παράνομες συλλήψεις, σε συχνότητα θεώρησης Τσιγγάνων ως υπόπτων και σε καταδικαστικές αποφάσεις κατά αθώων Τσιγγάνων είναι ενδεικτικές.

ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

1.1 Από τα συνολικά 187 λήμματα κατέστη δυνατόν να ενταχθούν στις παραπάνω κατηγοριοποιήσεις 170.

1.2 Από την κατανομή τους ανά κατηγορία προέκυψαν τα παρακάτω στοιχεία:

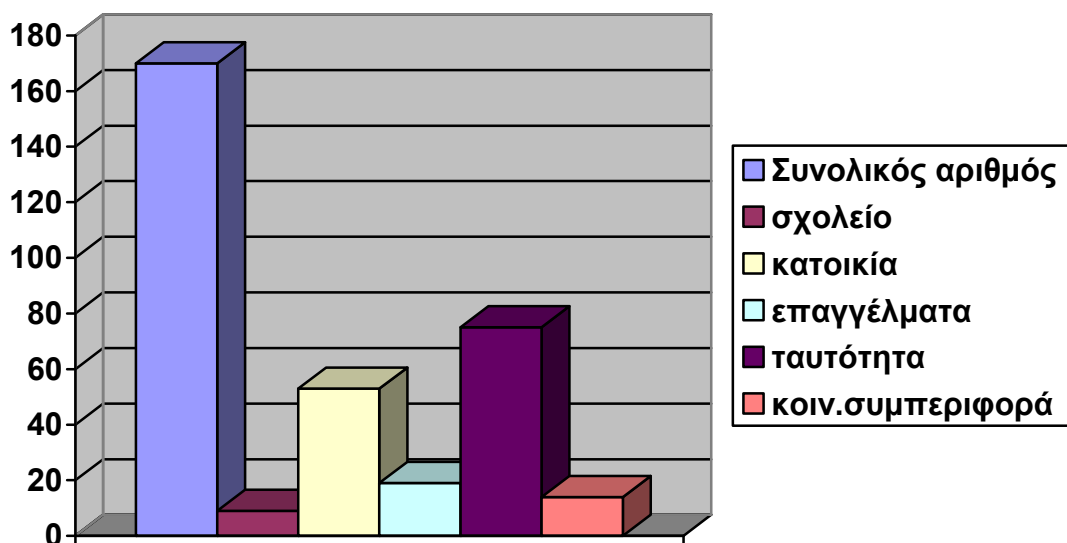
-συνολικά 9 ή 5.2% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «σχολείο»

-συνολικά 53 ή 31.1% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κατοικία»

-συνολικά 19 ή 11.1% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «επάγγελμα»

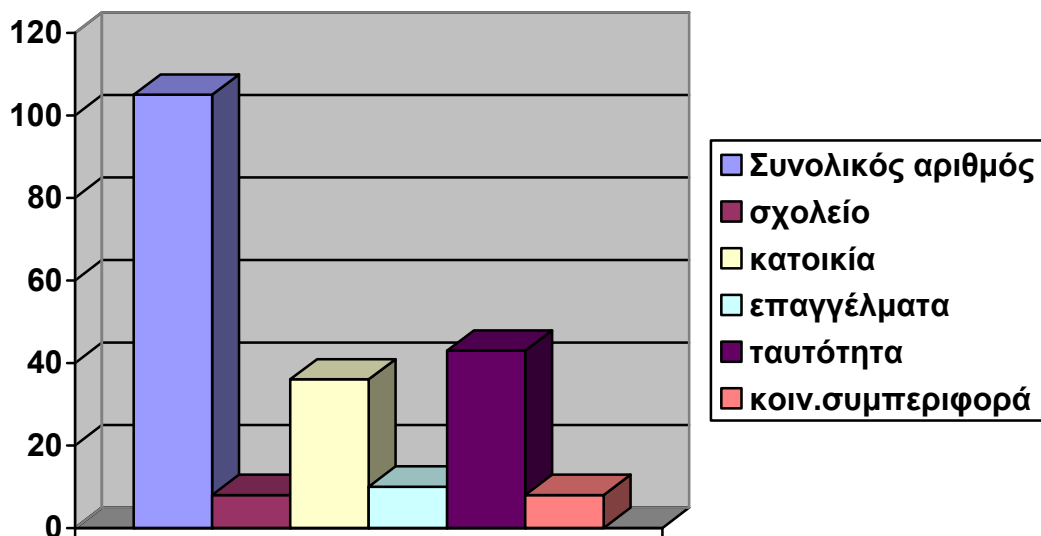
-συνολικά 75 ή 44.1% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «ταυτότητα»

-συνολικά 14 ή 8.2% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κοιν. συμπεριφορά»

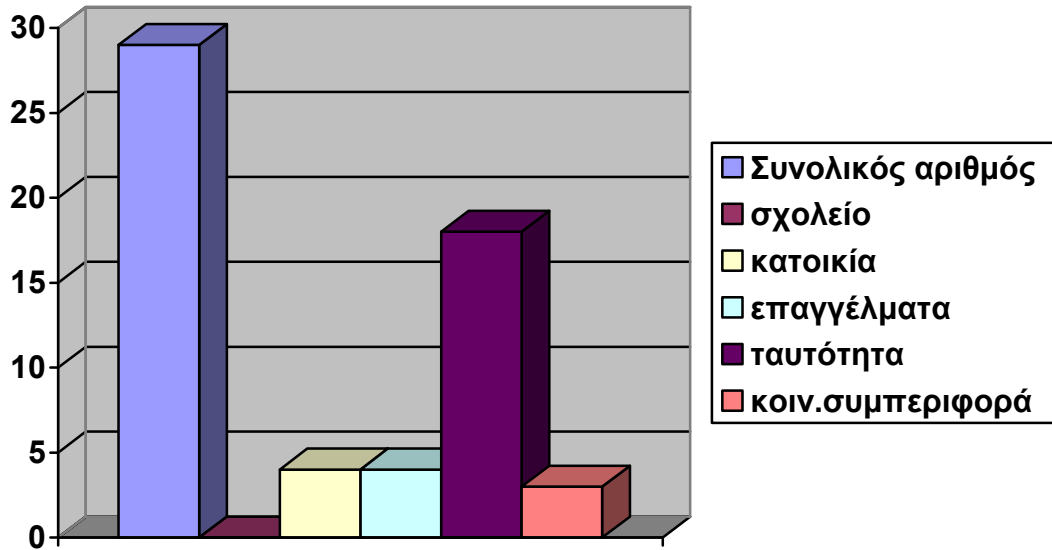
1.3 Στην εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ εμφανίζονται 105 ταξινομημένα λήμματα που αποτελούν το 61.7% του συνολικού αριθμού (170). Τα 105 ταξινομημένα λήμματα κατανέμονται ακολούθως:

- συνολικά 8 ή 7.6% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «σχολείο»
- συνολικά 36 ή 34.2% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κατοικία»
- συνολικά 10 ή 9.5% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «επάγγελμα»
- συνολικά 43 ή 40.9% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «ταυτότητα»
- συνολικά 8 ή 7.6% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κοινωνική συμπεριφορά».

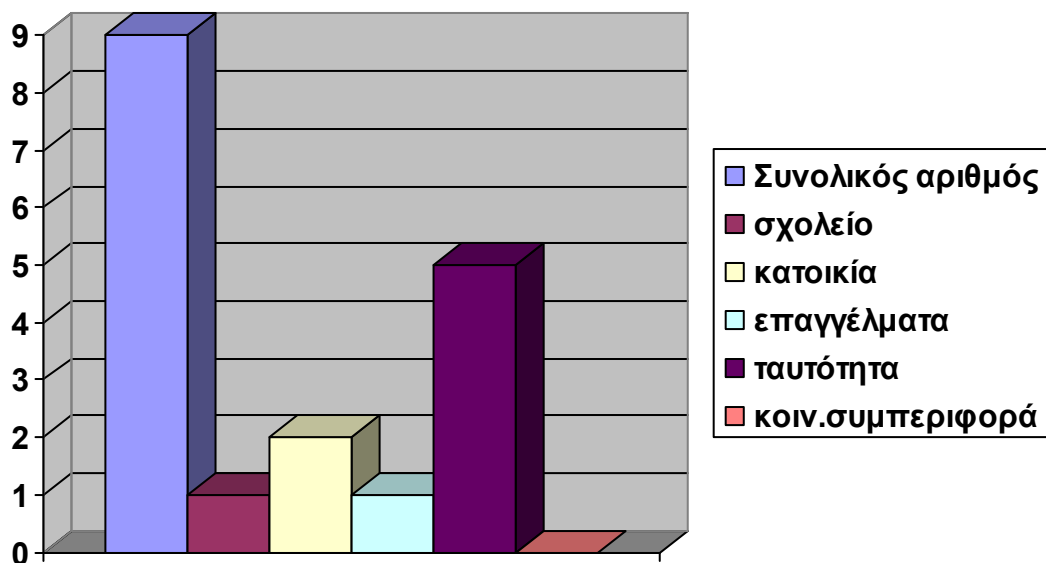
1.4 Στην εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ εμφανίζονται 29 ταξινομημένα λήμματα που αποτελούν το 17.1% του συνολικού αριθμού (170). Τα 29 ταξινομημένα λήμματα κατανέμονται ακολούθως:

- συνολικά 0 ή 0% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «σχολείο»
- συνολικά 4 ή 13.7% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κατοικία»
- συνολικά 4 ή 13.7% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «επάγγελμα»
- συνολικά 18 ή 62.1% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «ταυτότητα»
- συνολικά 3 ή 10.3% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κοιν. Συμπεριφορά»

1.5 Στην εφημερίδα το ΒΗΜΑ εμφανίζονται 9 ταξινομημένα λήμματα που αποτελούν το 5.3% του συνολικού αριθμού (170). Τα 9 ταξινομημένα λήμματα κατανέμονται ακολούθως:

- συνολικά 1 ή 11.1% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «σχολείο»
- συνολικά 2 ή 22.2% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κατοικία»
- συνολικά 1 ή 11.1% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «επάγγελμα»
- συνολικά 5 ή 55.5% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «ταυτότητα»
- συνολικά 0 ή 0% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κοιν. συμπεριφορά».

1.6 Στην εφημερίδα ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ εμφανίζονται 16 ταξινομημένα λήμματα που αποτελούν το 9.4% του συνολικού αριθμού (170). Τα 16 ταξινομημένα λήμματα κατανέμονται ακολούθως

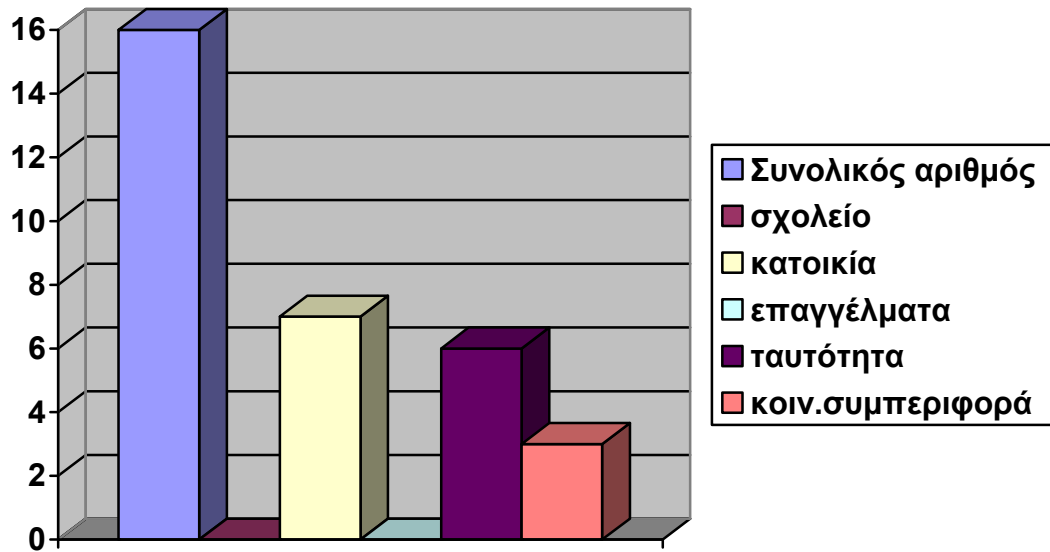
-συνολικά 0 ή 0% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «σχολείο»

-συνολικά 7 ή 43.7% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κατοικία»

-συνολικά 0 ή 0% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «επάγγελμα»

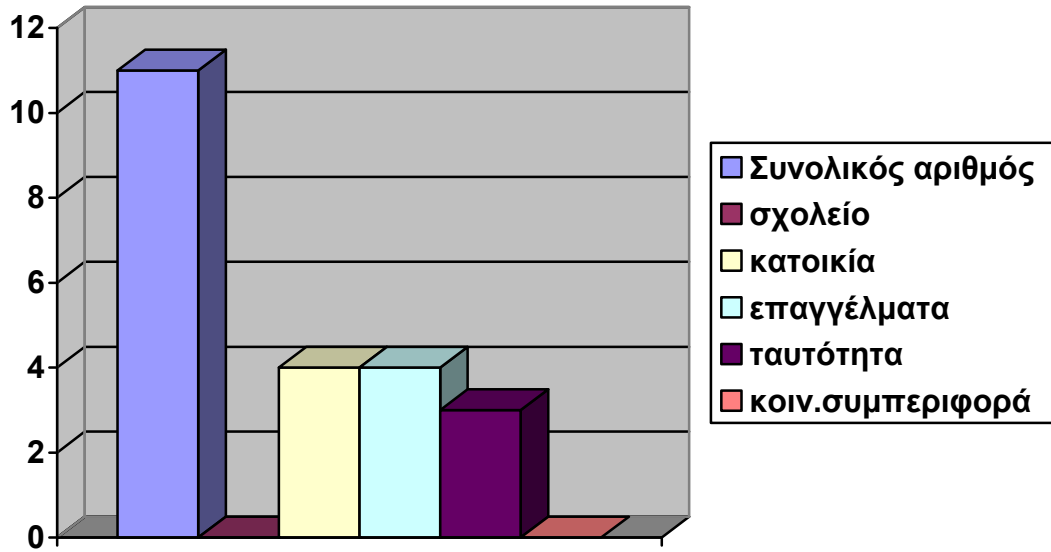
-συνολικά 6 ή 37.5% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «ταυτότητα»

-συνολικά 3 ή 18.7% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κοιν. συμπεριφορά»

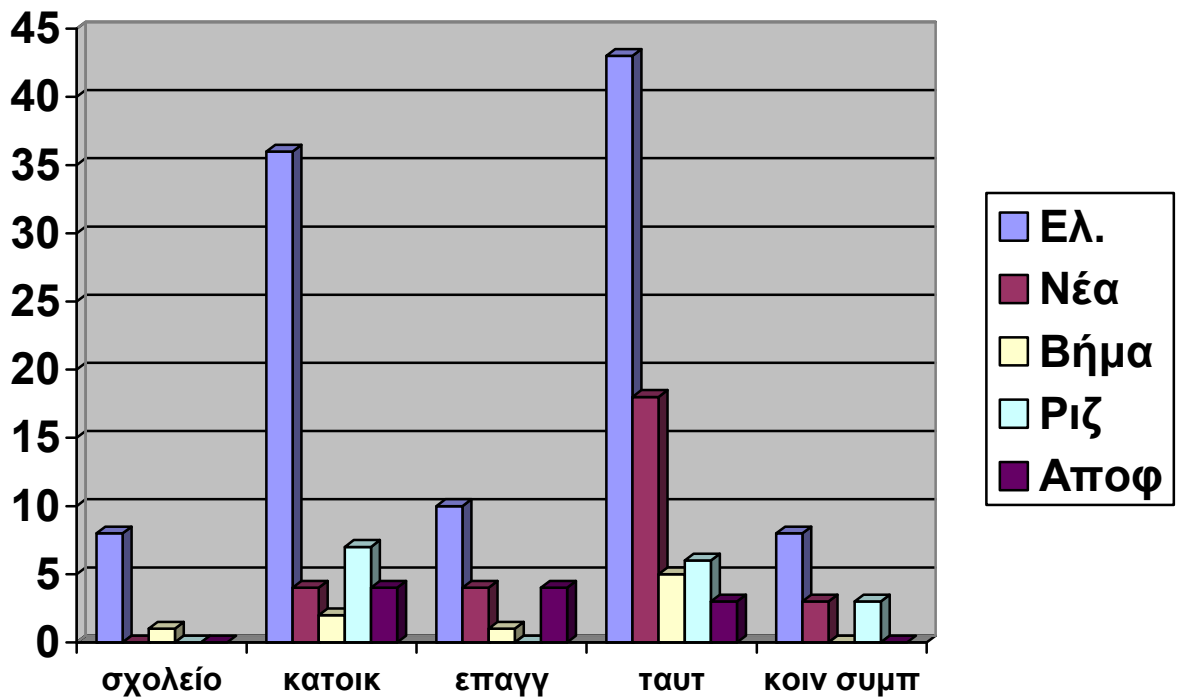
1.7 Στην εφημερίδα ΑΠΟΦΑΣΗ εμφανίζονται 11 ταξινομημένα λήμματα που αποτελούν το 6.4% του συνολικού αριθμού (170). Τα 11 ταξινομημένα λήμματα κατανέμονται ακολούθως:

- συνολικά 0 ή 0% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «σχολείο»
- συνολικά 4 ή 36.3% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κατοικία»
- συνολικά 4 ή 36.3% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «επάγγελμα»
- συνολικά 3 ή 27.2% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «ταυτότητα»
- συνολικά 0 ή 0% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κοιν. συμπεριφορά»

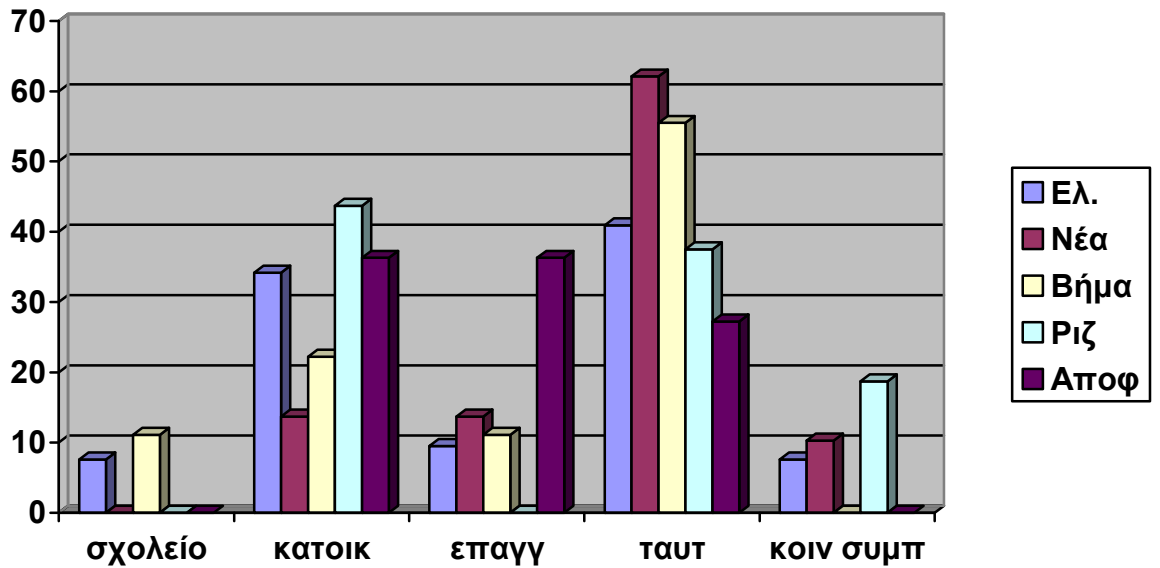

1.8 Από τη συγκριτική εξέταση του απόλυτου αριθμού δημοσιευμάτων (170)

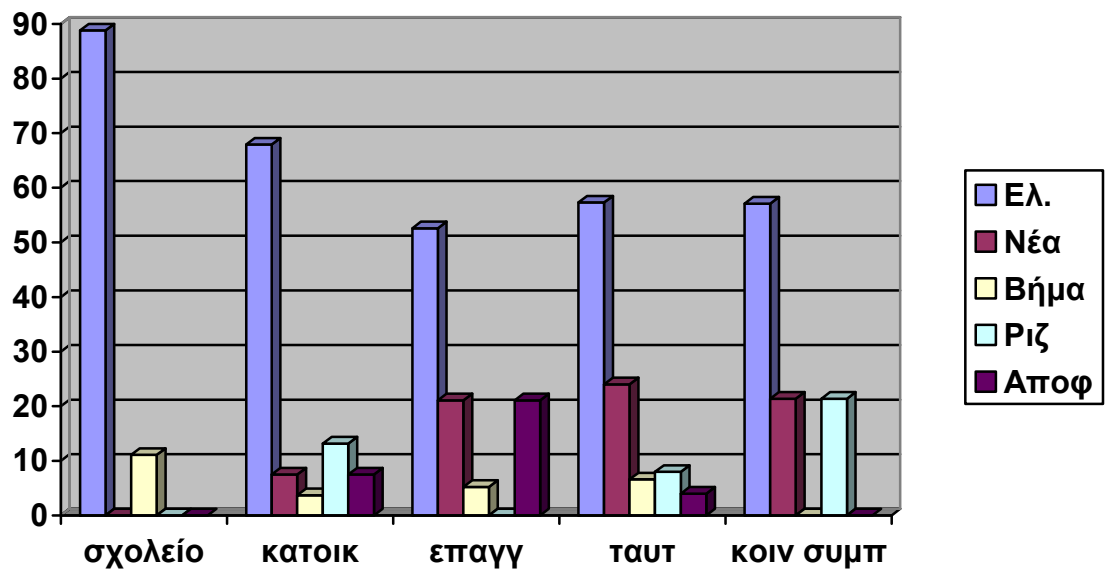
στις εξεταζόμενες εφημερίδες προκύπτει ο παρακάτω πίνακας:

1.9 Από τη ποσοστιαία σύγκριση των δημοσιευμάτων στις εξεταζόμενες εφημερίδες προκύπτει ο παρακάτω πίνακας:

2.0 Τέλος, από την ποσοστιαία εξέταση ανά κατηγορία προκύπτει ο παρακάτω πίνακας:

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΝΑΛΥΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

1. ΣΧΟΛΕΙΟ

Όπως έχει αναφερθεί στην κατηγορία σχολείο εντάσσονται τα λήμματα που αναφέρονται σε κρατικές πρωτοβουλίες για την εκπαίδευση των Τσιγγανοπαίδων ή ασκούν κριτική στον εκπαιδευτικό μηχανισμό για τον τρόπο προσέγγισής τους. Τέλος, η συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση φιλοδοξεί να καταγράψει φωνές κριτικής όσον αφορά την κοινότητα των Τσιγγάνων και τη σχέση της με την εκπαιδευτική διαδικασία.

Πρέπει, εξ αρχής, να σημειωθεί ότι ο τελικός αριθμός των καταγεγραμμένων λημμάτων δεν αντιστοιχεί στις αρχικές προσδοκίες. Τα εννέα λήμματα συνιστούν μόλις το 5.2% το συνολικού αριθμού των κατηγοριοποιημένων λημμάτων. Αν αναλογιστούμε δε ότι η συντριπτική πλειονότητα αυτών εντοπίζεται στην εφημερίδα ‘ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ’ (88.8%) κατανοούμε ότι για τις περισσότερες εφημερίδες η θεματική αυτή αποτελεί άγνωστη παράμετρο.

Από την άλλη, σημειώνουμε τη σχετικά συχνότερη εμφάνιση της σχέσης των Τσιγγάνων με την εκπαιδευτική διαδικασία σε λήμματα, όπου το κύριο βάρος δίνεται αλλού. Δεν είναι σπάνια η περίπτωση, όπου η κάλυψη ενός μείζονος κοινωνικού προβλήματος (π.χ η παιδική εργασία) δίνει την αφορμή στον συντάκτη να αναφέρει ότι οι ανήλικοι εργαζόμενοι δεν έχουν περάσει ποτέ από σχολική αίθουσα. Κατανοούμε ότι τέτοιου είδους παραπληρωματικές διατυπώσεις υποβοηθούν την ανάπτυξη συγκεκριμένων

θέσεων και στερεοτύπων, αλλά δεν μας επιτρέπουν την κατάταξή τους στην κατηγορία «σχολείο». Παρ' όλα αυτά σημειώνουμε προκαταβολικά ότι το ζήτημα της εκπαίδευσης θα επανέλθει στην ανάλυσή της κατηγορίας «ταυτότητα».

Από την εξέταση των λημμάτων της εφημερίδας ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ προκύπτει ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία θίγεται το ζήτημα του αποκλεισμού των Τσιγγάνων από το εκπαιδευτικό σύστημα. Η βασική αιτιολόγηση του φαινομένου αναδεικνύει τη συνάρτηση ταξικής θέσης και οικονομικής ευχέρειας με την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Είναι, άλλωστε, γνωστό ότι τα ποσοστά των Τσιγγανοπαίδων που ολοκληρώνουν το στάδιο της βασικής και υποχρεωτικής κατά το σύνταγμα εκπαίδευσης είναι μικρός, παρά τα βήματα βελτίωσης του τελευταίου διαστήματος.

Η ένταξη των τσιγγανοπαίδων στο κυρίαρχο εκπαιδευτικό μοντέλο αποτελεί συνήθη αιτία για την άρθρωση ρατσιστικού λόγου σε τοπικό επίπεδο. Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ καλύπτει επαρκώς τα φαινόμενα, όπου τοπικοί άρχοντες ή «σύλλογοι γονέων» αντιδρούν στην παρακολούθηση μαθημάτων από τα τσιγγανόπαιδα. Ο πολιτικός προσανατολισμός της εφημερίδας τής επιτρέπει να εμφανίζεται ιδιαίτερα επικριτική έναντι αυτών των συμπεριφορών, αποδίδοντάς τους ρατσιστικά χαρακτηριστικά. Τα περιστατικά εντάσεων στην Χαλάστρα Θεσσαλονίκης και τη Νέα Αλικαρνασσό Κρήτης καλύπτονται επαρκώς και με λόγο επικριτικό για τους αντιδρώντες. Σε συναφές κλίμα αντιμετωπίζονται τα περιστατικά, όπου δημοτικές και εκπαιδευτικές αρχές παρεμποδίζουν την επαφή των τσιγγανοπαίδων με την εκπαιδευτική πράξη (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 7/4/2003, πβλ. και 12/9/2003). Παράλληλα, η αυτονόητη καταδίκη ενός περιστατικού

βίαιης συμπεριφοράς ενός δασκάλου αντιμετωπίζεται ως μεμονωμένο περιστατικό και δεν εντάσσεται σε μια συνολική λογική (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 24/9/2003).

Ίσως η αποσπασματικότητα και η απουσία ενιαίας αντίληψης είναι το βασικό χαρακτηριστικό των δημοσιευμάτων της ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ, που σχετίζονται με την εκπαίδευση. Έτσι παρατηρούμε την καταδίκη των ρατσιστικών συμπεριφορών, αλλά από την άλλη την αντιμετώπισή τους υπό το πρίσμα του προβλήματος «τοπικής υφής». Πιο ενδεικτικό παράδειγμα της ετεροκαθοριζόμενης στάσης της εφημερίδας αποτελεί η προβολή των θέσεων πρωτοβουλιών και κινήσεων, που εντάσσουν στους στόχους τους τη μείωση του ποσοστού αναλφαβητισμού ανάμεσα στους Τσιγγάνους, τη διεύρυνση του αριθμού των τσιγγανόπαιδων μαθητών (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 2/8/2003) και την ταυτόχρονη υποστήριξη των σχετικών κυβερνητικών θέσεων.

Έτσι, η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ στηρίζοντας τις κυβερνητικές εξαγγελίες, με αφορμή πακέτο πρόσθετων μέτρων, γράφει ότι «η προσπάθεια αυτή (η οικονομική ενίσχυση των Τσιγγάνων) απέδωσε και αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι το 75% των Τσιγγανόπουλων φτάνουν στο λύκειο. Επίσης φέτος για πρώτη φορά εισήχθη σε πανεπιστημιακή σχολή παιδί τσιγγάνικης οικογένειας». (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 24/10/2003). Είναι προφανές ότι το αναφερόμενο αυτό ποσοστό είναι υπερβολικό σε ευθεία αντιπαράθεση με τις εκτιμήσεις που υπολογίζουν σήμερα το ποσοστό των αναλφάβητων Τσιγγάνων περίπου σε 60%.

Στην ουσία πάντως του θέματος, κατά πόσον οι Τσιγγάνοι θα πρέπει να ενσωματωθούν στην ελληνική εκπαίδευση ή θα ήταν προτιμότερο να δημιουργηθούν «αμιγή» τσιγγάνικα σχολεία, η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ δεν

παίρνει ξεκάθαρη θέση. Από την άλλη προκαλούν εντύπωση σχόλια, όπως το ακόλουθο: «σαράντα φορές πιο ακριβό είναι το σχολείο των Τσιγγάνων από το Κολλέγιο Αθηνών και τη Σχολή Μωραΐτη», (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 21/10/2003). Το παραπάνω εντάσσεται στο σχολιασμό δηλώσεων τέως κοινοτικής επιτρόπου, η οποία ανέφερε ότι η κάθε ώρα επιμόρφωσης των Τσιγγάνων κοστίζει 208,5 ευρώ, ενώ στα ιδιωτικά σχολεία της Αθήνας το κόστος ανά ώρα κυμαίνεται στα 5 ευρώ.

2. ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Στην κατηγορία αυτή υπάγονται τα δημοσιεύματα που περιγράφουν τις συνθήκες διαβίωσης των σκηνιτών Τσιγγάνων και των Τσιγγάνων που ζουν σε τενεκεδουπόλεις. Στην πλειοψηφία αυτών συναντούμε αναφορές στους κινδύνους υγείας που συνδέονται με τους καταυλισμούς και την κάλυψη πρωτοβουλιών για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Τσιγγάνων.

Ο υψηλός αριθμός των δημοσιευμάτων που εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία αποτυπώνει το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και των εφημερίδων για τις συνθήκες διαβίωσης των Τσιγγάνων. Συνολικά 53 ή 31.1% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στην κατηγορία «κατοικία», καθιστώντας την δεύτερη ανάμεσα στις πέντε κατηγοριοποιήσεις του υλικού.

Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί ότι το θέμα της κατοικίας των Τσιγγάνων προσφέρεται για δημοσιογραφική κάλυψη. Δεν είναι συμπτωματικό ότι σε μεγάλο αριθμό δημοσιευμάτων επαναλαμβάνονται στερεότυπες εκφράσεις που διεκτραγωδούν τις συνθήκες διαβίωσης στους

καταυλισμούς. Παράλληλα, συστηματική είναι η παρουσία ενός αφηγηματικού σχήματος, όπου προτάσσονται οι ελλείψεις του καταυλισμού προκειμένου να καταδειχτεί ο βαθμός εξαθλίωσης των κατοίκων. Τέλος, σε μεγάλο μέρος των αναφορών στην τσιγγάνικη κατοικία, εμφανίζεται η εικόνα ενός παιδιού που λειτουργεί συγκινησιακά προκειμένου να προξενήσει το ενδιαφέρον και τη συμπάθεια του αναγνώστη. Καθόλου τυχαία η πλειονότητα των φωτογραφιών που συνοδεύουν δημοσιογραφικές αποστολές σε τσιγγάνικους καταυλισμούς απεικονίζουν αμέριμνα τσιγγανόπουλα να παίζουν μέσα στις λάσπες.

Ενδεικτική του ύφους, αλλά και της ρηχότητας παρόμοιων προσεγγίσεων, είναι το παρακάτω κείμενο με τίτλο «Οι Άθλιοι του Πύργου», *Σ' αυτή τη φτωχογειτονιά της Ηλείας, των αυτοσχέδιων παραγκών από τάβλες και καλάμια, ... ο Αϊ Βασίλης δεν πρόκειται φέτος να περάσει. Τα μάτια των μικρών παιδιών που μένουν σ' αυτές θα παραμείνουν και τούτες τις γιορτινές ημέρες κλαμένα και γκρίζα από το κρύο...* (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 29/12/2003). Προφανώς ο Αι Βασίλης είχε άλλους προορισμούς, αφού, την επαύριο του παραπάνω δημοσιεύματος, διαβάζουμε στην ίδια εφημερίδα ότι «Ο Αϊ Βασίλης φαίνεται ότι βρήκε φέτος τον δρόμο για δύο καταυλισμούς Τσιγγάνων στην Αμαλιάδα.»²⁸

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι κατ' αναλογία απουσιάζουν οι αναφορές σε τσιγγάνικους πληθυσμούς που κατοικούν σε μόνιμους οικισμούς και κατω από ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης. Η προτεραιότητα στους πρόχειρους καταυλισμούς υποκρύπτει αφενός την ύπαρξη ταξικών διαστρωματώσεων στο εσωτερικό της τσιγγανικής κοινότητας και αφετέρου,

²⁸ Βλ. άρθρο με τίτλο «Λυόμενα Μπονιάς», ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 30/12/2003

και αυτό είναι το σημαντικότερο, καταδεικνύει το πόσο καθοριστικό είναι το στοιχείο της κατοικίας για τη συγκρότηση της εικόνας του τσιγγάνου. Πιο απλά, ο Τσιγγάνος χωρίς σκηνή δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην προκατασκευασμένη εικόνα της τσιγγάνικης ταυτότητας και για αυτό απουσιάζει από τα δημοσιογραφικά κείμενα.

Το 1999 επιχειρήθηκε για λογαριασμό του ΥΠΕΧΩΔΕ μία πρώτη καταγραφή των χώρων διαμονής των τσιγγάνικων κοινοτήτων και των αναγκών τους σε όλη την Ελλάδα, η οποία υιοθετήθηκε από τις οργανώσεις και το διαδημοτικό δίκτυο των Ρομ.²⁹ Τα βασικά προβλήματα που σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης έχουν επισημανθεί από το ΜΚΟ, όπως οι Γιατροί του Κόσμου. Σύμφωνα με έρευνα των τελευταίων σε ορισμένους καταυλισμούς μέχρι και το 99% είχε προσβληθεί από τον ιό της ηπατίτιδας Α, ενώ ένα 50% είχε εκτεθεί στον ιό της ηπατίτιδας Β.³⁰

Τα κυριότερα ζητήματα γύρω από το οικιστικό πρόβλημα εστιάζονται στην καταπάτηση δημοτικών ή ιδιωτικών εκτάσεων, όπου οι Τσιγγάνοι στήνουν τις πρόχειρες κατοικίες τους. Με αφορμή τέτοια περιστατικά οι δημοτικές αρχές και ομάδες κατοίκων απαιτούν την απομάκρυνση των Τσιγγάνων από την περιοχή. Η επέμβαση της αστυνομίας και η βιαία εκδίωξη των Τσιγγάνων απλά διαιωνίζει το πρόβλημα, καθώς δεν παρέχονται εναλλακτικές λύσεις εγκατάστασης. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, οι εφημερίδες στο σύνολό τους καταδικάζουν τέτοιες πρακτικές και τις συναρτούν με ρατσιστικές αντιλήψεις. Έτσι, με αφορμή τις δηλώσεις του Δημάρχου Αλικαρνασσού, Ηρακλείου Κρήτης, ότι δεν θα επιτρέψει τη δημιουργία

²⁹ Λένα Διβάνη, *ό.π.*, σελ. 3. Βλ. και Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στέγασης (ΔΕΠΟΣ), *Μελέτη σχεδίου προγράμματος για την αντιμετώπιση των άμεσων οικιστικών προβλημάτων των Ελλήνων Τσιγγάνων*, Αθήνα 1999.

³⁰ Λένα Διβάνη, *ό.π.*, σελ. 6. Doctors of the World – Minority Rights Group – Greece. Report on Greece to the OSCE Review Conference 1999, 10. Βλ. και ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ 27/2/2003.

καταυλισμού στα όρια του Δήμου του, γιατί από τη μια οι Τσιγγάνοι διακινούν ναρκωτικά και από την άλλη αλλοιώνεται η αισθητική του τοπίου, η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ (27/1//2003), δημοσιεύει ένα ρεπορτάζ με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Οι Τσιγγάνοι του χαλάνε την αισθητική». Σε άλλο δημοσίευσμά της η ίδια εφημερίδα πιο συγκεκριμένα καταδικάζει τις ομολογουμένως ρατσιστικές απόψεις του δημάρχου περί «φυλετικής καθαρότητας» (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 10/2/2003). Από την άλλη, δεν λείπουν και πιο προκατειλημμένες τοποθετήσεις, όπως η ακόλουθη, που συνοδεύει σχόλιο για την επίσκεψη του έκπτωτου μονάρχη στα ολυμπιακά έργα δίχως διαπίστευση: «Οι Τσιγγάνοι που τους βρήκαν στρατοπεδευμένους στο Σχινιά, είχαν διαπίστευση; Προφανώς εισήλθαν στο χώρο ως διαγωνιζόμενοι. Στη ρήψη καρπουζιών ή μήπως στο άνοιγμα κλιμιών;» (Η ΑΠΟΦΑΣΗ, 19/8/2003).

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια παρόμοιες αντιθέσεις εμφανίζονται μεταξύ Τσιγγάνων και μεταναστευτικές ή προσφυγικές ομάδες που εγκαθίστανται στις ίδιες περιοχές. Σ' αυτή τη συνάφεια, το ζήτημα της στέγης των Τσιγγάνων συχνότατα προβάλλεται στον τύπο σε σχέση και με το οικιστικό πρόβλημα των Αλβανών, των μεταναστών και των παλινοστούντων.³¹

Είναι προφανές ότι παρόμοια περιστατικά συμπυκνώνουν το χάσμα ανάμεσα στους Τσιγγάνους και τις τοπικές κοινωνίες και αναδεικνύουν την κομβικότητα του ζητήματος της εγκατάστασης των πρώτων. Υπό αυτήν την

³¹Ανάμεσα σε πολλά άλλα βλ. ενδεικτικά: «Απομόνωση για μετανάστες, Τσιγγάνους», ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 21/2/2003, «Στεγαστικά δάνεια σε Ελληνοποντίους και Τσιγγάνους», ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 4/6/2003, «Προεκλογικές εξαγγελίες για τσιγγάνους και παλινοστούντες», ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ 4/6/2003

έννοια είναι προφανές γιατί το ζήτημα της στέγασης των Τσιγγάνων συνδέεται άρρηκτα με την άρση των κοινωνικών αποκλεισμών και την υποχώρηση ρατσιστικών και φυλετικών προκαταλήψεων. Το κατά πόσο η αρθρογραφία των εφημερίδων κινείται ουσιαστικά ή επιφανειακά προς αυτήν την κατεύθυνση θα συζητηθεί στη συνέχεια.

Αρχικά παρατηρούμε ότι προβάλλονται κυβερνητικές εξαγγελίες για παροχή δανείων, ένταξης στο σχέδιο πόλεως περιοχών με καταυλισμούς και για Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες των Τσιγγάνων (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 2/10/2003). Ακόμη γίνεται λόγος για «πολιτική στέγης» για τις οικονομικά ασθενείς κοινωνικές ομάδες, όπως οι παλιννοστούντες και οι Αθίγγανοι (ΤΟ ΒΗΜΑ, 13/7/2003). Το ζήτημα της κατοικίας συχνότατα εμφανίζεται στα συμφραζόμενα πολιτικών εξαγγελιών ή επισκέψεων πολιτικών προσώπων σε καταυλισμούς. Σε αυτή την λογική, η παροχή στέγης αντιμετωπίζεται ως εχέγγυο κοινωνικής ευαισθησίας από την πλευρά του εκάστοτε κομματικού σχηματισμού. Φυσικά πίσω από μια τέτοια αντιμετώπιση ενυπάρχει μια λανθάνουσα αντίληψη, καθώς το δικαίωμα στη στέγαση εμφανίζεται ως ‘παροχή’, ‘υπόσχεση’ ή ‘προνόμιο’ και όχι ως κάτι αυτονόητο. Επιπλέον, δεν απουσιάζουν απόπειρες να εμφανιστούν οι Τσιγγάνοι ως συμπαγής ομάδα που συναρτά την εκλογική της συμπεριφορά από τις ‘παροχές’ των κομμάτων. Ενδεικτικά είναι τα δημοσιεύματα, όπως π.χ. της εφημερίδας Η ΑΠΟΦΑΣΗ που στον υπότιτλο ενός άρθρου τονίζει «Δάνεια, ακίνητα και Ι.Χ.... σε προεκλογικές τιμές»,³²

³² Το άρθρο αναφέρεται στις ευνοϊκές ρυθμίσεις και προσφορές προς παλιννοστούντες, Τσιγγάνους και ανάπηρους (δωρεάν παραχώρηση δημοσίων εκτάσεων, δάνεια, κ. α. , «εν όψει προεκλογικής περιόδου», Η ΑΠΟΦΑΣΗ 4/6/2003.

Σε παρόμοιο κλίμα, η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ σχολιάζει αρνητικά τον «ξαφνικό έρωτα της Ρηγίλλης για Τσιγγάνους και παλινοστούντες», και τις περιοδείες του Κ. Καραμανλή σε καταυλισμούς θεωρώντας ότι τέτοιες κινήσεις εντάσσονται στην πολιτική ρουσφετιού (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 7/10/2003). Την ίδια στιγμή, όμως, σε άλλο καταγγελτικό άρθρο, «Ψηφοθηρία από χωρίου εις χωρίον» (7/10/2003), σημειώνει ότι η προσπάθεια προσεταιρισμού των Τσιγγάνων δεν πρέπει να αφεθεί στα χέρια μόνον της ΝΔ μια και το ΠΑΣΟΚ δεν υστερεί σε ανάλογη εμπειρία.

Στον τύπο δημοσιεύονται εξαγγελίες και πακέτα μέτρων για στέγη, με εντυπωσιακούς τίτλους, όπως «Πάνω από 310 εκατ. ευρώ για παλινοστούντες και Τσιγγάνους». Επίσης προβάλλονται ειδήσεις που σχετίζονται με αλλαγές οικιστικών νόμων, όπως αυτός που προέβλεπε ένταξη στο σχέδιο πόλης οικισμών που κατοικούνται σε ποσοστό άνω των 50% από παλινοστούντες ή Τσιγγάνους (ΤΑ ΝΕΑ, 4/11/2003). Η ίδια εφημερίδα ανακοίνωσε την εξαγγελία δανείων ύψους 15 εκατομμυρίων δραχμών το καθένα που θα χορηγούνταν σε 3.500 Τσιγγάνους και θα εκδίδονταν έως τα τέλη του Μαΐου 2003 (31/1/2003). Σε μεγάλο βαθμό, τα δημοσιεύματα αυτά ανταποκρίνονται στον συνολικό πολιτικό προσανατολισμό της εκάστοτε εφημερίδας. Έτσι, παρατηρούμε ότι οι εφημερίδες που στήριζαν την απερχόμενη κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ προβάλλαν συστηματικά τις κοινωνικές «παροχές» του τελευταίου. Αντίθετα, για τον ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ οι όποιες εξαγγελίες αντιμετωπίζονται ως παραπλανητικές κινήσεις της κυβέρνησης για την εξαπάτηση των Τσιγγάνων. Αν προσπεράσουμε ότι και σε αυτή την περίπτωση υποκρύπτεται μια λογική που αντιμετωπίζει τους Τσιγγάνους ως χειραγωγήσιμη μάζα, κατανοούμε ότι τα περισσότερα δημοσιεύματα

επικαλούνται τους Τσιγγάνους προκειμένου να υποστηριχτεί μια προειλημμένη πολιτική θέση.

Η επικαιρότητα προσφέρει περισσότερες αφορμές για την κάλυψη θεμάτων που σχετίζονται με την τσιγγάνικη κατοικία. Τα σχέδια υποχρεωτικής μετεγκατάστασης των Τσιγγάνων, που προβλέπονται στα πλαίσια της Ολυμπιακής προετοιμασίας, φέρνουν στην επικαιρότητα το ζήτημα και έτσι εμφανίζονται στις στήλες των εφημερίδων. Δεν απουσιάζουν τα επικριτικά σχόλια για την διάλυση καταυλισμών ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων. Όπως επισημαίνεται και σε έκθεση του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι, προβλέπονται επιχειρήσεις κατεδάφισης των καταυλισμών Ρομά από τα συνεργεία του Δήμου Ασπροπύργου, διότι οι καθαρισμοί του χώρου σχετίζονται άμεσα με την αξιοποίηση της περιοχής προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για τους Ολυμπιακούς αγώνες. Το πρόβλημα λαμβάνει ιδιαίτερες διαστάσεις, καθώς «η εκκαθάριση της περιοχής από τους ανεπιθύμητους παρίες», δεν συνοδεύεται από μέτρα που εξασφαλίζουν την μετεγκατάσταση των Τσιγγάνων.³³ Στα τέλη του περασμένου χρόνου εκδικαζόταν προσφυγή κατά της Ελλάδος από το Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά για την παραβίαση του δικαιώματος στη στέγη των Ρομά της Ελλάδος, λόγω της διάλυσης της κοινότητάς τους στον δήμο Αμαρουσίου, εξ αιτίας των έργων που ξεκίνησαν στο Ολυμπιακό Στάδιο. Παρόμοιες ειδήσεις εμφανίζονται στις στήλες κυρίως της ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ και του ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ με τίτλους, όπως «Ολυμπιακή κοροϊδία για τους Ρομά» (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 29/12/2003). Από την άλλη,

³³ Βλ. και *Δικαιωματικά, Ηλεκτρονική Επιθεώρηση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*, τεύχος 6, Σεπτ. 2000.

ειδήσεις μεταστέγασης Τσιγγάνων συχνά, δεν καλύπτονται επαρκώς ή απλώς αναφέρονται χωρίς ειδησεογραφική κάλυψη.

3. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

Κάτω από την κατηγορία ‘εργασία’ ομαδοποιούνται τα δημοσιεύματα που αναφέρονται προφανώς στη σχέση των Τσιγγάνων με την αγορά εργασίας, αλλά και όσα έχουν ως βασικό τους θέμα την κοινωνική θέση των Τσιγγάνων. Πιο συγκεκριμένα, δημοσιεύσεις που αναδεικνύουν τα νομαδικά χαρακτηριστικά (θέμα συνδεδεμένο και με την προηγούμενη κατηγορία), αλλά και την περιθωριακή θέση των Τσιγγάνων στον κοινωνικό σχηματισμό.

Αφετηριακά πρέπει να σημειώσουμε ότι ο τσιγγάνικος πληθυσμός δεν είναι κοινωνικά και ταξικά ομοιογενής. Ένα μικρό τμήμα έχει ανέλθει κοινωνικά και πλέον εμφανίζεται ενσωματωμένο στον κυρίως κορμό της ελληνικής κοινωνίας. Η αναγνώριση αυτού του γεγονότος δεν μπορεί να παραβλέψει την κυριαρχία των προλεταριακών στρωμάτων στο εσωτερικό της τσιγγάνικης κοινότητας. Πιο συγκεκριμένα, η οικονομική λειτουργία των Τσιγγάνων τους τοποθετεί στις παρυφές του λούμπεν-προλεταριάτου, αποτελώντας απόθεμα φτηνής εργατικής δύναμης. Υπολογίζεται, μάλιστα, ότι μόνον το 40% έχουν σταθερή βιοποριστική εργασία, ενώ το υπόλοιπο 60% είναι άνεργοι, ή εποχιακοί εργάτες.³⁴

Για τις περισσότερες εφημερίδες το ζήτημα της εργασίας καταλαμβάνει την τρίτη θέση ανάμεσα στις βασικές κατηγορίες του υλικού και συνολικά 19 ή 11.1% των δημοσιευμάτων εμπίπτουν στη σχετική

³⁴Σ’ αυτό το 60% περιλαμβάνονται και οι ασχολούμενες με τα οικιακά, βλ. Λένα Διβάνη, *ό.π.*, σελ. 9-10.

κατηγορία. Πρέπει εξ αρχής να σημειωθεί ότι υπάρχει μια βασική διάκριση στα εν λόγω δημοσιεύματα. Ορισμένα εξ' αυτών αναφέρονται στα «παραδοσιακά» επαγγέλματα των Τσιγγάνων και άλλα στη σημερινή τους επαγγελματική συμπεριφορά. Φυσικά, σε ένα σημείο η διάκριση αυτή αναιρείται και οι προσεγγίσεις τέμνονται. Το σημείο συνάντησης είναι η πεποίθηση ότι οι Τσιγγάνοι προορίζονται και ειδικεύονται σε ορισμένα επαγγέλματα ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων φυλετικών χαρακτηριστικών.

Όσον αφορά τα 'παραδοσιακά' επαγγέλματα είναι γεγονός ότι τα περισσότερα σήμερα έχουν εγκαταλειφθεί. Οι αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας, ο μερικός τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της γεωργίας και το ρεύμα αστυφιλίας έχουν συμβάλει καίρια σε αυτήν την κατεύθυνση. Οι εφημερίδες κινούνται σε δύο κατευθύνσεις απέναντι σε αυτήν την εξέλιξη. Αφενός αναφέρονται στα 'παραδοσιακά' επαγγέλματα σε ιστορικά συμφραζόμενα, αφετέρου, όμως, συχνά αναπαράγουν στερεότυπα συγκροτώντας την εικόνα του Τσιγγάνου με συγκεκριμένα παραγωγικά χαρακτηριστικά.

Έτσι ΤΟ ΒΗΜΑ, παραδείγματος χάριν, ενημερώνει, στα συμφραζόμενα ιστορικής αναδρομής, ότι η ενασχόληση των Τσιγγάνων με την σιδηρουργία συναρτάται με την επιστράτευση Τσιγγάνων στον τουρκικό στρατό στα Βαλκάνια από την περιοχή της Ινδίας (ΤΟ ΒΗΜΑ, 29/6/2003). Από την άλλη παρατηρούμε ότι στη συνήθως προσεκτική ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ εμφανίζονται στερεοτυπικές αναφορές που εκσυγχρονίζουν το επάγγελμα του γυρολόγου στα σημερινά δεδομένα: «... μαϊμουδέ ρολεξάκια και γιαλαντζί Αρμάνι που πουλάνε κάτι γυρολόγοι Τσιγγάνοι.» (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 11/5//2003). Αξίζει επίσης να σημειωθεί

ότι δεν απουσιάζουν τα εμφανή ρατσιστικά σχόλια υπό μορφή ευφυολογημάτων από αρκετά φύλλα που προβάλλουν χαρακτηριστικούς ρόλους των Τσιγγάνων είτε ως γυρολόγων («τρία κομπινεζόν ένα τάλιρο» σε τίτλο – ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 11/5/2003), είτε ως ζητιάνων που περιμένουν ελεημοσύνη έξω από την εκκλησία – («... ανάπηροι, τυφλοί, Τσιγγάνοι με πολλά παιδιά...» Η ΑΠΟΦΑΣΗ, 10/11/2003).

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναφορές στις σύγχρονες επαγγελματικές προοπτικές των Τσιγγάνων. Και σε αυτήν την περίπτωση παρατηρούμε την υπεραντιπροσώπευση των κυβερνητικών εξαγγελιών και την ελλιπή παρουσία ουσιαστικών καταγραφών ειδικά στις εφημερίδες ΤΑ ΝΕΑ και ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ. Η συστηματική προβολή των εξαγγελιών για προγράμματα απασχόλησης και επαγγελματικής κατάρτισης αναδεικνύεται ως πανάκεια για την έξοδο των Τσιγγάνων από το κοινωνικό περιθώριο. Όπως και στην περίπτωση της κατοικίας, οι εξαγγελίες παρουσιάζονται με αριθμητικά στοιχεία προκειμένου να επισημανθεί ο μαζικός τους χαρακτήρας και να επιβεβαιωθεί η κοινωνική πολιτική της κυβερνώσας παράταξης. Ένα χαρακτηριστικό τέτοιο δείγμα αποτελεί το δημοσίευμα στα ΝΕΑ, (4/11/2003), όπου γίνεται λόγος για την προώθηση ενός προγράμματος « ύψους 14 εκατομμυρίων ευρώ για την κατάρτιση και απασχόληση 1.800 Τσιγγάνων» .

Η συντριπτική πλειοψηφία των δημοσιευμάτων της κατηγορίας «εργασία» συσχετίζεται με τις σύγχρονες μορφές παιδικής εργασίας και αυτό συνιστά από μόνο του μια ένδειξη. Είναι γνωστό ότι ο λόγος περί των ανήλικων εργαζόμενων έχει ενσωματωθεί στη ρητορική ποικίλων θεσμικών φορέων, ενώ αναμφίβολα δείγμα της ‘καταξίωσης’ του θέματος αποτελεί η

επιλογή του σχετικά πρόσφατα στο μάθημα της Έκθεσης των Πανελλαδικών Εξετάσεων (1996).

Στη λογική αυτή προβάλλονται ιδιωτικές πρωτοβουλίες (όπως το Κέντρο Συμπαράστασης Παιδιών), με την παράλληλη επισήμανση ότι η πολιτεία αδιαφορεί (ΤΟ ΒΗΜΑ, 23/3/2003). Σε δημοσίευσμά της η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ με τίτλο «Τα παιδιά της δυστυχίας» σχολιάζει το πρόβλημα της παιδικής εργασίας, αναδεικνύοντας κυρίως τις μορφές διακρίσεων σε βάρος 40.000 παιδιών Ρομά. Ο αριθμός αυτός είναι το 10% του συνολικού αριθμού παιδιών που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας, αλλά μέσα από την προβολή της εθνοτικής ομάδας των Τσιγγάνων ταυτίζεται το φαινόμενο με τους τελευταίους (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 12/12/2003).

Πολύ πιο άμεση γίνεται η συνταύτιση σε κείμενα που καλύπτουν το φαινόμενο της υποχρεωτικής παιδικής επαιτείας και της παιδικής εργασίας στα φανάρια. Όπως και στο ζήτημα της κατοικίας, ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην συνύπαρξη των Τσιγγάνων με τις πρόσφατες μεταναστευτικές ομάδες που έχουν βρει άσυλο στον ελλαδικό χώρο. Έτσι σύμφωνα με την ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, στην παιδική επαιτεία πρωταγωνιστούν Αλβανοί, Ρουμάνοι και Τσιγγάνοι, οι οποίοι απαρτίζουν την ‘πολυεθνική της επαιτείας’, που έχει στηθεί στα φανάρια και τους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 22/6/2003).

Είναι αρχικά κατανοητό ότι παρόμοια δημοσιεύματα συσχετίζονται και με την τελευταία κατηγοριοποίηση «κοινωνική συμπεριφορά» καθώς συνταυτίζουν τους Τσιγγάνους με συγκεκριμένες παραβατικές δραστηριότητες. Άλλωστε, το γεγονός αυτό τονίζεται στο ίδιο άρθρο της ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑΣ, όπου επισημαίνεται ότι από τους 3.000 επαίτες που

συνέλαβαν οι αστυνομικές αρχές την τελευταία πενταετία, το ένα τρίτο περίπου ήταν Έλληνες πολίτες, κυρίως Τσιγγάνοι (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 22/6/2003). Η αυτονόμηση των Τσιγγάνων από τον ελληνικό πληθυσμό -ενώ ο λόγος γίνεται για Έλληνες πολίτες- λειτουργεί υπέρ της στιγματισμού τους. Παράλληλα, απουσιάζουν οι συστηματικές προσπάθειες ερμηνείας του γεγονότος, αλλά και καταγραφής των πραγματικών του διαστάσεων. Με την ίδια λογική, οι οικονομικοί παράγοντες που οδηγούν στην παιδική εργασία υποβαθμίζονται μπροστά στην ανάγκη των περιγραφών.

Τέλος, όσον αφορά τις επαγγελματικές προοπτικές του ενεργού οικονομικά πληθυσμού, ο περιορισμένος αριθμός δημοσιευμάτων δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Στις περισσότερες των περιπτώσεων, οι αναφορές είτε γίνονται με αφορμή κάποιο συγκεκριμένο περιστατικό (εκδίωξη Τσιγγάνων από λαϊκή αγορά επειδή στερούνταν άδειας) είτε συγκυριακά. Από την άλλη –και εδώ επιστρέφουμε στις αναφορές στα ‘διαχρονικά’ τσιγγάνικα επαγγέλματα- δεν απουσιάζουν τα δημοσιεύματα που αποπνέουν μια νοσταλγική αναπόληση παλαιότερων εποχών που συμπεριλαμβάνουν την εξωραϊσμένη εικόνα αυτή του «τσιγγάνου πραγματευτή». Η γενικότερη αυτή τάση εξυπηρετεί μια συγκεκριμένη οπτική, όπου η ταξική θέση των Τσιγγάνων επιχειρείται να αποδοθεί σε φυλετικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Τα κατεξοχήν επαγγέλματα που προσελκύουν εξαθλιωμένα στρώματα της εργατικής τάξης (όπως οι ρακοσυλλέκτες ή οι πλανόδιοι μουσικοί) παρουσιάζονται ως συνειδητή επιλογή, καθώς η κινητικότητα τους ανταποκρίνεται στο πρότυπο του αεικίνητου και «ελεύθερου» Τσιγγάνου.

4. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Στην κατηγορία «ταυτότητα» συμπεριλαμβάνονται κείμενα διάφορων υποκατηγοριών. Πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνονται λήμματα με αναφορά στην καταγωγή, τον πολιτισμό, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τη κοινωνική θέση και τις καθημερινές πρακτικές των Τσιγγάνων. Είναι προφανές ότι σε μια τέτοια ευρεία κατηγοριοποίηση συναντούμε θέματα που έχουν αναλυθεί σε άλλα σημεία της παρούσας εργασίας, όπως η κοινωνική θέση που είναι ζήτημα άμεσα συναρτώμενο με την εργασία.

Η ευρύτητα της κατηγοριοποίησης ‘ταυτότητα’ ερμηνεύει σε ένα βαθμό και την παρουσία μεγάλου αριθμού σχετικών δημοσιεύσεων. Συνολικά καταγράφονται 75 λήμματα ή 44.1%, ενώ αντίστοιχα υψηλά συναντώνται και σε κάθε μια εφημερίδα ξεχωριστά. Πέραν τούτου πρέπει να συνυπολογιστεί ότι το θέμα της «ταυτότητας» των Τσιγγάνων είναι ιδιαίτερα δημοφιλές. Δημοφιλές υπό την έννοια ότι η συζήτηση για το «χαρακτήρα», την «μοναδικότητα» και την «ελευθεριότητα» ή την «ελευθερία» των Τσιγγάνων αποτελεί κοινό τόπο στην ανάλυση της κοινωνικής του συμπεριφοράς. Οι προσπάθειες εύρεσης και διατύπωσης μιας συγκεκριμένης τσιγγάνικης ταυτότητας εξυπηρετούν ακριβώς ένα αναλυτικό μοντέλο, όπου τα φυλετικά χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων και όχι οι κοινωνικές και οικονομικές δομές καθορίζουν την συμπεριφορά τους.

Όσον αφορά το ζήτημα της καταγωγής των Τσιγγάνων και της ιστορικής τους προέλευσης, παρατηρούμε ότι απουσιάζει κάποια συγκροτημένη παρουσίαση. Συνήθως, η όποια αποσπασματική αναφορά επιμένει στις ρίζες τους στα βάθη της Ανατολής αναπαράγοντας μια δεδομένη δεξαμενή πληροφοριών για την έλευσή τους στον ευρωπαϊκό χώρο. Οι

περισσότερες αναφορές ιστορικού περιεχομένου πραγματοποιούνται σε συμφραζόμενα επίκαιρων πολιτικών ζητημάτων και συνοριακών ανακατατάξεων στην ευρύτερη Βαλκανική και Ανατολική Ευρώπη. Σ' αυτή τη κατηγορία ανήκει η συζήτηση για τη θέση της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη, μεταξύ άλλων και των Πομάκων και Τσιγγάνων, οι οποίοι «έχουν κοινή θρησκεία, αλλά όχι κοινή γλώσσα και κοινή εθνική συνείδηση» (ΤΟ ΒΗΜΑ, 5/10/2003). Το ίδιο θέμα καλύπτεται και από την ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ (11/10/2003 και 12/10/2003) με αφορμή την πιθανή αναγνώριση σωματείου της μειονότητας της Θράκης ως τουρκικού.

Αντίστοιχες ιστορικές αναφορές σημειώνονται σε κείμενα της επικαιρότητας, όπως αναδεικνύεται και από την εκτεταμένη κάλυψη της προσπάθειας επτακοσίων Τσιγγάνων προσφύγων του Κοσσυφοπεδίου να περάσουν στο ελληνικό έδαφος. Ο εγκλωβισμός τους στα σύνορα Ελλάδας-ΠΓΔΜ, στο συνοριακό σταθμό της Νίκης, προξένησε το ενδιαφέρον των περισσότερων εφημερίδων (ενδεικτικά βλ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 20/5/2003. 25/5/2003. 18/7/2003, ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 20/5/2003, και με αφορμή αυτό επεκτάθηκε η συζήτηση για τη θέση των Τσιγγάνων στα Βαλκάνια.

Έτσι, πληροφορούμεθα ότι στην ευρύτερη περιοχή διαβιούν τρία περίπου εκατομμύρια Τσιγγάνοι και ότι η Δύση δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα του πολιτικού πρόσφυγα για όσους έφυγαν από τη δίνη του πολέμου στο Κόσοβο και τη Σερβία σε μια προσπάθεια να ελέγξει το κύμα μετανάστευσης στις ευρωπαϊκές χώρες (ΤΑ ΝΕΑ, 5/8/2000). Η θέση αυτή της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν σχολιάζεται εκτενώς ούτε καταδικάζεται, ενώ από την άλλη προβάλλονται, συστηματικά, οι προσπάθειές της για την άρση των

αποκλεισμών σε βάρος των Τσιγγάνων υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής διεύρυνσης.

Στο πνεύμα αυτό, ΤΑ ΝΕΑ, σημειώνουν ότι «Όταν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα συγκρούονται με τις παραδόσεις, τότε οι παραδόσεις πρέπει να αλλάζουν», σε κείμενο με τίτλο η φωνή των Ρομά στις Βρυξέλλες (ΤΑ ΝΕΑ, 2/7/2003).³⁵ Παράλληλα οι σχέσεις των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης με τους τσιγγάνικους πληθυσμούς προβάλλονται ως προβληματικές (ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 16/4/2003 ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 7/3/2003. 13/3/2003), σε αντίστιξη προφανώς με τον «Ευρωπαϊκό πολιτισμό» των Βρυξελλών.

Τέλος, σχετικά με το είδος των ιστορικών αναφορών που εμφανίζονται στις εφημερίδες, και της απόπειρας επικαιροποίησης της «τσιγγανικής εμπειρίας» χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα : *Τα κάρα των ρουμάνων Τσιγγάνων συνεχίζουν το αέναο ταξίδι τους στους δρόμους του πουθενά. Νιώθουν όλο και πιο παρείσακτοι στην ίδια τους τη χώρα. Σιγά σιγά, εκτοπίζονται σε απομονωμένες περιοχές. Τα κάρα τους εμποδίζουν τα αυτοκίνητα, οι ίδιοι είναι φτωχοί κι ανεπιθύμητοι στη ρουμάνικη κοινωνία που τρέχει προς την αναπτωγμένη και πλούσια Ευρώπη. Σε λίγα χρόνια, το 2007, όταν γίνει πραγματικότητα η Ευρώπη των «27», οι Τσιγγάνοι θα είναι η μεγαλύτερη μειονότητα στη Γηραιά Ήπειρο. Μήπως ήρθε η ώρα να αποκτήσουν , εκτός από υποχρεώσεις, και δικαιώματα;* (ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 20/7/2003).

Πιο σημαντική αριθμητικά εμφανίζεται η υποκατηγορία των δημοσιεύσεων που σχετίζονται με τον σύνολο των πολιτιστικών πρακτικών

³⁵ Τα ίδια λόγια επαναλαμβάνονται και τρεις μήνες αργότερα και αποδίδονται στην Ελληνίδα επίτροπο, με αφορμή τα επεισόδια γύρω από τον γάμο της 12χρονης ρουμάνας πριγκίπισσας των Τσιγγάνων, ΤΑ ΝΕΑ, 2/10/2003

όσον αφορά τους Τσιγγάνους. Αρχικά, σημειώνουμε τη συχνότατη αναφορά των συγκεκριμένων δημοσιευμάτων στη 'φύση' του Τσιγγάνου. Είναι προφανές ότι κάθε τέτοια απόπειρα προσδιορισμού υποκρύπτει -ανεξαρτήτως προθέσεων- στερεοτυπικά χαρακτηριστικά. Συχνότατη είναι η αναφορά στην «τσιγγάνικη ψυχή» η οποία συνήθως συνοδεύει κείμενα που αφορούν τηλεοπτικές εκπομπές ή ταινίες που εκτυλίσσονται με πρωταγωνιστές «τσιγγάνους». Στη λογική αυτή κινούνται τα αδιάφορα, κατά τα άλλα, σχόλια κριτικών για τηλεοπτικές σειρές, όπως οι «Ψίθυροι Καρδιάς». Πιο παραστατικός είναι ο λόγος που συνοδεύει παρουσιάσεις μεμονωμένων δημιουργών με τσιγγάνικη καταγωγή ή καλύπτει πολιτιστικά γεγονότα της τσιγγάνικης κοινότητας.

5. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Στην κατηγορία «κοινωνική συμπεριφορά» εντάσσονται δημοσιεύματα που παρουσιάζουν παραβατικές συμπεριφορές των Τσιγγάνων, αλλά και την στάση των κατασταλτικών μηχανισμών απέναντι στους Τσιγγάνους. Αρχικά, σημειώνουμε ότι ο μικρός αριθμός λημμάτων που ταξινομούνται στην παραπάνω κατηγορία -μόλις 14 ή 8.2% - δεν αποδίδει την πραγματική κατάσταση. Μεγάλος αριθμός σχετικών αναφορών έχει ήδη εξεταστεί στα συμφραζόμενα της κατοικίας (αστυνομική βία στους καταυλισμούς) ή της εργασίας (παιδική εργασία και εγκληματικότητα).

Σε σχέση με την σύνδεση των Τσιγγάνων με παραβατικές συμπεριφορές, πρέπει να σημειώσουμε ευθύς εξαρχής ότι εντάσσεται σε μια γενικότερη τάση ταύτισης συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων με

συγκεκριμένους τύπους εγκληματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό εμφανίζεται ένας καταμερισμός στις παραβατικές δραστηριότητες, με τους Τσιγγάνους να συνδέονται με φαινόμενα διακίνησης μαλακών ναρκωτικών και μικροκλοπών.

Από την άλλη, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι στις εξεταζόμενες εφημερίδες δεν εμφανίζονται τερατολογικές ταυτίσεις, ενώ αποφεύγονται και ακραιφνείς ρατσιστικές διατυπώσεις για τη «φυσική τους ροπή στην κλεψιά και την παρανομία», στερεότυπα που έχουν επισημανθεί και μελετηθεί τόσο για τον ελληνικό τύπο στην προηγούμενη δεκαετία όσο και στον ξένο τύπο.³⁶ Σε ένα βαθμό το γεγονός αυτό συνδέεται με τις εφημερίδες που επελέγησαν προς εξέταση και το γεγονός ότι στο σύνολό τους ακολουθούν μια αντιρατσιστική γραμμή, τουλάχιστον όσον αφορά χαρακτηρισμούς και την χρησιμοποιούμενη γλώσσα. Από την άλλη, πρέπει να επισημάνουμε ότι οι διαμαρτυρίες οργανώσεων και κινήσεων, όσο και η γενικότερη ευαισθητοποίηση για τα ατομικά δικαιώματα έχουν συμβάλει, ώστε το φαινόμενο του κοινωνικού στιγματισμού μέσω των σελίδων του τύπου να έχει περιοριστεί κατά κάποιον τρόπο συγκρίνοντας παλαιότερα με νεότερα στοιχεία. Τέλος, σημειώνουμε ότι η μελέτη των ίδιων εφημερίδων κατά τα παρελθόντα έτη τους παρέχει περισσότερες περιπτώσεις ευθείας σύνδεσης των Τσιγγάνων με παραβατικές συμπεριφορές και σ' αυτήν την κατεύθυνση,

³⁶ Για το θέμα του ρατσισμού στον τύπο σε σχέση με τους Τσιγγάνους, βλ. Christina Rougheri, "Aliens of Gypsy descent: Romani images in the Greek Press, www.greekhelsiniki.gr/bhr/english/organizations/errc-cerd.pdf. Πβ. Και Franz Hamburger, *Antiziganismus in den Medien von heute*, ο οποίος μελέτησε δώδεκα εφημερίδες από το 1979 έως το 1991 που εκδίδονταν στις πόλεις Dortmund, Köln, Mainz /Wiesbaden, και Darmstadt. www.lpb.bwue.de/publikat/sinti9.htm

ενδιαφέρον θα παρουσίαζε μια συγκριτική μελέτη των αναφορών στο 2003 και σε προηγούμενες χρονιές.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εικόνα που προκύπτει από το σύνολο των εξεταζόμενων λημμάτων επιβεβαιώνει την πεποίθηση ότι η απεικόνιση του Τσιγγάνου στον έντυπο τύπο χαρακτηρίζεται από συνέχειες και ασυνέχειες.

Συνέχειες, υπό την έννοια ότι ο τύπος εξακολουθεί να επιτελεί τον κρίσιμο ρόλο της δημόσιας αναπαράστασης άνισων κοινωνικών σχέσεων και να θεμελιώνει σχέσεις εξουσίας και ηγεμονίας. Πιο συγκεκριμένα, ο τύπος συντελεί στη διαμόρφωση, κατασκευή και αναπαραγωγή διπλών καθορισμού και ετεροκαθορισμού και στο πλαίσιο αυτό προβάλλει έναν συγκεκριμένο τύπο Τσιγγάνου.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, η κατασκευή του Τσιγγάνου περιλαμβάνει την αναπαραγωγή των πιο παραδοσιακών και απλοϊκών ρατσιστικών στερεοτύπων. Είναι φυσικά γεγονός ότι αυτά σπάνια υπεισέρχονται στον κύριο κορμό της εφημερίδας. Στην εποχή του πολιτικώς ορθού (political correct), και του σεβασμού των μειονοτικών ομάδων, θα ήταν ανακόλουθο σε εφημερίδες δημοκρατικού προσανατολισμού να εμφανίζονται ακραιφνείς ρατσιστικές διατυπώσεις.

Μια ματιά όμως στις χιουμοριστικές στήλες των ίδιων αυτών εφημερίδων αρκεί για να διαπιστωθεί ότι η αναπαραγωγή του ρατσιστικού λόγου είναι παρούσα. Πώς αλλιώς μπορεί κανείς να αντιμετωπίσει παραπολιτικά σχόλια, όπως το παρακάτω; «Εκσυγχρονισμός χωρίς αλλαγή νοοτροπίας είναι μια σαχλαμάρα και μισητή. Είναι γύφτος με χρυσό δόντι (Παϊτέρη, ξέρεις την αγάπη μου για τη φυλή σου)!» Η ΑΠΟΦΑΣΗ 17/7/2003.

Ακόμα και στην ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ –κατεξοχήν εφημερίδα άρθρωσης αντιεθνικιστικού και αντιρατσιστικού λόγου- εμφανίζονται παρόμοιου περιεχομένου σχόλια είτε σε σταθερές χιουμοριστικές στήλες είτε σε στήλες σχολιασμού της επικαιρότητας.

Είναι άλλωστε γνωστό -και οι σχετικές μελέτες της θεωρίας της λογοτεχνίας το επιβεβαιώνουν- το χιούμορ συμπυκνώνει όχι μόνο τις κυρίαρχες κοινωνικές αξίες, αλλά την ίδια στιγμή επιστρατεύεται ως χώρος άρθρωσης του «απαγορευμένου». Σε μια εποχή, λοιπόν, που θεσμικά ο ρατσισμός είναι καταδικαστέος, το χιούμορ λειτουργεί ως καταφύγιο για την διατύπωση του ταμπού.

Πιο ουσιαστικό στοιχείο εξέτασης αποτελεί ο χαρακτηριζόμενος ως ‘νέος ρατσισμός της δημόσιας γλώσσας’³⁷. Ο τελευταίος ορίζει τον λόγο που απευθύνεται από τον τύπο προκειμένου να καταδειχτεί ότι οι άλλοι –στην περίπτωσή μας οι Τσιγγάνοι- δεν ανήκουν στον παραδοσιακό «τρόπο ζωής» και αδυνατούν να προσαρμοστούν στην υπάρχουσα δομή κοινωνικής οργάνωσης. Ο «νέος ρατσισμός» έχει διττή φύση. Αφενός, τον συναντούμε στα κείμενα που προβάλλουν την περιθωριακή θέση των Τσιγγάνων χωρίς καμία απόπειρα κοινωνικής και οικονομικής ερμηνείας των αιτιών που τους οδηγούν στις παρυφές της κοινωνικής οργάνωσης. Αφετέρου, όμως, αποτελεί συστατικό στοιχείο μιας ανάλυσης που προτάσσει τα «φυλετικά» χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων, τα οποία είναι ασύμβατα με τα χαρακτηριστικά του τεχνικού πολιτισμού. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και όλες οι προσπάθειες «εξύμνησης» της τσιγγάνικης φυλής αποδίδοντάς της

³⁷ Simon Cottle, «Introduction: Media Research and Ethnic Minorities, Mapping the Field» στο συλλογικό τόμο *Ethnic Minorities and the Media, Changing Cultural Boundaries* (ed. Simon Cottle), Philadelphia, 2000, σ. 5.

χαρακτηριστικά ελευθερίας ή ξεγνοιασιάς. Μέσα από την φαινομενική αυτή εξύμνηση, ουσιαστικά διαιωνίζεται η οικονομική και κοινωνική περιθωριοποίηση των Τσιγγάνων, εν ονόματι της προστασίας της «ιδιαίτερης» ταυτότητάς τους.

Στο σημείο αυτό εδράζεται και η ασυνέχεια. Φαινομενικά έχουμε να κάνουμε με τομή: Ο Τσιγγάνος δεν είναι πλέον δαίμονας, αλλά φορέας μοναδικών χαρακτηριστικών. Τα τελευταία κινούνται σε διαφορετική κατεύθυνση από τις κυρίαρχες κοινωνικές αξίες (π.χ καταναλωτισμός) και κατά συνέπεια ο Τσιγγάνος προσωποποιεί την άρνηση της υποταγής σε συγκεκριμένες δομές. Στην ουσία, όμως, ακριβώς αυτή η τεχνητή απόδοση κοινωνικών χαρακτηριστικών (ζωή σε σκηνές) σε ενσυνείδητες «φυλετικές επιλογές» νομιμοποιεί τον κοινωνικό αποκλεισμό των Τσιγγάνων. Μέσα από τον αντιρατσιστικό λόγο λοιπόν η Ηγεμονία των κυρίαρχων αξιών εγκαθιδρύεται διπλά.

Από την μια, η κοινωνική και οικονομική κατάσταση των Τσιγγάνων δεν αντιμετωπίζεται στα ταξικά της συμφραζόμενα, αλλά σε πλαίσια φολκλωρισμού. Από την άλλη, διαιωνίζεται η αντίστιξη ημών και υμών και η κατασκευή συγκεκριμένης εικόνας για την τσιγγάνικη ταυτότητα. Αναμφίβολα, οι φαινομενικά αντίρροπες και ουσιαστικά συγκλίνουσες τάσεις του τύπου αντανακλούν γενικότερες ιδεολογικές και κοινωνικές συμπεριφορές.³⁸ Αποτελούν, τέλος, επαρκή ένδειξη για το ότι το ζήτημα της

³⁸ Από μία έρευνα που πραγματοποίησε το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών προκύπτει ότι μόνον το 8,7% των Ελλήνων θεωρεί θετική την παρουσία των μεταναστών και των Τσιγγάνων. Το 44% θέλει να μένουν σε ειδικές περιοχές. Όσον αφορά ειδικά τους Τσιγγάνους, «το 32,6% των Ελλήνων τους θεωρεί ίσους, αλλά τους φέρεται σαν να μην είναι, ενώ το 51,2% ούτε τους θεωρεί ούτε τους φέρεται ως ίσους. Ως προς την άμεση βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, μόνον το 18,6% των

άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού είναι πολύ ουσιαστικότερο από ζήτημα χρήσης ορθών λέξεων. Όπως, πολύ σωστά, παρατήρησε ο καθηγητής Βένιος Αγγελόπουλος για να καταπολεμηθεί ο ρατσισμός, φυλετικός ή κοινωνικός δεν αρκεί απλώς να εξοβελίζουμε λέξεις και απλώς να κάνουμε πλέον λόγο για «Ρομ» και όχι για «Τσιγγάνους».³⁹

Τσιγγάνων ελπίζει σε κάτι καλλίτερο, ενώ το 27,9% περιμένει το χειρότερο στο άμεσο μέλλον (Ελευθεροτυπία, 21/2/2003). Τέλος, το 58,5% των Ελλήνων δεν θα παντρευόταν ποτέ Τσιγγάνο (ΤΑ ΝΕΑ, 15/5/2000).³⁸

³⁹ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 17/11/2003.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

1.01-31.12

2003

0.	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΤΙΤΛΟΣ	ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ	T	A	Γ	P
1.	2 Ιανουαρίου	Συνέντευξη Μήτσου	ανυπόγραφο	0	0	1	0
2.	4 Ιανουαρίου	Έψαχναν το Φλουρί στο στομάχι του	M. Νοδ.	2	0	0	0
3.	5 Ιανουαρίου	Οι πρώτες εκτιμήσεις το προσδιορίζουν στο ύψος των 180-200 ευρώ : Ξαναθερμαίνεται το σενάριο του εγγυημένου εισοδήματος	Τάσος Δασόπουλος	0	1	0	0
4.	7 Ιανουαρίου	Και η τέχνη θεραπεύει : Κάτι πρωτόγνωρο συμβαίνει τους τελευταίους μήνες στο Νοσοκομείο Παιδών «Αγλαία Κυριακού»	Ευάννα Βενάρδου	1	0	0	0
5.	9 Ιανουαρίου	Ο Κωνσταντόπουλος στο πλάι των Τσιγγάνων της Θεσσαλονίκης	ανυπόγραφο	3	0	0	1

6.	16 Ιανουαρίου	Άλλο τσιγγάνος κι άλλο μαφιόζος	Τέτα Παπαδοπούλου	9	0	0	0
7.	27 Ιανουαρίου	Οι Τσιγγάνοι τού «χαλάνε την αισθητική»	Άννα Παπαδοκωστάκη	9	0	0	0
8.	29 Ιανουαρίου	Λεχαινά- Ευθύνες σε τέσσερις για τους οικισμούς των Τσιγγάνων . Η «παράγκα» των λυομένων	Μάκης Νοδάρος	4	0	0	0
9.	30 Ιανουαρίου	Άτιτλο [αρχ. ΟΝ : Εκμεταλλευτής δασικών]	Μ.Πετ.	0	0	1	0
10.	30 Ιανουαρίου	άτιτλο	ανυπόγραφο				
11.	31 Ιανουαρίου	650.000 άδειες παραμονής το 2003	Μάκης Σελαμαζίδης	4	0	0	0
12.	31 Ιανουαρίου	Ποια ανθρωπιά;	Π.Γεωργ.	2	0	0	0
13.	8 Φεβρουαρίου	Το νέο ... Φάληρο	Ηρακλής Ανδυράς	1	0	0	0
14.	10 Φεβρουαρίου	Θα τους μολύνουν;	Π.Γεωργ.	0	0	0	2
15.	13 Φεβρουαρίου	Πού πήγαν τα μωρά της Επανάστασης	Θοδωρής Κανέλλος	1	0	0	0
16.	20 Φεβρουαρίου	Το Μαράκι και η Αμελί	Δημήτρης Γιατζουζάκης	2	0	0	0

17.	21 Φεβρουαρίου	«Απομόνωση» για μετανάστες, Τσιγγάνους	Αντώνης Γαλανόπουλος	4	0	0	0
18.	7 Μαρτίου	Στείρωση σε 110 τσιγγάνες	Ανυπόγραφο	2	0	0	1
19.	13 Μαρτίου	Στειρώνουν τις Ρομά στη Σλοβακία	Θοδωρής Κανέλλος	2	0	0	9
20.	18 Μαρτίου	Καιρός βομβαρδιστής	Μάκης Νοδάρος Αγνή Βραβορίτου	1	0	0	0
21.	7 Απριλίου	Κερδίζει σε ανταγωνιστικότητα	Νάντια Γιαννίρη				
22.	16 Απριλίου	Δίχως στέγη, δίχως εκπαίδευση, δίχως ταυτότητες, αλλά πάντοτε στόχος	ανυπόγραφο	3	0	0	1
23.	21 Απριλίου	«Έφυγε» ο σκηνοθέτης των Τσιγγάνων	ανυπόγραφο	1	0	0	0
24.	24 Απριλίου	Το τραγούδι των παθών	Ιωάννα Σωτήρχου	0	0	0	1
25.	24 Απριλίου	Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου: «Ιδιωτικά τηλεοπτικά κανάλια, το έχουν παρακάνει»	Νάντιας Γιαννίρη	0	0	0	3
26.	7 Μαΐου	Από αστυνομικούς 10ωρη ανάκριση για κακοποίηση Τσιγγάνων	Μάκης Νοδάρος	4	0	0	1

27.	11 Μαΐου	Τρία κομπινεζόν ... ένα τάλιρο	Ανδρέας Ρουμελιώτης	1	0	0	0
28.	15 Μαΐου	«Δις. βλέπω, πράσινο δεν βλέπω»	Ιωάννα Σωτήρχου	1	0	0	0
29.	15 Μαΐου	Εκ των έσω	Ιωάννα Σωτήρχου	1	0	0	1
30.	20 Μαΐου	Από γκέτο σε γκέτο	Γ.Β.	3	0	0	1
31.	20 Μαΐου	700 Τσιγγάνοι από το Κόσοβο ζητούν καταφύγιο στην Ελλάδα	Σπύρος Κουταβάς	4	0	0	0
32.	25 Μαΐου	Αγαπημένη μου Δουλτσινέα	Γ.Παπαδόπουλος Τετράδης	1	0	0	0
33.	4 Ιουνίου	Στεγαστικά δάνεια σε Ελληνοποντίους και Τσιγγάνους	ανυπόγραφο	6	0	0	0
34.	12 Ιουνίου	Η κραυγή των Τσιγγάνων	Δ.Ρουτς.	3	0	0	0
35.	13 Ιουνίου	Από την εναλλακτική Θεσσαλονίκη	Ανδρέας Ρουμελιώτης	0	0	1	0
36.	21 Ιουνίου	Ημερίδα ευαισθησίας	Α.Σ.	1	0	0	0
37.	21 Ιουνίου	Τους πήρε και τους σήκωσε					
38.	22 Ιουνίου	Παιδομάζωμα ενόψει 2004	Σπύρος Φρεμεντίτης	1	0	0	0
39.	22 Ιουνίου	Η πολυεθνική της	Σπύρος Φρεμεντίτης	3	0	0	0

		επαιτείας	Λαμπης Παπαδόπουλος				
40.	22 Ιουνίου	Η ζητιανιά σε αριθμούς	Σ.Φρεμ.	1	0	0	0
41.	27 Ιουνίου	Αθώος για το ρατσισμό	ανυπόγραφο	0	0	0	2
42.	4 Ιουλίου	Κλείνουν προειδοποιητικά χωματερή	ανυπόγραφο	1	0	0	0
43.	14 Ιουλίου	Ο σκοτεινός της Angelus Novus της Ιστορίας...	Γιάννης Τριάντης	0	0	1	0
44.	18 Ιουλίου	Νέο στοπ στους Κοσοβάρους τσιγγάνους	Σπύρος Κουταβάς	2	0	0	0
45.	20 Ιουλίου	Άτιτλο [αρχ.:Τα κάρα των ρουμάνων Τσιγγάνων]	ανυπόγραφο	2	0	0	0
46.	30 Ιουλίου	Επίσημο έγγραφο παραπλανά τον Συνήγορο	Μάκης Νοδάρος	2	0	0	5
47.	31 Ιουλίου	Σε πυλώνα	Μ.Νοδ.	1	0	0	0
48.	2 Αυγούστου	Αυθαίρετα Τσιγγάνων και Ακροναυπλίας	Βάσω Χριστοπούλου	3	0	0	0
49.	2 Αυγούστου	Μιχάλης Παπαγιαννάκης	Ελιζ.Καζαλόττι Βίκη Τσιώρου	0	0	0	1
50.	2 Αυγούστου	Οι Τσιγγάνοι οργανώνονται	ανυπόγραφο	3	0	0	2
51.	6 Αυγούστου	Πρωτοβουλίες στήριξης των Ρομά	ανυπόγραφο	2	0	0	2

52.	12 Αυγούστου	Τίτλοι	Ιωάννα Σωτήρχου	0	0	1	0
53.	13 Αυγούστου	Ο ενταύθα Ομιλος Ζαλουμπιστών	Πέτρος Μανταίος	0	0	1	0
54.	16 Αυγούστου	Άννα Καραμάνου	Ελιζ.Καζαλόττι Βίκη Τσιώρου	1	0	0	1
55.	26 Αυγούστου	Όργανα που φεύγουν	Γιώργος Ε.Παπαδάκης	0	0	1	0
56.	1 Σεπτεμβρίου	«Επιλεκτικά τα δάνεια στέγασης στους Τσιγγάνους »	ανυπόγραφο	2	0	0	0
57.	5 Σεπτεμβρίου	Η περιθωριακή Αθήνα στην πρόσφατη λογοτεχνία	Δημήτρη Φιλίππιδη	0	0	1	0
58.	7 Σεπτεμβρίου	Τ.Α.Μ.Α.για βραβείο	Παρή Σπίνου	1	0	0	0
59.	7 Σεπτεμβρίου	Πρώτη βολή- TV victims	Μαρίνα Πετρούτσου	0	0	1	0
60.	12 Σεπτεμβρίου	Ο αγιασμός δεν κατεύνασε τα πνεύματα	Έλενα Βαρίνου	0	0	0	1
61.	15 Σεπτεμβρίου	Προγράμματα του ΟΑΕΔ	ανυπόγραφο	2	0	0	0
62.	18 Σεπτεμβρίου	Τραγουδιστικό «Καραβάν-Σαράι»	Σάκης Αποστολάκης	1	0	0	0
63.	21 Σεπτεμβρίου	Το μοντέλο του 1936 – επιχείρηση «Ολυμπιακή ασφάλεια»	Τάσος Κωστόπουλος Δημήτρης Τρίμης Αγγελικα Ψαρρά Δημήτρης Ψαρράς	4	0	0	0
64.	24 Σεπτεμβρίου	Δάσκαλος ξυλοκόπησε τσιγγανάκι γιατί έπαιζε	ανυπόγραφο				

65.	24 Σεπτεμβρίου	Κάθε χρόνο και καλύτερο	Ιω. Κ.	1	0	0	0
66.	30 Σεπτεμβρίου	ΥΠΠΟ και Τσιγγάνοι	ανυπόγραφο	3	0	0	0
67.	2 Οκτωβρίου	Ειδικό πρόγραμμα στα ΚΕΠ Αγίας Βαρβάρας, Ανω Λιοσίων και Ιλίου : Η δημόσια διοίκηση «πάει» στους Τσιγγάνους	Ελένη Δελβινιώτη	1 7	0	0	0
68.	5 Οκτωβρίου	Ο ξαφνικός έρωτας της Ρηγίλλης για Τσιγγάνους και παλινοστούντες	Δημήτρης Τσιόδρας	2	0	0	0
69.	6 Οκτωβρίου	Κορεσμός	Γιάννης Τριάντης	1	0	0	0
70.	7 Οκτωβρίου	Ψηφοθηρία από χωρίου εις χωρίον ...	Σήφης Πολυμίλης	1	0	0	0
71.	9 Οκτωβρίου	Πέταξαν οι κρατούμενοι «γειώθηκαν» οι αστυνομικοί	Β.Παπαναστασούλης	1	0	0	0
72.	11 Οκτωβρίου	Βόμβες στη λογική	«Αυριανή»	0	0	0	1
73.	12 Οκτωβρίου	Σημασία στην ουσία	Κύρα Αδάμ	0	1	0	0
74.	12 Οκτωβρίου	Δύο μήνες τζαζ και μπλουζ	Μ.Κουστενη	1	0	0	0
75.	18 Οκτωβρίου	Ημέρα εθνικής μνήμης	ανυπόγραφο	0	0	1	0
76.	21 Οκτωβρίου	Τάδε έφη Γκίντερ Γκρας	Γιάννης Τριάντης	1	0	0	0
77.	21 Οκτωβρίου	Το πιο ακριβό σχολείο	Γεωργία Δαμα	8	0	0	0
78.	23 Οκτωβρίου	Νίκος Γκλαρνετατζής (μέλος της Αντιρατσιστικής	Κώστας Λασκαρέλιας Νίκος Ρούμπος Σάκης Αποστολάκης	1	0	0	0

		πρωτοβουλίας Θεσσαλονίκης): Ευφορο έδαφος για τον εθνικισμό και την ξενοφοβία	Νίκος Φωτόπουλος Βασίλης Παπαναστασούλης				
79.	23 Οκτωβρίου	Η Θεσσαλονίκη υψώνει σημαία αντιρατσιστική	ανυπόγραφο	1	0	0	0
80.	24 Οκτωβρίου	Σε 10 μέρες τα μέτρα για	ανυπόγραφο	3	0	0	0
88.	10 Νοεμβρίου	παιονότητα, μετανάστες, Τα 10 αδύνατα σημεία Τσιγγάνους της ελληνικής παλινοστούντες νομοθεσίας :Πακέτο Σημίτη για τις ειδικές ομάδες πολιτών	Χρήστος Ζέρβας	3	0	0	0
81.	24 Οκτωβρίου	Γκίντερ Γκρας και η	ανυπόγραφο	1	0	0	0
89.	10 Νοεμβρίου	γενικότερη Άτιτλο [αρχ.: Ούτε δύο κατάρτιση μίνες]	Μ.Πετ.	0	0	1	0
82.	25 Οκτωβρίου	Τι ερημιά φανταχτερή ...	ανυπόγραφο	1	0	0	0
83.	27 Οκτωβρίου	Απουσία μονάδων στη χώρα μας	ανυπόγραφο	0	0	0	1
84.	31 Οκτωβρίου	45 «νέα» ΚΕΠ για	Ελένη Λελβινιώτη	3	0	0	0
90.	10 Νοεμβρίου	Επομάθτες ομάδες	Γιάννης Τριάντης	1	0	0	0
85.	7 Νοεμβρίου	Μουσαφίρηδες από την Ινδία	Γιώργος Χριστοδουλόπουλος	2	0	0	0
86.	8 Νοεμβρίου	Άτιτλο [αρχ.: Τι είναι	Στάθης Σ.	1	0	0	0
91.	11 Νοεμβρίου	χειρότερη τα	Νάντια Γιαννίρη	0	0	0	1
87.	9 Νοεμβρίου	Οι ξεχασμένοι «αμορφί λαοί των Βαλκανίων»	Jean Arnault Derens	4	0	0	0
		δικαιώμ					

		ατα					
92.	16 Νοεμβρίου	Άτιτλο [Αγαπημένη μου Δουλτσινέα]	Γ.Παπαδόπουλος- Τετράδης	2	0	0	0
93.	17 Νοεμβρίου	Το περιτύλιγμα δεν αντέχει	Βένιος Αγγελόπουλος	1	0	0	1
94.	18 Νοεμβρίου	Ο νάνος της Αμερικής	Μερκ.	0	1	0	0
95.	30 Νοεμβρίου	Και λαμπροί, και γαλάζιοι	Δημήτρης Τσιόδρας	1	0	0	0
96.	6 Δεκεμβρίου	Ο Ουίλιαμς του πνευματικού και του σαρκικού έρωτα	Γιώργος Βιδάλης	1	0	0	0
97.	10 Δεκεμβρίου	Εξησε απόκληρος, πέθανε σαν σκουπίδι	ανυπόγραφο	1	0	0	0
98.	11 Δεκεμβρίου	Δέσμευση Μπίστη για λύσεις υπέρ των Ρομά	Ιωάννα Σωτήρχου	0	0	0	2
99.	12 Δεκεμβρίου	Τα παιδιά της δυστυχίας	Ν.Γιαννίρη	0	0	0	1
100.	21 Δεκεμβρίου	Cosmomedia	ανυπόγραφο	1	0	0	0
101.	23 Δεκεμβρίου	Η ανάγκη της κίνησης και η ομορφιά του χορού	Μίρκα Δημητριάδη- Ψαροπούλου	1	0	0	0
102.	24 Δεκεμβρίου	Κινδυνεύουν	Π.Γεωργ.	1	0	0	0
103.	29 Δεκεμβρίου	Οι «Αθλιοι» του Πύργου	Μάκης Νοδάρος	1	0	0	0
104.	29 Δεκεμβρίου	«Ολυμπιακή» κοροϊδία	Ν.Γ.	0	0	0	2

		για τους Ρομά					
105.	30 Δεκεμβρίου	Λυόμενα μποναμάς	Μάκης Νοδάρος	3	0	0	0
106.							
107.							
108.							
109.							
110.							
111.							
112.							
113.							
114.							
115.							
116.							
117.							
118.							
119.							
120.							
121.							
122.							
123.							
124.							
125.							
126.							

127.							
128.							
129.							
130.							
131.							
132.							
133.							
134.							
135.							
136.							
137.							
138.							
139.							

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ
1.01 – 31.12.
2003

0.	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΤΙΤΛΟΣ	ΣΤΗΛΗ	ΣΕΛ	ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ	ΤΣΙΓΓ	ΑΘΙΓ	ΓΥΦΤ	ΡΟΜΑ
1.	16 Φεβρουαρίου	Σμύρνη: Η εύθυμη καρδιά της Ιωνίας	Πολιτισμός	06	Ρουμπίνη Σούλη	0	0	1	0
2.	21 Φεβρουαρίου	Άτιτλο	Πολιτισμός	31	ανυπόγραφο	2	1	0	0
3.	21 Φεβρουαρίου	Άτιτλο	Επιλογές	30	ανυπόγραφο	1	0	0	0
4.	21 Φεβρουαρίου	Από την Αλεξανδρούπολη στην Ανδριανούπολη	Τηλεόραση	38	ανυπόγραφο	1	0	0	0
5.	27 Φεβρουαρίου	Δυτική Αττική: Αυξημένη η νοσηρότητα των μεταναστών	Ρεπορτάζ	24	ανυπόγραφο	1	0	0	0
6.	31 Μαρτίου	Ρεμπέτικα τραγούδια για Τσιγγάνους	Τηλεόραση	26	ανυπόγραφο	1	0	0	0
7.	31 Μαρτίου	Η ιστορία μιας ανακωχής	Τηλεόραση	26	ανυπόγραφο	1	0	0	0
8.	6 Απριλίου	Το απόλυτο ρόδο: Γιατί οι Αμερικανοί πεζοναύτες δολοφονούν τα	Πολιτισμός	06	Γιώργος Κακουλίδης	1	0	0	0

		παιδιά							
9.	23 Απριλίου	«Μαϊμούδες» και «γύφτοι»	Πολιτική	32	Παύλος Ριζαργιώτης	0	0	1	0
10.	11 Μαΐου	Η «μαγεία της σοκολάτας!»	Προγράμματα	19	ανυπόγραφο	1	0	0	0
11.	14 Μαΐου	Ζωή από σοκολάτα	Τηλεόραση	38	ανυπόγραφο	1	0	0	0
12.	16 Μαΐου	Βίβα Κούβα	Επιλογές	32	ανυπόγραφο	1	0	0	0
13.	20 Μαΐου	Επανεμφάνιση αυτονομιστικής βίας... Ζητούν να εισέλθουν στην Ελλάδα...	Διεθνή	18	ανυπόγραφο	0	1	0	0
14.	20 Μαΐου	Φλώρινα : Πρόσφυγες Τσιγγάνοι θέλουν να περάσουν στην Ελλάδα	Πολιτική	06	ανυπόγραφο	2	0	0	0
15.	28 Μαΐου	Κρούσμα ηπατίτιδας:Σχολείο – Εστία μόλυνσης για τους μαθητές	Ρεπορτάζ	31	ανυπόγραφο	0	1	0	0
16.	4 Ιουνίου	Κάνουν «μπαλάκι» τους Ρομ πρόσφυγες από το Κόσσοβο	Πολιτική	08	ανυπόγραφο	3	0	0	0
17.	4 Ιουνίου	Προεκλογικές εξαγγελίες για τσιγγάνους και παλιννοστούντες	Ρεπορτάζ	32	ανυπόγραφο	8	0	0	0
18.	5 Ιουνίου	Εξαγγελίες χωρίς	Από μέρα σε	05	ανυπόγραφο	1	0	0	0

		αντίκρισμα	μέρα						
19.	13 Ιουλίου	Καλατράβα με φόντο «Πατσαβουρέικα»	Το θέμα σημερα	24	Γιώργος Μουσγάς	1	0	0	0
20.	30 Σεπτεμβρίου	Φεστιβάλ Μεσογειακού Ντοκιμαντέρ	Πολιτισμός	30	Αλίκη Ξένου	1	0	0	0
21.	24 Οκτωβρίου	Αναμασημένες «εξαγγελίες» που δεν απαντούν στα προβλήματα	Πολιτική	07	ανυπόγραφο	1	0	0	0
22.	25 Οκτωβρίου	Σκόπιμη διγλωσσία	Πολιτική	06	ανυπόγραφο	0	1	0	0
23.	11 Νοεμβρίου	«Συνήγορος του Πολίτη» : Να περιορίσουμε τις πορείες	Πολιτική	03	ανυπόγραφο	0	0	0	2
24.	16 Νοεμβρίου	Εξαρση του ρατσισμού	Πολιτική	14	ανυπόγραφο	0	0	0	2
25.	9 Δεκεμβρίου	Εσείς είστε το κράτος	Ημερόδρομος	39	ανυπόγραφο	11	0	0	0
26.	18 Δεκεμβρίου	Οι Τσιγγάνοι πεθαίνουν απ'... αγάπη	Ρεπορτάζ	26	Γιώργος Μουσγάς	10	0	0	0

ΤΟ ΒΗΜΑ
Της Κυριακής
1 Ιανουαρίου- 31 Δεκεμβρίου
2003

A/a	Ημερομηνία	Τίτλος	Συντάκτης Επιμελητής	στήλη	Σελ.	τσιγγ	αθιγ	γυφτ	ρομά	
1.	2 Φεβρουαρίου	Φωτογραφία Ένας μυστηριακός ρεαλιστής	Νίνα Κασσιανού	βιβλια	Σ18	2	0	0	0	
2.	9 Μαρτίου	Εκδοτικό ημερολόγιο	Λώρη Κέζα Μαίρη Παπαγιαννίδου	βιβλια	Σ14	0	0	0	1	
3.	23 Μαρτίου	Από τα φανάρια στα θρανία Όταν η ιδιωτική πρωτοβουλία αναλαμβάνει έργα που ανήκουν στην αρμοδιότητα του κράτους:	Ρομίνα Ξυδά	ρεπορταζ	A46	3	0	2	0	
4.	20 Απριλίου	Τα υπουργεία του κ. Καραμανλή	Β.Χιώτης	Πολιτικά	A28	1	0	0	0	
5.	29 Ιουνίου	Το μυστήριο του δμασκηνού σπαθιού	Τάσος Καφαντάρης	Βημα Science	H06	0	0	2	0	
6.	13 Ιουλίου	Όλες οι αλλαγές	Βάσω	Ρεπορτάζ	A32	0	1	0	0	

		στην οικοδομή	Χαραλαμπίδου							
7.	21 Σεπτεμβρίου	Οι απόκληροι της Κωνσταντινούπολης	Μάρη Θεοδοσοπούλου	Βιβλία	Σ21	1	0	0	0	
8.	5 Οκτωβρίου	Ο Αρειος Πάγος και η Θράκη	Γιάννης Καρτάλης	Γνώμες	A16	0	2	0	0	
9.	5 Οκτωβρίου	Οι ανακαλύψεις του Αρείου Πάγου	Διόδωρος Κυψελιώτης	Το Επταήμερο του Διόδωρου	A53	1	1	0	0	

ΤΑ ΝΕΑ
1.01 – 31.12
2003

0.	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΤΙΤΛΟΣ	ΣΤΗΛΗ	ΣΕΛ	ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ	ΤΣΙ ΓΓ ΑΝ ΟΣ	ΑΘΙΓΓ ΑΝΟΣ	ΓΥΦΤ ΟΣ	ΡΟΜΑ
1.	8 Ιανουαρίου	Στιγματισμός και αξιοποίηση του ελαττώματος	Ορίζοντες	22	Πόπη Διαμαντάκου	1	0	0	0
2.	11 Ιανουαρίου	Ως εδώ και μη ... παρέθνικ	Βιβλιοδρ όμιο	P32	Μαρία Μαρκούλη	0	0	1	0
3.	31 Ιανουαρίου	Νόμιμοι και με ετικέτα	Ελλάδα	14	Νικολέττα Μουτούση	4	0	0	0
4.	6 Φεβρουαρίου	...Στην Έκθεση Κ.Μπαλάφα : Ασπρόμαυρος ύμνος για τους αδύναμους	Ορίζοντες	24	Παρασκευή Κατημερτζή	0	0	1	0
5.	12 Φεβρουαρίου	Σικάγο εναντίον Νέας Υόρκης : Πόλεμος ...συμμοριών	Ορίζοντες	21	Δημήτρης Δανίκας	1	0	0	0
6.	21	Είπαν: Κώστας	Μικροπο		ανυπόγραφο	0	0	1	0

	Φεβρουαρίου	Χατζής	λιτικός						
7.	17 Μαρτίου	Τρίτη άποψη : Η αυτοκρατορία επιτίθεται	Γνώμες - Σχόλια	06	Γρηγόρης Καλφέλης	1	0	0	0
8.	18 Μαρτίου	Επιδρομή τυφώνα	Ελλάδα	65	Ματίνα Ηρειώτου Λία Νεσφυγέ	1	0	0	0
9.	26 Μαρτίου	Κλειστά στόματα και ... τρόμος	Ορίζοντες	24	Δημήτρης Δανίκας	1	0	0	0
10.	18 Απριλίου	«Νο» Ιστορία, «Νο» ταινία	Ορίζοντες	24	Δημήτρης Δανίκας	3	0	0	0
11.	10 Μαΐου	Ο Πεδίον του Άρεως	Επιστολές	66	Φώτης Κίκηρας	1	0	0	0
12.	15 Μαΐου	«Βαποράκι» ετών 11!	Ελλάδα		ανυπόγραφο	0	2	0	0
13.	19 Ιουνίου	Μουσικές των φακίρηδων στον Λυκαβηττό	Ορίζοντες		ανυπόγραφο	0	1	0	0
14.	2 Ιουλίου	Πρόσωπα: Ανγκελα Κοτσζε, η φωνή των Ρομά στις Βρυξέλλες	Κόσμος	51	Γιώργος Αγγελόπουλος	3	0	0	5
15.	5 Ιουλίου	Τέλεια υποβρύχια όραση χωρίς μάσκα: Οι επιστήμονες αναζητούν το μυστικό των «Τσιγγάνων της θάλασσας»	Ελλάδα	95	Εύη Ελευθεριάδου Στέφανος Κρίκκης	1	0	0	0
16.	29 Ιουλίου	Στην Ύδρα :	Ορίζοντες	20	Ε.Φ.	1	0	0	0

		Τολμηρή τέχνη στα θρανία							
17.	9 Αυγούστου	Κώστας Παυλίδης: Τσιγγάνικα λάτιν	Βιβλιοδρ όμιο	20	Χ.Π.	1	0	0	0
18.	21 Αυγούστου	Εντάξεις-εξπρές στο σχέδιο	Ελλάδα	14	Κώστας Ντελέζος	0	1	0	0
19.	23 Αυγούστου	Ανίσχυρα άλλοθι	Ελλάδα	13	Σίλα Αλεξίου Μίνα Μουστάκα Διονύσης Νασόπουλος	1	0	0	0
20.	23 Αυγούστου	Sanda Weigl: Τσιγγάνικα «εγκλήματα»	Βιβλιοδρ όμιο	P22	Χ.Π.	3	0	0	0
21.	20 Σεπτεμβρίου	Πότε λειτουργεί το τυπικό	Βιβλιοδρ όμιο	58	Κώστας Γεωργουσόπο υλος	1	0	0	0
22.	2 Οκτωβρίου	Στον ανακριτή η οικογένεια της 12χρονης Τσιγγάνας	Κόσμος	64	ανυπόγραφο	3	0	0	2
23.	4 Οκτωβρίου	Δρόμοι : Ήταν	Κόσμος	71	Ρούσσοσ Βρανάς	9	0	0	0
24.	13 Οκτωβρίου	Από τα φανάρια στις ... πλατείες	Ελλάδα	18	Μάνος Χαραλαμπάκ ης	1	0	1	0
25.	20 Οκτωβρίου	20 Ερωτήσεις : Βαγγέλης Μειμαράκης	Ελλάδα	58	Παναγής Γαλιατσάτος	0	0	0	1
26.	4 Νοεμβρίου	Πακέτο μέτρων για	Ελλάδα	16	Νικολέττα	4	0	0	0

		στέγη, απασχόληση και εκπαίδευση : Πάνω από 310 εκατ. Ευρώ για παλιννοστούντες και Τσιγγάνους			Μουτούση				
27.	6 Νοεμβρίου	Διγλωσσίας ... συνέχεια	Ελλάδα	08	Παναγής Γαλιατσάτος	0	2	0	0
28.	10 Νοεμβρίου	Η αντεπίθεση του ελληνικού σινεμά	Ορίζοντες	21	Παύλος Κάγιος	2	0	0	0
29.	13 Νοεμβρίου	Δωρεάν πολιτισμός για χιλιάδες πολίτες	Ορίζοντες	25	Παρασκευή Κατημερτζή	0	1	0	0
30.	17 Νοεμβρίου	Όσα ξέρουν οι μιναρέδες...	Ορίζοντες	26	Παρασκευή Κατημερτζή	0	1	0	0

Η ΑΠΟΦΑΣΗ

1.01. – 31.12.

2003

0.	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΤΙΤΛΟΣ	ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ	ΤΣΙΓΓ	ΑΘΙΓΓ	ΓΥΦΤ	ΡΟΜΑ
1.	30 Μαΐου	Ένας πανηγυριστής από τη Γαλλία	Μιχάλης Βαλλιανάτος	0	0	1	0
2.	4 Ιουνίου	Ευνοϊκές ρυθμίσεις για την αγορά μεταχειρισμένων αυτοκινήτων, αλλά και προσφορές σε παλινοστούντες, Τσιγγάνους και ανάπηρους	ανυπόγραφο	0	2	0	0
3.	7 Ιουνίου	«Στου Αϊ-Συμιού τον πλάτανο	Μιχάλης Βαλλιανάτος	1	0	0	0
4.	17 Ιουλίου	Εκσυγχρονισμός σημαίνει... νομιμοποίηση αυθαιρέτων	Νάσος Αθανασίου	0	1	0	0
5.	19 Αυγούστου	Ψύλλοι στ' αχυρα	Ο ... κοριός	1	0	0	0
6.	20 Σεπτεμβρίου	Μαζί στο Λόφο για τα παιδιά	Νίνα Βλάχου	0	0	1	0

7.	25 Σεπτεμβρίου	Φεστιβάλ ντοκιμαντέρ από χώρες της Μεσογείου στη Σάμο	ανυπόγραφο	1	0	0	0
8.	24 Οκτωβρίου	Διυπουργική και ... ενισχυμένη σύσκεψη πανικού υπό την προεδρία του πρωθυπουργού: Προεκλογικές παροχές και σε μουσουλμάνους	Κώστας Κορέλης	0	1	0	0
9.	25 Οκτωβρίου	Ο Κώστας Καραμανλής έστειλε μήνυμα από τον Εύοσμο για τα ξενοφοβικά φαινόμενα: Δεν θα υπάρχουν διαχωρισμοί για τους «ξένους» στην Ελλάδα	Γιάννης Παπαγιάννης	2	0	0	0
10.	10 Νοεμβρίου	Παραμύθια με δηλητήριο : Δί' ευχών...	Ο ... σκορπιός	1	0	0	0
11.	2 Δεκεμβρίου	Η κυβέρνηση προσπαθεί με κάθε τρόπο να καλύψει το αρνητικό χάντικαπ εν όψει εκλογών	Γιώργος Κούσουλας	1	0	0	0

Συντάκτες
και
Επιμελητές
των δημοσιευμάτων στις
Εφημερίδες
ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ
ΤΑ ΝΕΑ
ΤΟ ΒΗΜΑ της Κυριακής
ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ
Η ΑΠΟΦΑΣΗ

Αγγελόπουλος Βένιος
Αγγελόπουλος Γιώργος
Αθανασίου Νάσος
Αλεξίου, Σίλα
Ανδυράς Ηρακλής
Αποστολάκης Σάκης
Βαλλιανάτος Μιχάλης
Βενάρδου, Ευάννα
Βιδάλης Γιώργος
Βλάχου Νίνα
Βραβορίτου Αγνή
Βρανάς, Ρούσσοσ
Γαλανόπουλος Αντώνης
Γαλιατσάτος Παναγής
Γεωργουσόπουλος Κώστας
Γιαννίρη Νάντια
Γιατζουζάκης Δημήτρης
Δαμα Γεωργία
Δανίκας Δημήτρης
Δασόπουλος Τάσος
Δελβινιώτη Ελένη

Δημητριάδη-Ψαροπούλου Μίρκα
Διαμαντάκου, Πόπη
Ελευθεριάδου Εύη
Ζέρβας Χρήστος
Ηρειώτου Ματίνα
Θεοδοσοπούλου Μάρη
Κάγιος, Παύλος
Καζαλότι Ελιζ.
Κακουλίδης Γιώργος
Καλφέλης Γρηγόρης
Κανέλλος Θοδωρής
Καρτάλης Γιάννης
Κασσιανού Νίνα
Κατημερτζή Παρασκευή
Καφαντάρης, Τάσος
Κέζα Λώρη
Κίκηρας, Φώτης
Κορέλης Κώστας
Κούσουλας Γιώργος
Κουστενη Μ.
Κουταβάς Σπυρος

Κρίκκης, Στέφανος
Κυψελιώτης Διόδωρος
Λασκαρέλιας Κώστας
Μαρκούλη Μαρία
Μουσγάς Γιώργος
Μουστάκα Μίνα
Μουτούση Νικολέττα
Νασόπουλος Διονύσης
Νεσφυγέ Λία
Νοδάρος Μάκης
Ντελέζος Κώστας
Ντερενς Ζ.Α.
Ξένου Αλίκη
Ξυδά, Ρομίνια
Παπαγιάννης Γιάννης
Παπαγιαννίδου Μαίρη
Παπαδάκης Γιωργος Ε.
Παπαδοκωστάκη Άννα
Παπαδόπουλος Γ
Παπαδόπουλος Λάμπης
Παπαδοπούλου Τέτα

Παπαναστασούλης Βασίλης
Πετρούτσου Μαρίνα
Πολυμίλης Σήφης
Ριζαργιώτης Παύλος
Ρουμελιώτης Ανδρέας
Ρούμπος Νίκος
Σελαμαζίδης Μάκης
Σούλη, Ρουμπίνη
Στάθης Σ.
Σωτήρχου Ιωάννα
Τριάντης Γιάννης
Τσιόδρας Δημήτρης
Τσιώρου Βικη
Φιλιππίδης Δημήτρης
Φρεμεντίτης Σπυρος
Φωτόπουλος Νίκος
Χαραλαμπίδης Μάνος
Χαραλαμπίδου Βάσω
Χιώτης Β.
Χριστοδουλόπουλος Γιώργος
Χριστοπούλου Βάσω